

פתיחה לפרק "תפלת השחר"

"...וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלים וזמנין פלטה ביומא הוא פרוץ על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה פל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה".
(דניאל ו, יא)

תפילת המוסף הריהי תפילה שנתקנה במובהק כנגד הקרבן, ואין היא ניתנת כלל להתפרש על רקע אחר. ולכן, מן הצד האחד הקביעות שבה ברורה יותר, וגבולות הזמן שבה נהירים יותר. ואולם דווקא מטעם זה יש מקום לברר אם תפילה זו הריהי בדומה לקרבן המוסף עניינו של הציבור בלבד, ונוהגת רק כתפילת ציבור. או שמא יש לה מקום גם ביחיד, כתפילה הנאמרת על ידי המתפלל שלא בציבור.

בעיה הפוכה היא ביחס לתפילת ערבית. מאחר שתפילה זו אינה צמודה במישורין לקרבן מסויים, אין זמנה קבוע באותה מדה, כשאר התפילות. ואולם מן הצד האחר, מבחינת מהותה כתפילה של לילה הקשורה לשינויי החיים ביום ובלילה ולקריאת שמע של יום ושל לילה, יש מקום להקפיד על קביעת זמנה וחיובה ככל התפילות האחרות.

המחלוקת בין החכמים שהתעוררה בענין זה, שעל תוצאותיה המפליגות יסופר בפרק זה, מהווה ביטוי גם לצד אחר של השאלה היסודית: מהו הצד המחייב שבתפילה? האם עיקר החובה היא לומר את דברי התפילה בציבור וכוונת הלב תגיע ממילא, או שמא עיקרה של התפילה היא בפנייה אל ה', ועיקר חובתה היא בכוונת הלב וברצון להגיע לכלל דביקות וקרבה אל ה'.

ובין שתי גישות אלה, החלוקות בעצם הבנתה של תפילת הציבור, מתבררות השאלות המפורטות יותר שבפרק.

עיקרו של פרק זה עוסק בתפילת העמידה (שכינוייה "שמונה עשרה" כמנין פרקיה הבסיסיים בימות החול), של ימי חול שבת ומועד. השאלה היסודית היא מה מקורה של התפילה האם קשורה היא, כקריאת שמע, למהלך חיי האדם ולחילופי הזמן העוברים עליו ביום ובלילה. או שמא עיקרה של תפילת העמידה היא זיקתה לעבודת הקודש כאשר נהגה בבית המקדש, ומעת שחרב זה, הרי היא כעין תמורה לה. שאלה זו, אשר באה לידי ביטוי במחלוקתם של חכמים — אם "תפילות אבות תקנון" או "תפילות כנגד קרבנות תקנון" — נוגעת להיבטים השונים של התפילה, והיא המשמשת בסיס לשאלות ההלכתיות הנידונות בפרק זה.

ברור, לכל השיטות, כי מלבד עצם החובה להתפלל (ואשר ביסוד מקורה נחלקו), יש לתפילה זמנים קבועים. ומעתה יש לברר מהם בדיוק גבולות הזמנים הללו: מאימתי חל זמן כל תפילה ותפילה, ועד מתי הוא זמנה. הדברים אמורים בתפילת השחר שהיא כנגד קרבן תמיד של שחר שהיה קרב בבית המקדש בראשיתו של כל יום, ובתפילת המנחה שהיא כנגד קרבן תמיד של בין הערביים.

זיקה הדוקה זו שבין התפילות לבין קרבנות הציבור נהגה עוד בהיות בית המקדש על מכונו, כאשר העם היה מתפלל תפילת הציבור בסמוך לזמן הקרבת הקרבן. ומשום כך יש שתי תפילות שלהן מעמד נבדל במסגרת דיון זה: תפילת המוסף ותפילת ערבית.

משנה
גמרא

עד הערב — עד חשכה. עד פלג המנחה — בגמרא מפרש לה. אין לה קבע — כל הלילה זמנה, ובגמרא מפרש מאי לשון "אין לה קבע". מצותה — של קריאת שמע. לוחיקין — המקדימין ללמנו ומחזירים לעשות דבר זמנו ומלמנו, מקדימין לאחר הגן החמה להתפלל. וכי תגן במתניתין — למאמר, שלא יאחר יותר מחלום, שמסס ואלך ענר הזמן. וכולי עלמא — שאר המתפללין המאחרין — עד חלות יכולין לאחר, ומו לא. במנחה — היינו אחר חלות. אם תימצי לומר — כלומר: אם תשיגי נשאלתי ממה שאמרנו טעה ולא התפלל ערבי וכו'. וכיון דעבר יומו בטל קרבנו — ואינו מקרינו ביום אחר אם זמנו קצוב, כגון: מוספים של כל יום ויום.

תוספות

תפלת השחר עד חצות וכו' תפלת המנחה עד הערב — ואם תאמר: אמאי לא קתני גבי תפלת המנחה "כל היום", כמו גבי תפלת המוספין? ויש לומר: זמנו מוספין הוא כל היום, אפילו משחרית, שהרי קרבנות יכול להקריב מיד אחר התמיד — אם כן גם תפלת מוספין יכול להתפלל מיד מן הבקר, מה שאין כן במנחה אלא משש שעות ומחצה. והכי נמי בפרק קמא דעבודה זרה (ד, ב): לא ליציל איניש צלותא דמוספין בתלת שעי קמייתא בריש שתא ביחיד כו'. אלמא: בשאר ימות השנה יכול להתפלל. ולהכי מקדים תפלת המנחה לתפלת המוספין, משום שהיא תדירה בכל יום, אף על פי שתפלת מוספין קודמת.

טעה ולא התפלל ערבית מתפלל בשחרית שנים — ואם תאמר: והאמר רב לקמן (כו, ב): תפלת ערבית רשות, וקיימא לן כותיה באיסורי; ועוד קשה, דאמר לקמן (ל, ב): טעה ולא התפלל "יעלה ויבוא" בלילה — אין מחזירים אותו, משום דאין מקדשין את החדש בלילה, ולמה ליה האי טעמא, תיפוק ליה דתפלת ערבית רשות! ויש לומר: הא דאמרין דתפלת ערבית רשות — היינו לגבי מצוה אחרת והיא עוברת, דאז אמרין תדחה תפלת ערבית מפניה, אבל לחנם אין לו לבטלה. ומיהו, אם איחר עד המנחה נראה דעבר זמנו בטל קרבנו, כיון ששהה כל כך, ולאחר שתי תפלות לא מצינו שתיקנו חכמים לחזור ולהתפלל אם שכח. ואפילו תפלה אחת אם בטל במזיד — לא יוכל לתקן, ובסמוך קרי ליה מעוות לא יוכל לתקן.

איבעיא להו טעה ולא התפלל תפלת מנחה כו' — לא בעי אם טעה ולא התפלל תפלת מוסף — דהא ודאי אינו מתפלל בערבית, דהיאך יקרא את הקרבנות וכבר עבר זמן מוסף! וגם לא

תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום "ונשלמה פרים שפתינו", ובהו דאי "עבר זמנו בטל קרבנו". אבל שאר תפלות דרחמי ניהו, ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, ואין כאן "עבר זמנו" בתפלה אחרת.

[שכן נאמר]: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א, ה), והרי שהערב והיום הבא אחריו יחידה אחת הם. אבל הכא [כאן] במקרה שלנו הלא תפלה במקום קרבן היא באה, וכמו בקרבנות אפשר לומר גם כאן כי כיון שעבר יומו בטל קרבנו, ואין אם כן עוד דרך להשלים חסרון זה. או דילמא [שוא] כיון דצלותא רחמי [שתפילה בקשת רחמים] היא, ואם כן כל אימת דבעי מצלי ואזיל [כל זמן שרוצה מתפלל והולך]. תא שמע [בוא ושמע] פתרון לשאלה זו ממה שאמר רב הונא בר יהודה, אמר ר' יצחק, אמר ר' יוחנן: אם טעה ולא התפלל מנחה — מתפלל ערבית שנים, ואין בזה משום שעבר יומו בטל קרבנו.

על אפשרות זו להשלים תפילה שלא נאמרה בזמנה מיתבי [מקשים] עתה ממה ששינוי בברייתא. פירוש הנאמר "מעוות לא יוכל להמנות" (קהלת א, טו) הוא כך: "מעוות לא יוכל לתקן" — הכוונה לזה שבטל קריאת שמע של ערבית וקריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית. "וחסרון לא יוכל להמנות" — הכוונה לזה שנמנו חביריו והחליטו לעשות דבר מצוה, והוא לא נמנה עמהם ושוב לא יוכל להצטרף עימם בכך. הרי שבברייתא זו מובא בפשטות שביטול תפילה אין לו עוד תקנה. כדי לתרץ קושי זה אמר ר' יצחק, אמר ר' יוחנן: הכא במאי עסקינן [כאן] בברייתא זו במה אנו עוסקים] — באופן שבטל תפילה במזיד, והוא שאין לו תקנה, ואולם מי שטעה ולא התפלל — יכול להשלים תפילתו. אמר רב אשי: דיקא נמי [מדוייק גם כן]. כדברך מסגנון הדברים, דקתני [ששינוי] בברייתא לשון "בטל", ולא קתני [ששינוי] לשון "טעה", והרי שבטעה ההלכה שונה. ומסכמים: אכן, שמע מינה [למד ממנה] מהוכחה זו.

עיונים

זמן תפילת השחר ע"פ הרמז בכתוב "ערב ובוקר וצהרים אשיחה ואהמה" (תהלים נח, יח) למדנו שעל האדם להתפלל שלוש תפילות ביום. והמחלוקת בענין תפילת שחרית היא עד היכן נחשב ה"בוקר" (שאלות).
וכיון דעבר יומו בטל קרבנו וראיה בכתוב "להקריב אשה לה' עולה ומנחה זבח ונסכים דבר יום ביומו" (ויקרא כג, לז), הרי שביום אחר שוב אין הקרבן רצוי (מהרש"ל).

אורח ההלכה

זמן תפילת השחר זמן תפילת השחר הוא עד ארבע שעות ביום (שליש היום). כדעת ר' יהודה שנפסקה הלכה כמותו בגמרא. ואף על פי כן פסקו גדולי הפוסקים (הרי"ף והרא"ש) כי בדיעבד מותר להתפלל עד חצות היום. כי מאחר שאי אפשר להתפלל או מנחה, מוכח שיש מקום עוד

א משנה

במשנה זו מדובר על קביעת סוף זמן התפילות (מאירי). לדעת חכמים זמן תפלת השחר הוא עד חצות היום. ר' יהודה אומר: זמן תפילת שחרית מוגבל עד ארבע שעות מזריחת החמה בלבד. זמן תפלת המנחה לדעת חכמים הוא עד הערב, ור' יהודה אומר: עד פלג המנחה בלבד, כלומר, אמצע הזמן שמהקרבת תמיד של בין הערבים ועד הלילה, שהוא סוף שעת בין הערבים. תפלת הערב אין לה קבע, שזמנה אינו מוגבל עד לשעה מסויימת בלילה, וזמנה במשך כל הלילה. ובגמרא עוד יבואר משום מה נקטו בלשון זו דווקא. והזמן של מוספים (תפלת מוסף) לדעת חכמים הוא כל היום. ור' יהודה אומר לשיטתו כי הזמן מוגבל עד לשבע שעות מן הזריחה.

פלת השחר עד חצות, רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב. רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע. ושל מוספים כל היום. רבי יהודה אומר: עד שבע שעות.

ב גמרא ורמינהו: מצותה עם הגן החמה, כפי שסימוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום! — פי תניא הויה — לוחיקין, דדאמר רבי יוחנן: ותיקין היו גומרים אותה עם הגן החמה. — וכולי עלמא עד חצות ותו לא?! והאמר רב מרי בריה דרב הונא בריה דרבי ירמיה בר אבא אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל ערבית — מתפלל בשחרית שנים, שחרית — מתפלל במנחה שנים! — כולי יומא מצלי ואזיל, עד חצות — יחבי ליה שכר תפלה בזמנה, מכאן ואילך — שכר תפלה — יחבי ליה, שכר תפלה בזמנה — לא יחבי ליה.

ג איבעיא להו: טעה ולא התפלל מנחה, מהו שיתפלל ערבית שנים? אם תמצא לומר טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שנים — משום דחד יומא הוא, דכתיב: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד", אכל הכא — תפלה במקום קרבן היא, וכיון דעבר יומו בטל קרבנו, או דילמא, כיון דצלותא רחמי היא — כל אימת דבעי מצלי ואזיל? — תא שמע: דאמר רב הונא בר יהודה אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: טעה ולא התפלל מנחה — מתפלל ערבית שנים, ואין בזה משום ד"עבר יומו בטל קרבנו". מיתבי: "מעוות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות". "מעוות לא יוכל לתקן" — זה שבטל קריאת שמע של ערבית וקריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית. "וחסרון לא יוכל להמנות" — זה שנמנו חביריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם! — אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: הכא במאי עסקינן — שבטל במזיד. אמר רב אשי: דיקא נמי דקתני "בטל", ולא קתני "טעה" — שמע מינה.

שאלה זו: אם טעה ולא התפלל מנחה, מהו הדין לענין שיתפלל תפילת ערבית שנים (פעמיים)? ומפרטים את צדדי השאלה: אם תמצא [תדחה] לומר, אף אם תחליט שזה שטעה ולא התפלל ערבית תקנתו שיהא מתפלל שחרית שנים, הרי אפשר לומר שהטעם משום דחד יומא הוא, דכתיב [שכן נאמר]: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א, ה), והרי שהערב והיום הבא אחריו יחידה אחת הם. אבל הכא [כאן] במקרה שלנו הלא תפלה במקום קרבן היא באה, וכמו בקרבנות אפשר לומר גם כאן כי כיון שעבר יומו בטל קרבנו, ואין אם כן עוד דרך להשלים חסרון זה. או דילמא [שוא] כיון דצלותא רחמי [שתפילה בקשת רחמים] היא, ואם כן כל אימת דבעי מצלי ואזיל [כל זמן שרוצה מתפלל והולך]. תא שמע [בוא ושמע] פתרון לשאלה זו ממה שאמר רב הונא בר יהודה, אמר ר' יצחק, אמר ר' יוחנן: אם טעה ולא התפלל מנחה — מתפלל ערבית שנים, ואין בזה משום שעבר יומו בטל קרבנו. על אפשרות זו להשלים תפילה שלא נאמרה בזמנה מיתבי [מקשים] עתה ממה ששינוי בברייתא. פירוש הנאמר "מעוות לא יוכל להמנות" (קהלת א, טו) הוא כך: "מעוות לא יוכל לתקן" — הכוונה לזה שבטל קריאת שמע של ערבית וקריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית. "וחסרון לא יוכל להמנות" — הכוונה לזה שנמנו חביריו והחליטו לעשות דבר מצוה, והוא לא נמנה עמהם ושוב לא יוכל להצטרף עימם בכך. הרי שבברייתא זו מובא בפשטות שביטול תפילה אין לו עוד תקנה. כדי לתרץ קושי זה אמר ר' יצחק, אמר ר' יוחנן: הכא במאי עסקינן [כאן] בברייתא זו במה אנו עוסקים] — באופן שבטל תפילה במזיד, והוא שאין לו תקנה, ואולם מי שטעה ולא התפלל — יכול להשלים תפילתו. אמר רב אשי: דיקא נמי [מדוייק גם כן]. כדברך מסגנון הדברים, דקתני [ששינוי] בברייתא לשון "בטל", ולא קתני [ששינוי] לשון "טעה", והרי שבטעה ההלכה שונה. ומסכמים: אכן, שמע מינה [למד ממנה] מהוכחה זו.

מסורת הש"ס
א. תוספתא ברכות פ"ג דב"ר פ"ח. תנחומא תשא.
ב. ברכות ט"ב (ושם צויין).
ג. תניגה ט"ב, קה"ר פ"א (בשינוי).

גרסות

ר' יהודה אומר... שבע שעות בנוסחאות אחדות אין גורסים כל קטע זה.

בבקשר לנושא זה של השוכח להתפלל ורוצה להשלים איבעיא להו [נשאלה להם לכני בית המדרש] שאלה זו: אם טעה ולא התפלל מנחה, מהו הדין לענין שיתפלל תפילת ערבית שנים (פעמיים)? ומפרטים את צדדי השאלה: אם תמצא [תדחה] לומר, אף אם תחליט שזה שטעה ולא התפלל ערבית תקנתו שיהא מתפלל שחרית שנים, הרי אפשר לומר שהטעם משום דחד יומא הוא, דכתיב [שכן נאמר]: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א, ה), והרי שהערב והיום הבא אחריו יחידה אחת הם. אבל הכא [כאן] במקרה שלנו הלא תפלה במקום קרבן היא באה, וכמו בקרבנות אפשר לומר גם כאן כי כיון שעבר יומו בטל קרבנו, ואין אם כן עוד דרך להשלים חסרון זה. או דילמא [שוא] כיון דצלותא רחמי [שתפילה בקשת רחמים] היא, ואם כן כל אימת דבעי מצלי ואזיל [כל זמן שרוצה מתפלל והולך]. תא שמע [בוא ושמע] פתרון לשאלה זו ממה שאמר רב הונא בר יהודה, אמר ר' יצחק, אמר ר' יוחנן: אם טעה ולא התפלל מנחה — מתפלל ערבית שנים, ואין בזה משום שעבר יומו בטל קרבנו. על אפשרות זו להשלים תפילה שלא נאמרה בזמנה מיתבי [מקשים] עתה ממה ששינוי בברייתא. פירוש הנאמר "מעוות לא יוכל להמנות" (קהלת א, טו) הוא כך: "מעוות לא יוכל לתקן" — הכוונה לזה שבטל קריאת שמע של ערבית וקריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית. "וחסרון לא יוכל להמנות" — הכוונה לזה שנמנו חביריו והחליטו לעשות דבר מצוה, והוא לא נמנה עמהם ושוב לא יוכל להצטרף עימם בכך. הרי שבברייתא זו מובא בפשטות שביטול תפילה אין לו עוד תקנה. כדי לתרץ קושי זה אמר ר' יצחק, אמר ר' יוחנן: הכא במאי עסקינן [כאן] בברייתא זו במה אנו עוסקים] — באופן שבטל תפילה במזיד, והוא שאין לו תקנה, ואולם מי שטעה ולא התפלל — יכול להשלים תפילתו. אמר רב אשי: דיקא נמי [מדוייק גם כן]. כדברך מסגנון הדברים, דקתני [ששינוי] בברייתא לשון "בטל", ולא קתני [ששינוי] לשון "טעה", והרי שבטעה ההלכה שונה. ומסכמים: אכן, שמע מינה [למד ממנה] מהוכחה זו.

לתפילת שחרית. (רמב"ם ספר אהבה הלבנות תפילה פ"ג ה"א. שו"ע או"ח פט, א). טעה ולא התפלל ערבית מי שטעה או נאנס ולא התפלל תפילה בזמנה, יכול להשלימה לאחר התפילה הבאה אחריה. אך לא יתפלל תפילת ההשלמה לבדה (כדברי הרשב"א). כדברי ר' יוחנן כאן שאין חולק עליהם. (רמב"ם שם ה"ט. שו"ע שם קח, א—ב). טעה ולא התפלל מנחה אף תפילת מנחה אפשר להשלימה בתפילת ערבית פעמיים, ואין בזה משום "עבר יומו בטל קרבנו". כמסקנת הגמרא כאן. (רמב"ם שם. שו"ע שם, סע"ף ב. ר"ל, ב).
שבטל במזיד הויד אדם ולא התפלל תפילה אחת — אינו יכול להשלים את התפילה שביטל במזיד. ואם רצה להתפלל נרבה — יתפלל, ואינו צריך לחדש בה דבר. כדברי הגמרא כאן. (רמב"ם שם ה"ח. שו"ע שם, סע"ף ז).

מסורת הש"ס
 א. תוספתא ברכות פ"ג.
 ברכות כ"ט, א. לג, א. שם
 תענית ג. ירושלמי ברכות
 פ"ה ה"ב. תענית פ"א ה"א.
 ג. ירושלמי ברכות פ"ד
 ה"א. שם פסחים פ"ה ה"א.
 ב"ר פ"ט. פ"ב. במד"ב
 פ"ב. תנחומא חיי שרה, מקץ
 ט. שו"ט נה.
 ג. ברכות ו, ב.

גרסות

ואין שיחה אלא תפילה,
שנאמר: תפלה לעני וגו'
 ובשאלות גורס: **שנאמר:**
אשמוך לפני שיחי.

החיים

תפילות כנגד תמידין
 שיטה זו שהתפילות נתקנו
 כנגד הקרבנות, יש שפירשה
 שתיקנו חכמים תפילות
 במקום הקרבנות לאחר
 שחרב בית המקדש.
 אכן לאמיתו של דבר היו
 התפילות קיימות במשך ימי
 הבית השני כמעט באותו
 נוסח בו נקבעו לאחר מכן
 (בשינויים ידועים), ויתר על
 כן – בתי כנסת היו קיימים
 עוד בזמן הבית ואפילו
 בסמוך לבית המקדש.
 המחלוקת בנושא זה הריחה
 רק אם התפילות נקבעו
 במקביל לקרבנות, או
 שלתפילות מקור עצמאי
 שאינו קשור כלל בעבודת
 המקדש.

בדומה למקרה שהובא תנו רבנן [שנו חכמים] בכרייתא: אם טעה ולא התפלל מנחה של חול בערב שבת – מתפלל בליל שבת שתיים של שבת. טעה ולא התפלל מנחה בשבת – מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול. מבדיל (אומר "אתה חוננתנו" בברכת "חונן הדעת" להבדיל בין שבת לחול) בתפילה הראשונה, לפי שהיא תפילת ערבית ממש, ואינו מבדיל בשניה, שכן היא במקום תפילת מנחה שאינה צריכה להבדלה. ויתר על כן, אם הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה – שניה עלתה לו (נחשבת לו) ויצא בה ידי חובה, ואילו הראשונה לא עלתה לו. מתוך פסק ההלכה האחרון אפשר להוציא מסקנות מסוימות, ועל כך מעירים: למימרא [האם לומר] שמכיון שלא אבדיל בקמייתא [הבדיל בתפילה הראשונה] הרי זה כמאן [כמי] שלא צלי דמי, ומהדרין ליה [התפלל נחשב, ומחזירים אותן?] ואם כן נסיק מכאן שכל שלא הבדיל בתפילה יחזור ויתפלל. ומביאים ראיה מן התוספתא לסתור הנחה זו, ורמינהו [ומשליכים מראים סתירה] לדבר ממה ששנינו בכרייתא: אם טעה ולא הזכיר גבורות גשמים ("משיב הרוח ומוריד הגשם") בברכת תחית המתים, וכן אם לא הזכיר שאלה (הבקשה על הגשם, "ותן טל ומטר") בברכת השנים – מחזירין אותו להתפלל בשנית. ואולם אם שכח לומר הבדלה בברכת "חונן הדעת" – אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה (את ההבדלה) על הכוס לעצמה. הרי שאי אמירת הבדלה אינה מעכבת את התפילה! סתירה זו לא נתיישבה ועל כן היא נשאת קשיא [קשה]. בלא שיתן לה פתרון. ב. למחלוקת בין חכמים ור' יהודה בקביעת זמני התפילות יש רקע מעמיק המתבטא גם במחלוקת מאוחרת של אמוראים. וכך איתמר [נאמר]. ר' יוסי בר' חנינא אמר: תפלות אבות תקנום. שראשית הקביעה של תפילות שלוש פעמים ביום (אף כי לא בלשונן המאוחרת) קדומה היא ושורשה עוד בימי האבות. ואילו ר' יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום. שהתפילות מקבילות לקרבנות התמיד שבמקדש, וצמודות לזמניהם ולאופיים. ומעירים: תניא כוותיה [שנויה ברייתא כשיטתן] של ר' יוסי בר' חנינא, ותניא כוותיה [ושנויה ברייתא כשיטתן] של ר' יהושע בן לוי. ומפרטים: תניא כוותיה [שנויה ברייתא כשיטתן] של ר' יוסי בר' חנינא: אברהם תקן תפלת שחרית, וכפי שנאמר כאשר בא אברהם לראות את סדום ביום לאחר שהתפלל עליה: "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'" (בראשית יט, כז) ומתוך הענין, ואף מצד הלשון יודעים אנו שאין משמעות לשון "עמידה" אלא ביטוי לתפלה, וכפי שנאמר לשון זו בקשר לתפילת פינחס אחר המגיפה: "ויעמד פינחס ויפלה ותעצר המגפה" (תהלים קו, ל). והרי שאברהם כבר נהג לעמוד בתפילה בשעות הבוקר. יצחק תקן תפלת מנחה, וכפי שנאמר "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב" (בראשית כד, סג), ואין משמעות לשון "שיחה" אלא ביטוי לתפלה, וכפי שנאמר: "תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך

מבדיל בראשונה – פעם ראשונה מתפלל נשזיל תפלה של עכשיו – לפיכך אומר זה הדלה ב"חונן הדעת", והשניה היא נשזיל תפילת שבת – אינו מבדיל זה. שניה עלתה לו – נשזיל תפלת מוצאי שבת, וראשונה לא עלתה לו, שאינה כלום, שאין לו להקדים תפלה שזמנה נשזיל עכשיו. והשניה נמי לא עלתה לו לשל שבת, הואיל והבדיל זה גילה דעתו שאינה של שבת, והיא תחשב לשל ערבית. אבות תקנום – כדקמני צנרייתא לקמיה. כנגד תמידים תקנום – אנשי כנסת הגדולה.

תוספות

טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת וכו' טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל ערבית שתיים – דהיינו של מוצאי שבת ומבדיל בראשונה וכו'. כתב רבינו יהודה: אם טעה ולא הזכיר ראש חדש במנחה – לא יתפלל עוד בלילה. דלמה יתפלל עוד, הרי כבר התפלל כל תפלת המנחה מבעוד יום, לבד ראש חדש שלא הזכיר, אם כן אין מרויח כלום אם יחזור ויתפלל במוצאי ראש חדש, הרי לא יזכיר עוד תפלת ראש חדש, ושמונה עשרה כבר התפלל. ולא דמי להא דאמר הכא: טעה ולא התפלל מנחה בשבת דמתפלל ערבית בחול שתיים, פירוש: של חול, משום שלא התפלל כלל, אם כן ירויח תפלת שמונה עשרה כשמתפלל במוצאי שבת, אף על פי שלא יזכיר של שבת. ואם תאמר: והלא הוא מתפלל יותר ממה שהוא חייב להתפלל, שלא היה לו להתפלל כי אם שבע ברכות והוא מתפלל שמונה עשרה! בכך אין לחוש, שגם בשבת היה דין שיתפלל כל שמונה עשרה, רק שלא הצריכהו מפני הטורח. נמצא שמרויח כל תפלתו. אבל כשטעה ולא הזכיר של ראש חדש, כבר התפלל – אם כן לא ירויח כלום אם יתפלל במוצאי ראש חדש. (דהא) [והוא הדין] נמי אם התפלל במנחה בשבת שמונה עשרה שלמות, ולא הזכיר של שבת – נראה דלמוצאי שבת לא יתפלל שתיים, דכבר התפלל שמונה עשרה ברכות. ומיהו, ברב אלפס לא משמע כן, דאפילו היכא דאינו מרויח כלום מצריך להתפלל פעם אחרת. וזה לשון, שכתב אהא דקאמר שמבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה, ואם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשניה – שניה עלתה לו, ראשונה לא עלתה לו, דאיבעי ליה לאקדומי תפלת שניה ברישא (דהכ) [דהיא] חובה; וכיון דלא אבדיל ברישא ואבדיל בבתייתא גלי דעתיה דהך בבתייתא היא חובה, הלכך בעי למחדר ולצלויי זימנא אחריתי כדי להקדים חובת שתניה ברישא. ואי אבדיל בתרוייהו, אף על גב דלא מיבעי ליה למעבד הכי – לא מחוייב לאחדורי, ואי לא אבדיל אפילו בחדא מנהון – לא מהדרין ליה, דתניא: טעה ולא הזכיר הבדלה ב"חונן הדעת" אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס. עד כאן לשונו. אלמא דמצריך להתפלל זימנא אחריתא, אף על גב שלא יחזור ויתפלל פעם שניה יותר מבראשונה. כך היה נראה להרב רבי משה מאלאו"ר מתוך לשון האלפסי.

יצחק תקן תפלת המנחה – ואף על גב דאמרין (יומא כ"ב): צלותא דאברהם מכי שחרי כתיב! ויש לומר: היינו אחר שתקנה יצחק. **ואין** שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטוף – תימה: דבפרק קמא דעבודה זרה (ז, ב) מוכיח דשיחה (זו) תפלה מ"ויצא יצחק לשוח בשדה!" יש לומר: דכיוצא בו מצינו במגילה (ג, א) "ויחי אומן את הדסה" ואין "הדסים" אלא צדיקים, דכתיב: "והוא עומד בין ההדסים", ובפרק "חלק" (סנהדרין ג, א), הוא אומר להיפך.

יצחק תקן תפלת המנחה – ואף על גב דאמרין (יומא כ"ב): צלותא דאברהם מכי שחרי כתיב! ויש לומר: היינו אחר שתקנה יצחק. **ואין** שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטוף – תימה: דבפרק קמא דעבודה זרה (ז, ב) מוכיח דשיחה (זו) תפלה מ"ויצא יצחק לשוח בשדה!" יש לומר: דכיוצא בו מצינו במגילה (ג, א) "ויחי אומן את הדסה" ואין "הדסים" אלא צדיקים, דכתיב: "והוא עומד בין ההדסים", ובפרק "חלק" (סנהדרין ג, א), הוא אומר להיפך.

אורח ההלכה

טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת – מתפלל תפילת ערבית של שבת פעמיים, הראשונה – לערבית של ליל שבת, והשניה – לתשלומי המנחה. (רמב"ם ספר אהבה הלכות תפילה פ"י ה"ו. שו"ע שם או"ח ק"ח, ט). **טעה ולא התפלל מנחה בשבת** טעה ולא התפלל מנחה של שבת – מתפלל ערבית של חול במוצאי שבת פעמיים. הראשונה – לערבית של מוצאי שבת, והשניה – לתשלומי מנחה של שבת. ומבדיל (בברכת "חונן הדעת") בתפילה הראשונה, שהיא תפילת ערבית, ואינו רשאי להבדיל בשניה. ואם הבדיל בשניה ולא בראשונה – לא יצא ידי חובת השלמה, וצריך להתפלל שנית. (רמב"ם שם. שו"ע שם, סעיף י'). **טעה ולא הזכיר גבורות גשמים** שכח לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" בברכת "מחיה המתים" בחורף – מחזירים אותו. כדברי התוספתא שאין חולק עליהם. ואולם אם הזכיר "מוריד הטל" – אין מחזירים אותו. (רמב"ם שם ה"ח. שו"ע שם ק"ד, ה). **טעה ולא הזכיר... ושאלה בברכת השנים** טעה ולא שאל את הגשמים בחורף בברכת השנים – מחזירים אותו, אף על פי ששאל טל. כסתם הגמרא. (רמב"ם שם ה"ט. שו"ע שם ק"ד, ד).

טעה ולא הזכיר... הבדלה ב"חונן הדעת" שכח ולא הבדיל בברכת "חונן הדעת" במוצאי שבת וכו' – אינו צריך לחזור, מפני שעדיין הוא צריך להבדיל על הכוס. כסתם דברי הגמרא. (רמב"ם שם ה"ד. שו"ע שם רצ"ד, א). **תפלות כנגד תמידין תקנום** בכלל נקבע כי תפילות כנגד תמידים תקנום חכמים, ומשום כך כמה וכמה דברים השייכים בעיקרם לדיני הקרבנות נאמרו גם לענין התפילה, וכגון לענין קביעות המקום, יכולתה של מחשבה לפסול את התפילה, ועוד. ואף שבתלמוד מביאים ראיות לשתי הדעות, בכל זאת מאחר שמקשים מן הברייתא המסייעת לר' יהושע בן לוי על דעת ר' יוסי בר' חנינא יש להוכיח שראיה זו עדיפה (כ"מ, ושלא כלח"מ). (רמב"ם שם פ"א ה"ה-ו). **מנחה גדולה** זמנה של מנחה גדולה הוא ממש שעות ומחצה (חצי שעה אחר חצות היום). ונחלקו הפוסקים אם זמן זה הוא רק בדיעבד (כרמב"ם), או שמוטר להתפלל אז גם לכתחילה (טור). והמסקנה שאף שמצוה מן המובחר להתפלל מנחה קטנה שהיא מתשע שעות ומחצה, מכל מקום מותר להתפלל בשעת הצורך מנחה גדולה. (רמב"ם שם פ"ג ה"ד. שו"ע שם רל"ג, א).

רבי יהודה — סגינא ליה שאין תמיד של שחר קרב אלא עד ארבע שעות. אברים — של עולות. ופדרים — של שחר קרבנות, שמוקד דמן קודם שקיעת החמה, קרבין כל הלילה, וכנגדן תקנו תפלת ערבית. מנחה גדולה — אם צא להקדים תמיד של בין הערבים — ומחלה, ד"צין הערבים" כמיצ ציה, מ"כי ינטו ללני ערב", משחמה נוטה למערב, דהיינו משש שעות ומחלה ולמעלה. דאמר מר: תני שש וחצי שבע — חמה עומדת בראש כל אדם, צאמצע הרקיע (פסחים זד, א). מנחה קטנה — זמן תמיד של בין הערבים צלל יום מתשע שעות ומחלה ולמעלה, כדתנן "תמיד נשחט" (נח, א): נשחט בשמונה ומחלה וקרב נשחט ומחלה, והסס מפרש טעמא. פלג מנחה אחרונה — חלק אח שמי שעות ומחלה הנותרים ביום, ותמלא פלג אחרון של מנחה מאחת עשרה שעות חסר רביע ולמעלה. דאי לא תימא הכי — דמזדה רבי יוסי נרבי חנינא דרבנן אסמכינהו אקרבנות. תפלת המוספין מאן תקנה — אלא: על כרחך רבנן אסמכינהו אקרבנות, וכי עיינו במוספין ולא מלאו תפלה כנגדה — עמדו הס ותקווה. עד ועד בכלל — לרבי יהודה הוא דקא נע, דאילו לרבנן — עד ולא עד בכלל.

תוספות

יעקב תקן תפלת ערבית — תימה, דאמר בפרק "גיד הנשה" (חולין זא, ב): "וילך חרנה", כי מטי לחרן בעי למיחדר, אמר: אפשר שעברתי במקום וכו', אלמא דהתם מוכח דהתפלל ערבית ביום, מאחר שהתפלל כבר והוה דעתיה למחדר; וקשה למתניתינן דפרק קמא, דקאמר שאינו זמן תפלה עד צאת הכוכבים! ולפי מה שפירשנו דקיימא לן כרבי יהודה דאמר עד פלג המנחה — ניחא, ויפה מנהג שלנו, דאדרבה טוב להתפלל מבעוד יום קצת.

עד פלג המנחה — תימה: מנא ליה הא? בשלמא עד תשע שעות ומחצה דעד אותו זמן הוי תפלת המנחה — ניחא, דהיינו מנחה קטנה, אבל הא מנא ליה? ויש לומר: דרבי יהודה סבירא ליה דתפלה — כנגד קטרת תקנוה, דכתיב: "יתכון תפלתו קטרת לפניך" (תהלים קמא).

איבעיא להו עד ועד בכלל וכו' — תימה: דאמר בנדה פרק "הרואה כתם" (נח, ב): כל שיעורי חכמים להחמיר חוץ מכגריס של כתמים, אלמא: עד ולא עד בכלל! ויש לומר: אי אמרינן עד ועד בכלל יש בו גם חומרא שיתפלל ולא אמרינן עבר זמנו בטל קרבנו, ואפילו במזיד.

שיחור" (תהלים קב, א). הרי שיצחק הוא הראשון ההולך לשוח-להתפלל לפנות ערב, בזמן המנחה. ואילו יעקב תקן תפלת ערבית, וכפי שנאמר: "ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש" (בראשית כח, יא) ואין משמעות לשון "פגיעה" אלא ביטוי לתפלה, וכפי שנאמר בדברי ה' לירמיהו: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה" ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי כי איני שומע אותך" (ירמיהו ז, טז), הרי שיעקב התפלל בשעות בוא השמש — שעת ערב.

ג ותניא כוותיה [ושנויה ברייתא כשיטתו] של ר' יהושע בן לוי שדיני התפילה נסמכים על דיני הקרבנות: מפני מה אמרו חכמים שזמן תפלת השחר עד חצות היום — שהרי קרבן תמיד של שחר אף שכרגיל מקריבים אותו בהשכמה, מותר שיהיה קרב והולך עד חצות. ור' יהודה אומר: דעתי זו שזמן תפלת שחרית עד ארבע שעות בלבד נסמכת על זה שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות. ומפני מה אמרו חכמים שזמן תפלת המנחה עד הערב — שהרי היא נסמכת על תמיד של בין הערבים, ותמיד של בין הערבים קרב והולך עד הערב. ור' יהודה אומר שזמן תפלת המנחה עד פלג המנחה בלבד, שהרי לשיטתו תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה. ומפני מה אמרו שתפלת הערב אין לה קבע — שהרי על שריפת אברים ופדרים (חלבי הקרבנות) שלא נתעכלו באש המזבח מבערב, שהם נשארים על המזבח וקריבים והולכים כל הלילה. ומפני מה אמרו שהזמן של תפילת המוספין כל היום — שהרי קרבן של מוספין קרב כל היום. ואילו לדעת ר' יהודה שאומר שזמן תפילת המוספים הוא עד שבע שעות ביום, זהו משום שהרי קרבן מוסף קרב והולך עד שבע שעות. עוד שנינו בבבביתא שלזמן המנחה שני מועדים, מנחה גדולה ומנחה קטנה. ומבארים את ההבדל בזמן שניהם: ואיזו היא מנחה גדולה — משש שעות ומחצה מהזריחה ולמעלה, כלומר, חצי שעה אחרי חצות היום והלאה שהוא הזמן המוקדם ביותר שבו מקריבים תמיד של בין הערבים, בערב פסח שחל להיות בשבת. ואיזו היא מנחה קטנה — מתשע שעות ומחצה והלאה, שהוא הזמן שבו מקריבים כרגיל את קרבן התמיד של בין הערבים. אגב הבאת הדברים איבעיא להו [נשאלה להם], לבני הישיבה שאלה זו: ר' יהודה שקבע את זמן המנחה עד לפלג המנחה, האם פלג מנחה קמא [ראשונה, כלומר מנחה גדולה] קאמר [אמר] או

ד רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות. איבעיא להו: עד ועד בכלל, או דילמא, עד ולא עד בכלל? תא שמע, רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה. אי אמרת בשלמא עד ולא עד בכלל — היינו דאיכא בין רבי יהודה לרבנן, אלא אי אמרת עד ועד בכלל — רבי יהודה

פלג מנחה אחרונה (קטנה) קאמר [אמר]? תא שמע [בוא ושמע] תשובה מפורשת לכך בבבביתא. דתניא [שכן שנינו בבבביתא]. ר' יהודה אומר: פלג המנחה אחרונה אמרו, והיא אחת עשרה שעות חסר רביע אחר הזריחה (שהן שעה ורבע לפני השקיעה). בכל אופן ברור כי ברייתא זו מסמיכה את דיני התפילות על הקרבנות, ומכאן ניתן לשאול: נימא תיובתיה [האם נאמר שתהיה זו קושיה חמורה] על ר' יוסי בר' חנינא? שלדעתו האבות הם שתיקנו את התפילות! על כך אמר ר' יוסי בר' חנינא: לעולם אימא [יכול אני לומר] לך, אמנם תפלות, אבות תקנום, אלא שאסמכינהו רבנן אקרבנות [הסמיכום חכמים על הקרבנות]. בקביעת זמן ובשאר פרטים, אף כי אינם נובעים ממקור משותף. דאי [שאם] לא תימא הכי [תאמר] [כך] שאף ר' יוסי בר' חנינא מסכים שיש בכל זאת קשר מסוים בין דיני הקרבנות והתפילות, אם כן תפלת מוסף לדעת ר' יוסי בר' חנינא מאן [מי] תקנה, שוודאי אינה נכנסת במסגרת תפילת האבות. אלא ודאי אף לדעתו תפלות אבות תקנום, ואסמכינהו רבנן [ואחר כך הסמיכום חכמים] על דיני הקרבנות.

ד שנינו במשנה שר' יהודה אומר שזמן תפילת שחרית עד ארבע שעות ביום. איבעיא להו [נשאלה להם]. לבני הישיבה [שאלה זו: האם "עד" שאמר ר' יהודה האם הכוונה היא ועד בכלל, שזמן תפילת שחרית כולל גם את השעה הרביעית, או דילמא [שמא] הכוונה היא עד ולא עד בכלל, שכבר בשעה הרביעית עצמה אין להתפלל? תא שמע [בוא ושמע] פתרון לבעיה ממה ששנינו במשנה שר' יהודה אומר שזמן תפילת מנחה עד פלג המנחה. ומעתה אי אמרת בשלמא [נניח אם אמר אתה] שכונתו עד ולא עד בכלל — היינו דאיכא [הו] שיש, הבדל בין שיטת ר' יהודה לרבנן [לשיטת חכמים]. אלא אי אמרת [אם אמר אתה] שעד ועד בכלל, אם כן שיטת ר' יהודה

עיונים

עד ועד בכלל הבעיה שנתעוררה כאן הריהי בעיה כללית בדבר תחומיהם המדויקים של נרי ההלכה. ושאלות מקבילות מצויות בכמה נושאים אחרים לדעת מה היא

מסורת הש"ס
ד. תענית ז, ב, ח, א. סוטה יד, א. סנהדרין צה, ב. מכילתא בשלח פ"ב. ירושלמי ברכות שם. תנחומא בשלח. ה. תוספתא ברכות פ"ג. ו. ירושלמי פ"ד ה"א.

לשון

פלג המנחה
כל עניינו של "פלג המנחה" מבוסס על הביטוי המקראי "בין הערבים". בדברי חז"ל נתפרש הדבר כמבטא את השעה שבין שתי ההגדרות של ערב. הערב האחד הוא הזמן בו מתחילה החמה להעריב לטות למערב, והוא משש שעות ומחצה, ואילו הערב המוחלט האחר הוא בשקיעת החמה. "בין הערבים" הוא לפיכך הזמן שבין שני ערבים אלה. ואולם בהלכה הוכנס עוד זמן אחר של "ערב", והוא זמן הקרבת תמיד של ערב שהיה בתשע שעות ומחצה (בערך במחצית הזמן בין צהריים ושקיעה). ואם כן, יש גם זמן נוסף של בין הערביים — מחצית הזמן בין ערב זה (של הקרבן) לבין השקיעה. וזמן זה של פלג המנחה הוא "בין הערבים" השני.

משמעותה של ההגדרה ההלכתית, והאם יש כלל קבוע בדבר, או שבכל מקרה יש לדון לגופו.

מסורת הש"ס
 א. ברכות כ"א, דב"ר פ"ח.
 ב. משנה עדיות פ"ו מ"א. נדה ח,א.
 ג. ירושלמי יבמות פ"ג ח"א (הענין).
 ד. ירושלמי עירובין פ"י ח"א.
 ה. ירושלמי ברכות פ"ד ח"א. שם תענית פ"ד ח"ה.
 ו. קדושין נד,ב. בכורות כ"א.

היינו [זוהי] ממש שיטת רבנן [זכמים]! את ההוכחה הזו דוחים מיד: אלא מאי [מה], אף אם נניח שעד ולא עד בכלל, גם אז לא יהיו הדברים מתקבלים שכן אימא סיפא [אמור את הסוף של המשנה]: וזמנם של תפילות המוספין כל היום. ר' יהודה אומר: עד שבע שעות. ותניא [ושנינו בכרייתא]: היו לפניו חובת שתי תפלות, אחת של מוסף ואחת של מנחה – מתפלל בתחילה של מנחה ורק אחר כך של מוסף, כיון שזו, המנחה, תדירה, וזו, מוסף, אינה תדירה. שתפילת המוסף מתפללים רק בשבתות בראשי חודשים ובמועדים, ויש איפוא לנהוג כפי הכלל שתדיר קודם לשאינו תדיר. ר' יהודה אומר: מתפלל בתחילה של מוסף ורק אחר כך של מנחה, מאחר שזו, מוסף, עוברת, כלומר זמנה מוגבל יותר, וזו, מנחה, אינה עוברת, שעדיין יש שהות להתפלל מנחה עד זמן פלג המנחה. והמסקנה הנוגעת לענייננו מדברים אלה היא: אי אמרת בשלמא [נניח אם אמרת] כי כשאומרים "עד" הרי זה ועד בכלל, היינו דמשכחת [זהו שאתה מוצא, שאתה מסוגל למצוא] שתי תפילות בהדי הדדי [יחד]. אלא אי אמרת [אם תאמר] כי "עד" הוא ולא עד בכלל, הרי "עד שבע שעות" משמעו עד תחילת השעה השביעית, עד חצות היום, ואם כן היכי משכחת להו [איך תמצא אותן] שתי תפלות בהדי הדדי [יחד]? שהלא כיון דאתיא [שבאה] לה שעתה של תפילת המנחה שהיא חצי שעה לאחר חצות היום, כבר אזלא [הלכה] לה שעתה של תפילת המוספין. אלא מאי [מה] תאמר, כי "עד" הוא ועד בכלל, אם כן קשיא רישא [קשה ההתחלה] כפי שבארנו קודם לגבי פלג המנחה, ומאי איכא [מה הברל בהלכה יש] בין שיטת ר' יהודה לשיטת רבנן [זכמים]? על כך משיבים: מי סברת דהאי [האם סבור אתה שזה] "פלג מנחה" פלג מנחה אחרונה קאמר [אמר]? לא זו היתה כוונתו, כי אם פלג ראשונה קאמר [אמר]. ו"עד פלג המנחה" פירושו עד המנחה, ואילו כאשר הזכיר אחת עשרה שעות הכי קאמר [וכך אמר]. כך התכוון לומר: אימת [אימתי יוצא] פלג ראשונה ועייל [ונכנס] פלג אחרונה – מכי נפקי [מכאשר, מהזמן בו יוצאות] אחת עשרה שעות חסר רביעי. ואם כן נמצא סגנון דבריו של ר' יהודה אחיד, וכוונתו תמיד "עד ועד בכלל".

היינו רבנן! אלא מאי? עד ולא עד בכלל – אימא סיפא: ושל מוספין פל היום, רבי יהודה אומר: עד שבע שעות. ותניא: הוה לפניו שתי תפלות, אחת של מוסף, ואחת של מנחה – מתפלל של מנחה ואחר כך של מוסף, שזו תדירה וזו אינה תדירה. רבי יהודה אומר: מתפלל של מוסף ואחר כך של מנחה, שזו עוברת וזו אינה עוברת. אי אמרת בשלמא [נניח אם אמרת] כי כשאומרים "עד" הרי זה ועד בכלל, היינו דמשכחת להו שתי תפלות בהדי הדדי. אלא אי אמרת [אם תאמר] כי "עד" הוא ולא עד בכלל, הרי "עד שבע שעות" משמעו עד תחילת השעה השביעית, עד חצות היום, ואם כן היכי משכחת להו [איך תמצא אותן] שתי תפלות בהדי הדדי [יחד]? שהלא כיון דאתיא [שבאה] לה שעתה של תפילת המנחה שהיא חצי שעה לאחר חצות היום, כבר אזלא [הלכה] לה שעתה של תפילת המוספין. אלא מאי [מה] תאמר, כי "עד" הוא ועד בכלל, אם כן קשיא רישא [קשה ההתחלה] כפי שבארנו קודם לגבי פלג המנחה, ומאי איכא [מה הברל בהלכה יש] בין שיטת ר' יהודה לשיטת רבנן [זכמים]? על כך משיבים: מי סברת דהאי [האם סבור אתה שזה] "פלג מנחה" פלג מנחה אחרונה קאמר [אמר]? לא זו היתה כוונתו, כי אם פלג ראשונה קאמר [אמר]. ו"עד פלג המנחה" פירושו עד המנחה, ואילו כאשר הזכיר אחת עשרה שעות הכי קאמר [וכך אמר]. כך התכוון לומר: אימת [אימתי יוצא] פלג ראשונה ועייל [ונכנס] פלג אחרונה – מכי נפקי [מכאשר, מהזמן בו יוצאות] אחת עשרה שעות חסר רביעי. ואם כן נמצא סגנון דבריו של ר' יהודה אחיד, וכוונתו תמיד "עד ועד בכלל".

המסקנה המעשית אשר הועלתה מהדיון בדברי ר' יהודה היא שלדבריו מותר להתפלל שחרית עד סוף ארבע שעות ביום. כסיוע לדבר אמר רב נחמן: אף אנן נמי תנינא [אנחנו גם כן שנינו] ענין זה במשנה במסכת עדיות. ששינוי שר' יהודה בן בבא העיד על חמשה דברים בהלכה: ילדה יתומה לפני בגרותה שהשיאו אותה אמה או אחיה, וכשהיא מגיעה לבגרות יכולה היא למאן לחיות עם בעלה, ועל ידי זה להפקיע את קשר הנישואין ביניהם מעיקרו. כרגיל מתרחקים מן המיאונים, ואולם במקרים מסויימים מתברר כי אם יהיו נישואיה של ילדה זו בעלי תוקף, יגרוע הדבר לבעיה ביחס לחליצה ויבום. על מקרים אלה העיד ר' יהודה בן בבא שממאנין, כלומר משדלים את הקטנה שתמאן בבעלה. ועל ידי כך יפתר הסיבוך בנושא זה. ועוד העיד שמשיאין את האשה שרצתה להינשא שנית לאחר ששמעה על מות בעלה, על פי עד אחד, ואין דורשים כאן (כבשאר עדויות שבתורה) שני עדים כשרים. ועוד העיד מענין מעשה על תרנגול שנסקל בירושלים על שהרג את הנפש. ללמדנו, שהדין בתורה (שמות כא, כח) המחייב לסקול שור שהרג אדם, כולל גם את שאר בעלי החיים וכן העיד על יין בן ארבעים יום שנתנסך על גבי המזבח. וכן העיד על מעשה שהיה בתמיד של שחר שקרב (הוקרב) בארבע שעות ביום. מעדות אחרונה זו, שהיא על פי שיטתו של ר' יהודה. (שהרי לא העיד על שעה מאוחרת מזו) שמע מינה [למד מכאן] כי אכן עד ועד בכלל. ומסקמים: אכן שמע מינה [למד מזה]. מתוך הסתמכות על משנה זו אמר רב כהנא: הלכה כר' יהודה, הואיל ותנן בבחירתא כוותיה [ושנינו במשנה המובחרת במסכת עדיות כמותן], ומאחר שנפסקה הלכה ככל המשניות במסכת עדיות, הרי שדברי תנא הנוטים לשיטת ר' יהודה משמעותם ההלכתית פסיקת ההלכה כדעתו.

עיונים

ותנן בבחירתא (מסכת עדיות) מסכת זו מכילה מספר רב של עדויות שהעידו חכמים בפני חבריהם על הלכות קבועות ששמעו או על מקרים נדירים שראו כיצד נוהגים בהם. ואולם במסכת זו יש גם הלכות קבועות אחרות. ומשום כך נראה כי שם המסכת "עידיות" (מלשון "עידית") והוא המתורגם "בחירתא".

אורה ההלכה

שממאנין את הקטנה שני אחים שהיו נשואים לשתי אחיות יתומות מאביהן, אחת בוגרת שנישאה לבעלה מדעתה וקידושיה מן התורה, ואחת קטנה שהשיאה אחיה (ולכן נישואיה רק מדברי חכמים), ומת בעל הגדולה ונמצאת אשתו זקוקה ליבום, מאחר שאי אפשר שייבם את הגדולה בעוד הקטנה נשואה לו (משום איסור שתי אחיות), מלמדים את הקטנה שתמאן בבעלה, ויובל ליבם את האחיות הגדולה. כעדות ר' יהודה בן בבא. (רמב"ם ספר נשים הלכות יבום וחליצה פ"ו ה"טו. שריע אה"ע קע"א, ז).

תוספות

תא שמע ושל מוספין כל היום ורבי יהודה אומר עד שבע שעות ותניא היו לפניו וכו' – ולא גרסינן "אימא סיפא ושל" וכו', שאינו במשנה, שדברי רבי יהודה שאמר "עד שבע שעות" אינו במשנה. ויש ספרים שהגיהו אותו במשנה, ומיהו בכל הספרים הישנים אינו. ואם תאמר: ורבי למה לא הזכיר אותו במשנה? ויש לומר: משום דלא סבירא ליה כוותיה בהא דאמר עד שבע שעות, אבל בהא דקאמר עד ארבע שעות סבירא ליה כוותיה, משום דתנן בבחירתא כוותיה. ובההיא דפלג המנחה נמי, משום דאמרין לקמן: דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד, דהכי פירושא: דעבד כרבי יהודה (עבד) דאמר מפלג המנחה ליליא הוא – עבד, ומשום הכי, מנחה – לא. אבל אין לפרש הכל בתפלת המנחה, ועבד כרבי יהודה שהתפלל מנחה קודם פלג, דפשיטא דרבנן מודו בשיעורו דרבי יהודה.

ושמשיאין את האשה על פי עד אחד אשה שהלך בעלה למקום מרוחק ובא עד אחד משם והעיד שמת בעלה – מותרת להינשא על פי עדותו. שאף שבכל עדות דרושים שני עדים, משום תקנת עגונות הקלו לסמוך על עד אחד בדבר העשוי להתגלות. (רמב"ם שם הלכות גירושין פ"ב ה"טו. שריע שם ז, א).

ועל תרנגול שנסקל כל בעל חיים (בהמה, חיה או עוף) שהרגו נפש אדם – נסקלים. (רמב"ם ספר נזיקין הלכות נזקי מומין פ"א ה"ב).
 יין בן ארבעים יום שנתנסך על גבי המזבח יין שערבו ארבעים יום משעה שנורך בגת – מותר להביאו לצורך נסכים למזבח. (ראה רמב"ם ספר עבודה הלכות אסורי מזבח פ"ו ה"ט).
תמיד של שחר שקרב בארבע שעות אף שזמן הקרבת תמיד של שחר הוא לפני הנץ החמה, בשעת הרחק מותר להקריבו עד ארבע שעות ביום. כעדות ר' יהודה בן בבא. (רמב"ם שם הלכות תמידין ומוספין פ"א ה"ב).

ושמשיאין את האשה על פי עד אחד אשה שהלך בעלה למקום מרוחק ובא עד אחד משם והעיד שמת בעלה – מותרת להינשא על פי עדותו. שאף שבכל עדות דרושים שני עדים, משום תקנת עגונות הקלו לסמוך על עד אחד בדבר העשוי להתגלות. (רמב"ם שם הלכות גירושין פ"ב ה"טו. שריע שם ז, א).

כשהוא אומר כחום היום הרי שש שעות אמור — כלומר: מנינו נמקום אחר ששניה הכתוב נלשנו ואמר "והוא יושב פתח האהל כחום היום", ולא אמר "כחום השמש" אלא "היום". משמע כל המקומות ממין צין חמה צין לל — הוא מדבר בשעה ששית. הא מה אני מקיים וחס השמש — דמשמע: השמש חס והלל לזון. בארבע שעות — דאלו קודם ארבע שעות, אף השמש לזון. מני — הא דמשמע דארבע לאו צקר הוא, דהא כתיב "וילקטו אותו צקר צקר וחס השמש ונמס" הנוטה, ומדמוקי "ונמס" נארבע שעות, מכלל דלאו זמן לקיטה הוא, ולאו "צקר" מיקרי. ארבע שעות נמי צפרא הוא — דהא אמרת עד ועד כלל, וגבי תמיד כתיב "תעשה צקר" לשני בקרים — שלא היו לוקטים אלא בשלש שעות ראשונות, שהוא צקר ראשון. התם אמר רב כהנא — גבי תפלת השחר. של שבת בערב שבת — שקבל עליו שבת מנעוד יום. שמע מינה — כרבי יהודה סבירא להו, דאמר מפלג המנחה איל ליה זמן תפלת המנחה ועייל ליה זמן תפלת ערבית. ולא פסקיה לצלותיה — כלומר: לא הפסיק צין רבי ירמיה ולכותל, לעבור לפניו ולשכח נמקומו, אלא עמד על עמדו.

תוספות

דב צלי של שבת בערב שבת — תימה: דהא אמרין בפרק "במה מדליקין" (כג, ב): ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר! ויש לומר: דהתם בשאינו מקבל עליו שבת מיד, אבל הכא מיייר שמקבל עליו שבת מיד, הלכך לא הויה הקדמה. וטעמא משום דסבירא ליה כרבי יהודה, וכן הנך דלקמן שהתפללו של מוצאי שבת בשבת — היינו משום דסבירא להו כרבי יהודה לענין תפלת הערב, שהיא שעה ורביע קודם הלילה, אף על פי כן (אין) אסור לעשות מלאכה במוצאי שבת מיד לאחר פלג המנחה. וכן לענין תוספת שבת (ותשעה באב) ויום הכפורים, דקיימא לן שהוא מן התורה, אם כן לא צריך שיעור גדול כל כך.

ב ויעל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. ועל סמך דברים שהעיד עליהם ר' יהודה בן בבא: ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. ועל סמך דברים אלה נגשים עתה לברר מאן תנא להא דתנן [מי שנה את המשנה הזו ששנינו] על הנאמר במן שירד לבני ישראל במדבר. הפסוק "וילקטו אותו בבוקר בבוקר איש כפי אכלו וחס השמש ונמס" (שמות טז, כא), ולדעת תנא זה שעה זו היתה בארבע שעות ביום. ותוהים: אתה אומר ששעה זו שבה "חס השמש" היא בארבע שעות, או אינו כן אלא ששעה זו הריהי בשש שעות? אלא כשהוא, הכתוב אומר "כחס היום" (בראשית יח, א) הרי שש שעות כבר אמור, ששעה זו מכונה במקרא "כחום היום", הא [הר"ן] מה, באיזו דרך אני מקיים את דברי הכתוב "וחם השמש ונמס" — בזמן מוקדם יותר, כלומר, בארבע שעות. ומעתה מני [שיטת מ"י היא] ברייתא זו? שהרי אינה לא כשיטת ר' יהודה ולא כשיטת רבנן [חכמים]. שכן אי [אם] שיטת ר' יהודה היא — הלא עד ארבע שעות נמי צפרא [גם כן בוקר] הוא! שהרי לדעתו עדיין מקריבים אז תמיד של שחר, והרי נאמר שהלקיטה עצמה היתה בבוקר. אי [ואם] כשיטת רבנן [חכמים] — הלא עד חצות נמי צפרא [גם כן בוקר] הוא, שהרי לדעתם קרבן תמיד של שחר קרב עד חצות היום, ולכאורה אם כן לפנינו שיטה חדשה לגמרי. על כך משיבים: אי בעית אימא [אם תרצה אמור] ופרש את הדבר כשיטת ר' יהודה, ופרש את אימא [אם תרצה אמור] ופרש את הדבר כשיטת ר' יהודה, אי בעית אימא [אם תרצה אמור] ופרש את הדבר כשיטת רבנן [חכמים]. ומפרטים: אי בעית אימא [אם תרצה אמור] שזו שיטת רבנן [חכמים], ופרש כן: אמר קרא [הכתוב] "בבקר בבקר" ("וילקטו אותו בבוקר בבוקר איש כפי אכלו וחס השמש ונמס". להורות שהלקיטה היתה בשעות הבוקר המוקדמות, וחלקהו, את הבוקר — הנמשך לדעת חכמים עד חצות — לשני בקרים, ו"בבוקר בבוקר" פירושו: חציו הראשון של הבוקר — עד תחילת ארבע שעות. ואי בעית אימא [ואם תרצה אמור] כשיטת ר' יהודה, ופירוש הדבר לשיטתו הוא: האי [זו] המלה "בקר" שהיא יתירא [יתירה] בכתוב "בבוקר בבוקר" משמעו — להקדים לו שעה אחת. על כל פנים דכולא עלמא מיהא [לדעת הכל לפחות] "וחם השמש ונמס" הריהו בארבע שעות ביום. ועל כך שואלים: מאי משמע [מה המשמעות]? כלומר, כיצד נובע דבר זה מן הכתוב? אמר ר' אחא בר יעקב: אמר קרא [הכתוב] "וחם השמש ונמס", ואפשר ללמוד מדיוק לשון הכתוב — איזו היא שעה שהשמש חס ואולם עדיין הצל צונן (ולא הגיע ל"כחום היום" שהכל חם) — הוי אומר בארבע שעות.

ג תפלת המנחה עד הערב וכו'. אמר ליה רב חסדא לרב יצחק: התם אמר רב פהנא "הלכה פרבי יהודה הואיל ותנן בבחירתא פוותיה", הקא מאי? אישתיק ולא אמר ליה ולא מידי. אמר רב חסדא: נחזי אנן, "מדרב מצלי של שבת בערב שבת מבעוד יום — שמע מינה הלכה פרבי יהודה. אדרבה, מדרב הווא ורבנן לא הוו מצלו עד אורתא — שמע מינה אין הלכה פרבי יהודה! השתא דלא אתמר הלכתא לא פמר ולא פמר, דעבד פמר — עבד, ודעבד פמר — עבד.

ד רב איקלע לבי גניבא וצלי של שבת בערב שבת, ויהוה מצלי רבי ירמיה בר אבא לאחוריי דרב, וסיים רב ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה. שמע מינה תלת: שמע מינה — מתפלל אדם של שבת בערב שבת, ושמע מינה — מתפלל תלמיד אחריו רבו, ושמע מינה — אסור לעבור כנגד המתפללין. מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אסור לעבור כנגד המתפללין. — איני?! והא רבי אמי ורבי אסי חלפי! — רבי אמי ורבי אסי חוץ לארבע אמות הוא דחלפי. ורבי ירמיה היכי עביד הכי? והא אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יתפלל אדם

ללמוד מדיוק לשון הכתוב — איזו היא שעה שהשמש חס ואולם עדיין הצל צונן (ולא הגיע ל"כחום היום" שהכל חם) — הוי אומר בארבע שעות. ושינוי במשנה שלדעת התנא קמא תפלת המנחה זמנה עד הערב, ולדעת ר' יהודה זמנה עד פלג המנחה בלבד. אמר ליה [לר] רב חסדא לרב יצחק: התם [שם] בענין תפלת שחרית אמר רב כהנא שהלכה כר' יהודה, הואיל ותנן בבחירתא כוותיה [ושנינו במשנה המובחרת במסכת עדויות כמותן] ואולם מאי [כאן מה]. נפסק? אישתיק [שתק] ולא אמר ליה [לר] ולא מידי [דבר]. משום שלא היתה בידו הלכה קבועה בנושא זה. על כן אמר רב חסדא: נחזי אנן [נראה אנחנו]. כלומר, ננסה אנו עצמנו לפתור את הבעיה מהעובדה שרב מצלי [היה מתפלל] תפילה של שבת בערב שבת מבעוד יום, וממנהגו זה שמע מינה [למד מנחה] שהלכה כר' יהודה שזמן תפילת המנחה מסתיים בפלג המנחה, ומאז אפשר להתחיל להתפלל ערבית. את ההוכחה הזו ממנהגו של רב דוחים מיד: אדרבה [להיפך] מהעובדה שרב הווא ורבנן [חכמים]. תלמידיו של רב, לא הוו מצלו [היו מתפללים] עד אורתא [הערב]. שמע מינה [למד מנחה] כי אין הלכה כר' יהודה. ועל כן אין להביא מכאן כל ראייה גמורה. ומסכמים: השתא [עכשיו] שלא אתמר הלכתא [נאמרה הלכה] לא כמר [כחכם זה] ולא כמר [כחכם זה] — עבד כמר [מי שעשה כחכם זה] — עבד [עשה]. ודעבד כמר [ומי שעשה כחכם זה] — עבד [עשה]. שהלכה זו הושארה תלויה בהחלטתו של כל אדם.

ד מסופר: רב איקלע לבי גניבא וצלי [והתפלל] תפילה של שבת בערב שבת, והוה מצלי [והיה מתפלל] ר' ירמיה בר אבא לאחוריי [אחוריי] רב, וסיים רב תפילתו ולא פסקיה לצלותיה [הפסיק את תפילתו] של ר' ירמיה, שלא פסע לאחוריו לפני ר' ירמיה. ומסיפור זה שמע מינה תלת [למד מנחה שלושה דברים]: ראשית, שמע מינה [למד מנחה] שמלכתחילה מתפלל אדם תפילה של שבת בערב שבת. שמות להתפלל תפילה של שבת בערב שבת. ושמע מינה [למד מנחה] שאסור לעבור כנגד המתפללין שמונה עשרה, בשעת תפילתם. ומעירי: דבר זה מסייע ליה [לר] לר' יהושע בן לוי. שאמר ר' יהושע בן לוי: אסור לעבור כנגד המתפללין. על כך שואלים איני [וכן הוא]?! והא [והר"ן] ר' אמי ור' אסי חלפי לפני המתפללים. ומשיבים: ר' אמי ור' אסי — חוץ לארבע אמות מן המתפללים הוא דחלפי [שהיו עוברים]. פרט אחר בסיפור זה עורר אף הוא תמיהה: ור' ירמיה היכי עביד הכי [כיצד עשה כן] שהתפלל אחוריי רב? והא [והר"ן] אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יתפלל אדם

אורה ההלכה דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד בתלמוד לא הוכרעה מחלוקת ר' יהודה וחכמים עד מתי זמן תפילת המנחה, אם עד הלילה [לחכמים] או עד פלג המנחה, ולכן הסיקו כי ניתנה רשות לכל אחד לנהוג כרצונו לו, וכל העושה כאחת מן השיטות — יצא. ואולם לאחר שהחליט — חובה עליו לנהוג כן תמיד. ולכן אם התפלל מנחה עד הלילה, שוב אינו יכול להתפלל תפילת ערבית מפלג המנחה ולמעלה. ואם התפלל מנחה מפלג המנחה ולמעלה, שוב אינו יכול להתפלל באותה שעה ערבית. והמנהג המקובל שתפילת מנחה זמנה עד שקיעת החמה. (רמב"ם ספר אהבה הלכות תפילה פ"ג ה"ד. שו"ע א"ח רל"ג. א.)

מסורת הש"ס
ז. מכילתא בשלח. ברכות ירושלמי פ"ד ה"א. ב"ר פמ"ח. ילק"ש תורה רסא.
ח. ירושלמי ברכות שם.

גרסות
דתנו וחס השמש בכת"י ובדפוסים ראשונים: דתנו רבנן וכו'. והיא הנוסחה הראויה.

אישים
ר' ירמיה בר אבא אמורא בדור הראשון-שני לאמוראי בכל ר' ירמיה בר אבא היה אחד מן החכמים אשר באו ללמוד תורה מפי רב בבואו לבבל, ואולם כבר היו תלמידי חכמים בזכות עצמם, ובעיקר באו לקבל מפי רב את תורת ארץ ישראל.

רב הכיר את משפחתו של ר' ירמיה וחשב את אביו (אבא) לאחד מבעלי התשובה הגדולים שבכל הדורות. ר' ירמיה בר אבא מופיע בין חשבי מוסרי תורתו של רב, וחכמים רבים בבבל ובארץ ישראל למדו תורה מפיו. בנו, רב הונא, היה חכם, וכן גם חתנו רב הונא בר חייא, ואף בן בתו לוי בן רב הונא בר חייא.

מתפלל אדם של שבת בערב שבת מותר להקדים להתפלל ערבית של שבת ולנהוג בכל מנהגי שבת (קידוש וסעודה) עוד בערב שבת. ודבר זה הריהו כשיטת ר' יהודה בענין תפילת המנחה, שלדעתו אפשר תמיד להקדים בתפילת ערבית, ואף מי שאינו נוהג תמיד בשיטה זו, מפני כבוד השבת הקלו. (רמב"ם שם ה"ז. שו"ע שם רסו, ב.)
אסור לעבור כנגד המתפללין אסור לעבור לפני המתפללים בתוך ארבע אמות למקום עמידתם. אבל לצדיהם מותר ואפילו סמוך להם ממש. ואולם בספר זוהר (פרשת חיי שרה) מובא שאין הברל ובכל צד אסור. (רמב"ם שם פ"ה ה"ז. שו"ע שם קב, ד.)

- מסורת הש"ס**
- א. ירושלמי ברכות פ"ב ה"א.
 - ב. סנהדרין ק"א.
 - ג. סוכה כ"ב. מסכת כלה.
 - ד. עירובין מ"ב.
 - ה. ביצה לב"א.

גרסות

רבי אבין בכתיב: **אבין**.
רשות בכתיב: **ובמקורות**:
הלכה כדברי האומר חובה
ורב אמר הלכה כדברי
האומר רשות.

אישים

אבידן
נקרא גם "אבדין", והוא קיצור של השם אבא יודן. היה תלמיד מקורב לרבי (רי יהודה הנשיא) ושימש גם כמתורגמן (אמורא) שלו. משום כך יכול היה למסור דברים רבים בשמו של רבי שלא היו ידועים לשאר חכמים. אבא יודן נחשב כאחד התנאים האחרונים, ומפורסם היה כחכם וחסיד. שרשרת של אסונות באה עליו בסוף ימיו כאשר נצטרע וטבעו שני בניו, וחכמים ראו זאת כעונש על שפעו ברי ששמעאל ברי יוסי, ואולם ברור כי אף אז נעשה הדבר מתוך קנאה לכבוד רבו. מאמרים בודדים מובאים בשמו בתלמוד ובמדרשים.

לא כנגד רבו, כלומר, סמוך לרבו, שמראה בכך שהוא כשווה לרבו, ולא אחורי רבו שהוא נראה כאילו היה משתחה לרבו (תוס'). ותניא (ושנויה הלכה זו בכרייתא) ביתר תוקף, שר' אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו ואינו ממתיך עד שיקדים רבו לשאול בשלומו, והמחזיר שלום לרבו ואינו אומר "שלום עליך רבי", והחולק על ישיבתו של רבו, שהוא קובע לעצמו ישיבה ומלמד בחיי רבו שלא ברשותו (רמב"ם), והאומר דבר שלא שמע מפי רבו (בשם הרב) – גורם לשכינה שתסתלק מישראל! את התנהגותו של ר' ירמיה מסבירים כי שאני (שונה) הוא ר' ירמיה בר אבא מפני שלא היה תלמידו המובהק של רב כי אם אך תלמיד חבר הוה (היה) לו, ולכן יכול היה לנהוג כן. והיינו דקאמר ליה (תהו שאמר לו) ר' ירמיה בר אבא לרב, ושאל אותו כאשר הקדים רב להתפלל תפילת שבת, בלשון זו: מי (האם) בדלת ממלאכה, וקבלת עליך כבר קדושת השבת? אמר ליה [לר] רב: אין, בדילנא [כן, בדלת]. ולא אמר אליו בלשון "מי בדיל מר" ("האם בדל אדוני"? כדרך שהיה צריך לומר אם היה תלמידו.

א רב אמנם השיב כי הפסיק ממלאכת החול, ואולם מי בדיל (האם בדל)? האם היה צריך באמת להפסיק מן המלאכה? והאמר (והרי אמר) ר' אבין: פעם אחת התפלל רבי תפילה של שבת בערב שבת, ונכנס אחר כך למרחץ, ויצא ושנה לעין פרקי [לנו את פרקנו, מה שלמדנו]. ועדיין לא חשכה! אמר רבא: ההוא [אותו] מקרה מדובר שנכנס להזיע, וקודם גזירה שגזרו חכמים לאסור הזעה בשבת הוה (היה) הדבר. ועוד שואלים: איני (האומנם) היה צריך להפסיק מן המלאכה, והא [והרי] אבין שרא ליה (התיר לו) לרב דימי בר ליואי לכבדו סלי [לעשן סלים בגפירת] אף על פי שכבר התפלל תפילת שבת, והרי שגם אחר תפילת שבת עדיין מותר בעשיית מלאכה! על כך משיבים: המקרה ההוא טעותא הוי [טעות היה], שלא נתכוון רב דימי כמה שהתפלל מוקדם יותר להוסיף על השבת, כי אם סבר בטעות שכבר שקעה השמש, שהיה אותו היום מעונן ולכן התפלל. ואולם אף שהתפלל, תפילת השבת מחייבת אותו לנהוג בקדושת שבת, ולכן יכול היה עוד לעשות מלאכה אחרי תפילתו. על כך מוסיפים ושואלים: וטעותא מי הדרא [וטעות האם היא חזרת? וכי אפשר לנהוג כאילו לא התפלל כלל? והא [והרי] אמר אבדין תלמידו של רבי: פעם אחת נתקשרו שמים בעבים, ולכן כסבורים היו העם לומר כי חשכה הוא, ומאחר שכן נכנסו לבית הכנסת והקדימו והתפללו תפילה של מוצאי שבת בשבת. ולאחר זמן, כשנתפזרו העבים וזרח החמה, התברר שעדיין יום היה, ובאו ושאלו את רבי מה יעשו. ואמר: הואיל והתפללו – התפללו, ואינם צריכים לחזור ולהתפלל, הרי אף ומשיבים: שאני [שונה] הצבור, דלא מטרחינן להו [שאינן אנו מטרחינים אותו] להתפלל שנית תפילה שלמה.

וממשיכים לדון באפשרות להקדים תפילת ערבית אף במקרה של שבת מכמה צדדים. אמר ר' חייא בר אבין: רב צלי [התפלל] תפילה של שבת בערב שבת, ור' יאשיה מצלי [היה מתפלל] תפילה של מוצאי שבת בתוך השבת. ביחס למה שרב צלי [התפלל] תפילה של שבת בערב שבת, נשאלת השאלה: האם עוד בערב שבת אומר, כלומר, יכול הוא לומר קדושה על הכוס (קידוש של שבת), או אינו אומר קדושה על הכוס ועליו המתין עד צאת הכוכבים? שת שמע [בוא ושמע] פתרון לדבר ממה שאמר רב נחמן, אמר שמואל: מתפלל אדם תפילה של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס. ונפסק שהלכתא כוותיה [הלכה כמותו] בענין זה. שאלה מעין זו נשאלה גם ביחס למה שר' יאשיה מצלי [היה מתפלל] תפילה של מוצאי שבת בתוך השבת: האם אומר אחר תפילתו עוד מבעוד יום הבדלה על הכוס או

עיונים

והנותן שלום לרבו פירושים שונים נתנו להלכה זו. לדעת רש"י משמעה כי אסור לתלמיד לתת שלום לרבו כדרך שהוא פונה לשאר אנשים, אלא עליו לפנות לרבו בלשון כבוד. ויש מפרשים כי אסור לתלמיד לפנות כלל אל רבו ולשאול בשלומו, אלא יש לו להתמתין עד שיפנה רבו אליו (תרי"ג). ונראה כי היו בדבר חילוקי מנהגים בין בבל לארץ ישראל (עיי' במסכת שקלים).

והאומר דבר שלא שמע מפי רבו על אף אודהרה זו, מצויים מקרים מסוימים בהם התירו חכמים לעצמם לומר דברים שלא אמר הרב, וזאת משום שראו צורך במחינה חינוכית בהדגשת הדברים, ולא חשו אם נמסרו שלא כדויקם. ותלמיד חבר הוה תלמיד-חבר עשוי שיהא תלמיד שגדל בתורה עד שנעשה כחבר לרבו, ואף על פי כן ממשיך הוא עדיין לכבדו כרב. או לעתים תלמיד-חבר הוא אדם צעיר יותר אשר נזקק לשמועות ההלכה מפי הרב, אף כי אינו נזקק להסברתו.

אורה ההלכה

אל יתפלל אדם... ולא אחורי רבו אסור לתלמיד להתפלל לא אחורי רבו, לא לפניו ולא מצדדיו ברחוק ארבע אמות. ויותר מארבע אמות – מותר, לפי שהוא כרשות אחרת. ויש אומרים שזו דווקא כשמתפללים ביחוד, אבל בציבור, אם כך הוא סדר הישיבה הקבוע – אין לחשוש לכך. ואף על פי שטוב להחמיר בדבר, מכל מקום נהגו להקל (רמ"א). (רמב"ם ספר מועד הלכות תלמוד תורה פ"ה ה"ו. שו"ע שם ז, כד ובהגהה.)

והנותן שלום לרבו אסור לתלמיד לתת שלום לרבו כדרך שהוא נתן לכל אדם, אלא שוחח לפניו ואומר "שלום עליך רבי". ואם נתן לו הרב שלום – יאמר לו "שלום עליך מורי ורבי". כדברי ר' אליעזר כאן, לפי הפירוש שאיסור תניית שלום לרב הריהו דווקא כשיאנו פונה בלשון כבוד. ויש אומרים שאין לתלמיד לשאול בשלום רבו כלל (רמ"א,

כנגד רבו – אלל רבו, ומראה כאילו הם שוים. אחורי רבו – נמי יוהרא הוא. שלום לרבו – כשאר כל אדם "שלום עליך" ולא אמר לו "שלום עליך רבי". והיינו דקאמר ליה – אותו היום שהתפלל רב של שבת בערב שבת, אמר ליה רבי ירמיה: מי גדלת מן המלאכה? הואיל וקבלת עליך שבת נחפלתך. ולא אמר ליה מי בדיל מר – שמע מינה: תלמיד חבר הוה ליה. לבית המרחץ – סלקא דעין: לאחר שגזרו על הזעה ועל הרחילה בשבת, כדאמרין במסכת שבת נפיק "כירה שהסיקוה" (מ"א). אלמא: אף על גב דלגל, לא גדיל מאיסורי שבת. אמר רבא להזיע – נכנס להזיע ממתת מוס צית המרחץ, ולא נתן עליו מים. וקודם גזרה – עד שלא גזרו על הזעה. וזכל דוכתא דאמרין 'כדאמר רבא להזיע' כו' – מהכא אמרינן. לכברויי סלי – לעשן אותן בגפרית לאחר שהתפלל של שבת בערב שבת. טעותא היא – לא קבל עליו מוספת שבת משעת תפלה מדעת, אלא יום המעונן היה וכסבור חשכה ואחר כך זרחה חמה. הואיל והתפללו התפללו – ולא הצריכם להתפלל משתחשך, אלמא: תפלה היא; ואף על פי שלא הותרו במלאכה, המס הוא ללא לעבור על דברי מורה, אלא לענין מוספת, אף על גב דנטעות הוה – מוספת הוא על ידי תפלה, הואיל ולאחר תפלה קבלה היא.

תוספות

ולא אחורי רבו – פירש רש"י: משום יוהרא, ויש מפרש: שנראה כמשתחווה לרבו.

והנותן שלום לרבו והמחזיר שלום – פירוש: כשאר בני אדם, שאינו אומר "שלום עליך רבי", והיינו דאמרין (בבא קמא ע"ב): כדי שאילת תלמיד לרב. אי נמי: ההוא לכתחלה קאמר, ובתלמיד חבר דער, ככל הני דלקמן. **הואיל** והתפללו וכו' – הכא נמי נימא לענין חומר, ואמאי שרי ליה. ובקוטרס פירש בפנים אחר.

שאני צבור – אף על גב דלא מטא זמן – אין איסורא איסור בעשיית מלאכה, אף על גב דטעותא הוה.

צלי של מוצאי שבת וכו' – יש לומר דהכא מיירי שיש לו צורך מצוה לעשות במוצאי שבת, כגון ללכת למול

תינוק ולא יהיה לו יין להבדלה אם לא יקדים, דודאי צריך להוסיף מחול על הקדש דאורייתא, אבל בחנם – לא. ופשיטא שלא היו ממחרים להבדיל ולהתפלל של מוצאי שבת בשבת, דגם במלאכה אסור עם חשיכה.

הלכה כדברי האומר רשות – לאו דוקא רשות, אלא כדפרישית לעיל (כו"א). ולכך נקרא "רשות" – לבטלה עבור מצוה אחרת העוברת.

והלכתא כוותיה דרב – ונראה דלכך תקנו פסוקים וקדיש בין גאולה לתפלה, דרשות היא.

והנותן שלום לרבו והמחזיר שלום – פירוש: כשאר בני אדם, שאינו אומר "שלום עליך רבי", והיינו דאמרין (בבא קמא ע"ב): כדי שאילת תלמיד לרב. אי נמי: ההוא לכתחלה קאמר, ובתלמיד חבר דער, ככל הני דלקמן. **הואיל** והתפללו וכו' – הכא נמי נימא לענין חומר, ואמאי שרי ליה. ובקוטרס פירש בפנים אחר.

שאני צבור – אף על גב דלא מטא זמן – אין איסורא איסור בעשיית מלאכה, אף על גב דטעותא הוה.

צלי של מוצאי שבת וכו' – יש לומר דהכא מיירי שיש לו צורך מצוה לעשות במוצאי שבת, כגון ללכת למול

והחולק על ישיבתו של רבו – החולק על רבו – כחולק על השכינה. ואיזהו החולק על רבו – זה שקובע לו מדרש ויושב דורש ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים. (רמב"ם שם ה"ב. שו"ע שם, סעיף ב.)

והאומר דבר שלא שמע מפי רבו אסור לתלמיד לומר דבר שלא שמע מפי רבו בלא שזיכר את שם בעל השמועה, שכן מאחר שידוע מי הוא רבו עלולים לתלות ברבו את האמרה הזו. (רמב"ם שם ה"ט. שו"ע שם, סעיף כד. וראה ש"ך שם.)

דתלמיד חבר הוה לתלמיד-חבר מותר להתפלל אחורי רבו. אבל לפניו אף לתלמיד-חבר אסור. (רמב"ם שם. שו"ע או"ח ז, כה.)

קבלת שבת בטעות יחיד שקיבל על עצמו בטעות את השבת מוקדם מזמן כניסתה האמיתי, והדליק נרות והתפלל ערבית של שבת ואחר כך נוכח בטעותו – מותר בעשיית מלאכה עד שבת, וצריך לחזור ולהתפלל תפילת שבת. ואולם ציבור שקיבל על עצמו שבת בטעות קודם לזמנה, אם התפללו לאחר פלג המנחה – אינם צריכים לחזור ולהתפלל. ולגבי איסור מלאכה יש המתירים להם עשיית מלאכה מלכתחילה, כיון שקבלתם בטעות היתה. ויש המחלקים בין אלה שכבר הדליקו נרות שבת – שאסורים במלאכה, לאלה שעדיין לא הדליקו (מ"א) – שמותרים. ויש המכריעים כשיטה זו לכתחילה ולא בדיעבד (שוע"ר). (שו"ע שם רסג, יד.)

קידוש מבעוד יום מי שקיבל על עצמו שבת מבעוד יום, יכול לקדש על הכוס ולאכול סעודת שבת. כרב נחמן בשם שמואל וכפסק ההלכה בתלמוד. ויש אומרים שצריך למשוך סעודתו עד הלילה ולאכול אז כוית, כדי שתהיה סעודה זו ביום השבת, וכפי שנאמר: "אכלוהו היום כי שבת היום לה" (שמות טו, כה), ומלכתחילה ראוי להחמיר ולעשות כדבריהם (מ"ב). (רמב"ם ספר אהבה ה'לכות תפילה פ"ג ה"ו. שו"ע שם רסו, ב.)

בעלי תריסין — חכמים המנמיס זה את זה בהלכה. היאך יכול החי להכחיש את החי — על כרחי אני לריך להודות שאמתי לו רשות. התורגמן — שהיה עומד לפני רבן גמליאל ומשמיע לרבים את הדרשה מפי רבן גמליאל. עמוד — שמוק. אשתקד — שנה שעברה. בראש השנה — נמסכת ראש השנה (כה, א), שאמר לו: גוזר אני עליך שתבא אלני נמקלך ונמעוטיך ציום הכפורים שחל להיות נחשבוך. בבכורות — נמסכת בכורות (לו, א), במעשה דרבי צדוק — נכורות הוא. רבי לזוק היה ליה נוכח, ואמר ליה רבן גמליאל לרבי יהושע: עמוד על רגליך כו' כי הלא תא ונעבריה — צולו ונעציל אותו מן הנשיאות. בעל מעשה הוא — והוא ליה לרבן גמליאל ערס טפי. לית ליה זכות אבות — דילמא עניש ליה רבן גמליאל. מעברין לך — יורידון מן הנשיאות נשציל אחר.

אִינוֹ אוֹמֵר הַבְּדֵלָה עַל הַכּוֹס? תָּא שְׁמַע דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׂמוּאֵל: מִתְּפִלָּל אָדָם שֶׁל מוֹצְאֵי שַׁבַּת בְּשַׁבַּת, וְאוֹמֵר הַבְּדֵלָה עַל הַכּוֹס. אָמַר רַבִּי זִירָא, אָמַר ר' אָסִי, אָמַר ר' אֲלֵעָזָר, אָמַר ר' חֲנִינְיָא, אָמַר רַב: בְּצַד עֵמוּד זֶה (עֵמוּד מִסּוּיִים שֶׁהָרָאוּ עֲלוּי) הַתְּפִלָּל ר' יִשְׁמַעֵאל בְּר' יוֹסִי תְּפִילָה שֶׁל שַׁבַּת בְּעֶרְב שַׁבַּת. וְאוֹלָם כִּי אֵתָא [כִּאֲשֶׁר בָּא] עוֹלָא מֵאַרְץ יִשְׂרָאֵל לִבְבַל הִיתָה בִּידוֹ גִּירְסָה אַחֲרַת לִגְמַרֵי שֶׁל סִיפּוּר זֶה וְאָמַר כִּפֵּי הַמְּסוּרַת שֶׁהִיתָה בִּידוֹ: בְּצַד תְּמַרָה הוּהוּ [הִיָּה] מַעֲשֵׂה זֶה, וְלֹא בְּצַד הַעֵמוּד הוּהוּ [הִיָּה]. וְלֹא בְּר' יִשְׁמַעֵאל בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה] מַעֲשֵׂה זֶה, אֲלֵא בְּר' אֲלֵעָזָר בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה]. וְלֹא תְּפִילָה שֶׁל שַׁבַּת בְּעֶרְב שַׁבַּת הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. אֲלֵא בְּר' אֲלֵעָזָר בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. וְלֹא בְּצַד הַעֵמוּד הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. וְלֹא בְּר' יִשְׁמַעֵאל בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. אֲלֵא בְּר' אֲלֵעָזָר בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. וְלֹא בְּצַד הַעֵמוּד הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. וְלֹא בְּר' יִשְׁמַעֵאל בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה] זֶה. אֲלֵא בְּר' אֲלֵעָזָר בְּר' יוֹסִי הוּהוּ [הִיָּה] זֶה.

מְסוּרַת הַש"ס
 ו. ירושלמי ברכות פ"ד ה"א. שם תענית פ"ד ה"א. ב"ר פ"י.
 ז. ברכות ד, ב. שבת ט, ב.
 ח. ירושלמי ברכות פ"ד ה"א. תענית פ"ד ה"א (בשנינויים).
 ט. (הביטוי) בכורות לו, א.

לְשׁוֹן

תְּרִיסִין
 מקור המלה הוא מן היוונית τρισεύς (תיראוס) — מגן גדול. בעלי התריסין הם מחזיקי מנינים אלה, לאמור אנשי מלחמה.

אִישִׁים

חוצפית המתורגמן
 ר' חוצפית, מחכמי המשנה (עיי' שבעית פ"י) נודע לנו כמתורגמן של רבן גמליאל. תפקידו של המתורגמן היה לא רק להשמיע לרבים בקול רם את דברי החכם הדורש אלא אף לפתח בהרחבה את הדברים התמציתיים שהשמיע החכם. בשל כושר ההסברה של ר' חוצפית נקרא "יפה שהפיק מרגלותיו".
 אין אנו יודעים פרטים נוספים עליו עד למיתתו בידי הרומיים בין עשרת הרוגי מלכות.

ג. שנינו במשנה שתפלת הערב אין לה קבע. ושואלים: מאי (מה) פירושו "אין לה קבע"? אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא [אם לומר שהפירוש הוא שאם הוא רוצה יכול הוא להתפלל כל הלילה]. אם כן ליתני [שישנה במשנה] בלשון "תפלת הערב כל הלילה"! אלא מאי (מה) פירושו "אין לה קבע" — כמאן דאמר [כדעת מ"י שאומר]. כאותו חכם שפסק שתפלת ערבית רשות. שכן אמר רב יהודה אמר שמואל: מסורת היא שבענין תפלת ערבית נחלקו חכמי המשנה: רבן גמליאל אמר שהיא חובה, ור' יהושע אמר שרשות היא. אמר אביי: הלכה כדברי האומר שתפלת ערבית חובה. ורבא אמר: הלכה כדברי האומר שתפלת ערבית רשות.

ד. תנו רבנן [שנו חכמים] מעשה בתלמיד אחד שבא לפני ר' יהושע. אמר לו אותו תלמיד: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר ליה [לו] ר' יהושע: רשות. שוב בא אותו תלמיד לפני רבן גמליאל, אמר לו אותו תלמיד: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר לו אותו תלמיד לרבן גמליאל: והלא ר' יהושע אמר לי שתפלת ערבית רשות? אמר לו רבן גמליאל לאותו תלמיד: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין [המגינים], כינוי מליצי לתלמידי החכמים שהם "לוחמים במלחמתה של תורה", לבית המדרש, ואז אפשר יהיה לדון בנושא. כשנכנסו בעלי תריסין עמד השואל וחזר ושאל במעמד כולם: תפלת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם

שחולק בדבר זה? שרצה לברר אם ר' יהושע עדיין מחזיק בדעתו. נענה ואמר ליה [לו] ר' יהושע: לאו [לא]. אין מי שחולק על דעה זו. שמשום כבוד הנשיא לא רצה להתוכח עמו בהודמנות זו (צל"ח). אמר לו רבן גמליאל לר' יהושע: והלא משמך אמרו לי שתפלת ערבית רשות! אמר ליה [לו] רבן גמליאל לר' יהושע: עמוד על רגליך ויעידו בך. עמד ר' יהושע על רגליו ואמר אלמלא אני חי והוא (התלמיד) מת — יכול החי להכחיש את החי? אמר ר' יהושע: עמוד על רגליו ואמר ליה רבן גמליאל: חובה? אמר ר' יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: אלמלא אני חי והוא מת — יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי — היאך יכול החי להכחיש את החי? היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד.

ה. אמרי: עד כמה נצצריה וניזיל? בראש השנה אשתקד — צצריה, בבכורות במעשה דרבי צדוק — צצריה, הקא נמי — צצריה, תא ונעבריה! מאן נוקים ליה? נוקמיה לרבי יהושע? — בעל מעשה הוא. נוקמיה לרבי עקיבא? — דילמא עניש ליה, דלית ליה זכות אבות. אלא נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה, דהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם — דאי מקשי ליה, מפרק ליה. והוא עשיר — דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר, אף הוא איזיל ופליח. והוא עשירי לעזרא — דאית ליה זכות אבות, ולא מצי עניש ליה. אתו ואמרו ליה: ניחא ליה למר דליהוי ריש מתיבתא? אמר להו: איזיל ואימליך באינשי ביתי. אזל ואמליך בדביתיהו. אמרה ליה:

שחולק בדבר זה? שרצה לברר אם ר' יהושע עדיין מחזיק בדעתו. נענה ואמר ליה [לו] ר' יהושע: לאו [לא]. אין מי שחולק על דעה זו. שמשום כבוד הנשיא לא רצה להתוכח עמו בהודמנות זו (צל"ח). אמר לו רבן גמליאל לר' יהושע: והלא משמך אמרו לי שתפלת ערבית רשות! אמר ליה [לו] רבן גמליאל לר' יהושע: עמוד על רגליו ואמר אלמלא אני חי והוא (התלמיד) מת — יכול החי להכחיש את החי? אמר ר' יהושע: עמוד על רגליו ואמר ליה רבן גמליאל: חובה? אמר ר' יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: אלמלא אני חי והוא מת — היאך יכול החי להכחיש את החי? היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד.

ו. אמרי: עד כמה נצצריה וניזיל? בראש השנה אשתקד — צצריה, בבכורות במעשה דרבי צדוק — צצריה, הקא נמי — צצריה, תא ונעבריה! מאן נוקים ליה? נוקמיה לרבי יהושע? — בעל מעשה הוא. נוקמיה לרבי עקיבא? — דילמא עניש ליה, דלית ליה זכות אבות. אלא נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה, דהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם — דאי מקשי ליה, מפרק ליה. והוא עשיר — דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר, אף הוא איזיל ופליח. והוא עשירי לעזרא — דאית ליה זכות אבות, ולא מצי עניש ליה. אתו ואמרו ליה: ניחא ליה למר דליהוי ריש מתיבתא? אמר להו: איזיל ואימליך באינשי ביתי. אזל ואמליך בדביתיהו. אמרה ליה:

עִיּוּבִים

ר' יהושע בעל מעשה יש מסבירים כי לא נתמנה ר' יהושע משום שהיה דבר זה עושה רושם כאילו לשם ההתננות עורר את המחלוקת (מהרשי"א).

וההבדל על הכוס, ואולם אסור לו לברך על הנר ולעשות מלאכה עד שיחשך היום. (רמב"ם שם, שריע שם רצג, ג.)

תפילת ערבית רשות — תפילת ערבית רשות. כדעת ר' יהושע כנגד רבן גמליאל, וכדעת רבא כנגד אביי (שהלכה כמותו ע"פ כללי ההלכה המקובלים). ואף שהיא רשות, מכל מקום יש בתפילה זו מצוה, ולכן אין לבטלה. וכתב הר"ף שעכשיו שקיבלו כל ישראל את תפילת ערבית על עצמם, נעשתה בימינו ממש כתפילת חובה וכתפילת שחרית ומנחה. (רמב"ם שם פ"א ה"ו. פ"ג ה"ו—ז. פ"ט ה"ט. טור א"ח סימן רל"ה.)

וההבדל על הכוס, ואולם אסור לו לברך על הנר ולעשות מלאכה עד שיחשך היום. (רמב"ם שם, שריע שם רצג, ג.)

תפילת ערבית רשות — תפילת ערבית רשות. כדעת ר' יהושע כנגד רבן גמליאל, וכדעת רבא כנגד אביי (שהלכה כמותו ע"פ כללי ההלכה המקובלים). ואף שהיא רשות, מכל מקום יש בתפילה זו מצוה, ולכן אין לבטלה. וכתב הר"ף שעכשיו שקיבלו כל ישראל את תפילת ערבית על עצמם, נעשתה בימינו ממש כתפילת חובה וכתפילת שחרית ומנחה. (רמב"ם שם פ"א ה"ו. פ"ג ה"ו—ז. פ"ט ה"ט. טור א"ח סימן רל"ה.)

אוּרַחַ הַהֶלְבֵּה

מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס מי שהיה אנוס או קוק לצורך מצוה (כי אם לא כן, אין לו למהר לסיים את השבת. ועוד, שיש סבורים שפסק הלכה שאין להתפלל ערבית אלא משחשכה. טור), מותר לו להתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת

מסורת הש"ס
 א. ברכות יב,ב.
 ב. משנה ידים פ"ד מ"ד.
 ילקי"ש נ"ך תטו.
 ג. יומא נד,א.
 ד. (ההלכה) יומא פד,ב.
 יבמות טו,ב. כתובות ט"א.
 קדושין עג,א. זבחים עג,א.

גרסות

דלמא מעברין לך בכתיי
 ובדפוסים ראשונים: **דלמא ממיסי ליה ומעברי לך אמר ליה גמירי מעלין בקודש ואין מורידין.**
שאתה פרנסו גרסאות
 במקורות: **ואו לה לספינה**
שאתה קבניטה.

אישים

ר' יהושע
 הוא ר' יהושע בן חנניה הלוי, מראשי חכמי הדור שלאחר חורבן הבית.
 ר' יהושע שימש עוד בבית המקדש כאחד המשוררים בו, ועם החורבן היה מן התלמידים שיצאו ליבנה עם רבם המובהק רבן יוחנן בן זכאי. שלא כחבירו ר' אלעזר המשיך בשיטת רבו ובית הלל בטהרתה.

אף על פי שמילא ר' יהושע תפקיד חשוב בהנהגת העם (כי כנראה היה אב בית דין), היה מתפרנס בדוחק מנבונה קשה ובלתי מכניסה. לאחר הידוק מחדש של קשריו עם בית הנשיא היה כנראה נתמך על ידי רבן גמליאל שהיה נותן לו את המעשר השייך ללויים.

ר' יהושע היה מפורסם בישראל ובאומות כחכם מופלג לא רק בדיני התורה אלא כפוסק ביותר גם בענייני העולם וכדרשן בעל השפעה רבה. כמו כן היה מלומד מבדעי הטבע שונים, למן האסטרונומיה ועד לזואולוגיה. על חכמות הרבה התבטאה בת הקיסר בביתו "חכמה מפוארת בכלי מכוני", כי דמותו החיצונית לא הרשימה.

בהמשך לשיטת רבו, אף ר' יהושע היה מתון וניסה בכל כוח השפעתו להניא את העם מתסיסה שסופה מרידה בשלטון הרומי. ובמשך זמן מסוים היה מקורב וחשוב בבית הקיסר שאליו הזדמן בשליחויות לאומיות אחדות. עם היות ר' יהושע צנוע ועניי, היה תקיף מאד בחזקת דעותיו העקרוניות ולא ויתר עליהן, ואולם בדברים אחרים היה מקבל ומוותר.
 ר' יהושע היה גם מן העוסקים בתורת הסוד, ומסופר על גדולתו בה. כל חכמי הדור הבא היו תלמידיו, וברוב מחלוקותיו עם חכמי דורו, נפסקה הלכה כמותו, ושיטתו הפכה להיות חדרך בה המשכיה ההלכה. חנניה בן אחיז היה תלמידו המובהק.

יש לכאורה חשש **דלמא מעברין לך** (שמא יעבירו אותך) ממשרה זו כדרך שהעבירו את רבן גמליאל. אמר לה לפי הפתגם העממי: **לשתמש אינש יומא חדא בכסא דמוקרא, ולמחר ליתבר** (ישתמש אדם יום אחד בכוס יקרה, ולמחר תישבר). כלומר, יש לאדם לנצל הזדמנות הבאה לו ואל לו לחשוש שמא לא תמשך בעתיד. אמרה ליה [ג]: **לית [אין] לך חירותא** [גוב].
 כלומר, שערות לבנות, ואין זה נאה שבראש החכמים יעמוד איש צעיר שעדיין לא הלבין שערו. ומסופר, ההוא יומא בר תמני סרי שני הוה, אתרחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חירותא [אותו יום בן שמונה עשרה שנה היה, התרחש לו נס וזרו והשתנו לו שמונה עשרה שורות של שערות לובן]. ומעירים: היינו דקאמר [זהו שאמר] ר' אלעזר בן עזריה: **הרי אני "כבן" שבעים שנה**. ולא אמר "בן" שבעים שנה, מפני שנראה היה זקן הרבה מגילו האמיתי.

א תנא [שנינו] כי באותו היום שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו והעמידו במקומו את ר' אלעזר בן עזריה בא גם שינוי יסודי בגישה הכוללת של בית המדרש, שכן **סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים להכנס**. שבמקום גישתו של רבן גמליאל שיש לבאר היטב את התלמידים נקטו בשיטה שכל הרוצה ללמוד יש לתת לו הזדמנות. שכן היה רבן גמליאל מכריז ואומר: **כל תלמיד שאין תוכו כבור, ואינו שלם במדותיו ובלמדויו — לא יכנס לבית המדרש**. ומסופר כי ההוא יומא אתוספו [אותו היום נוספו כמה ספסלי [90סגליס] לבית המדרש מהתברכות התלמידים. אמר ר' יוחנן: **פליגי [חלוקים] בה בשאלה זו אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן [וחכמים].** **חד [אחד מהם] אמר כי אתוספו [נונסו] לבית המדרש ארבע מאה ספסלי [מאות 90סגליס].** **וחד [ואחד מהם] אמר כי אתוספו [נונסו] לבית המדרש שבע מאה ספסלי [מאות 90סגליס].** כאשר ראה רבן גמליאל את הריבוי העצום במספר התלמידים הוה קא חלשה דעתיה [חלשה דעתו] של רבן גמליאל, אמר: **דלמא [שמא] חס ושלום מנעתי תורה מישראל.** **אחוזו ליה בחלמיה חצבי חיורי דמליין קטמא** [הראו לו בחלומו כדים לבנים שמלאים אפר] לרמז שאותם תלמידים שנוספו אינם אלא אנשים ריקנים חסרי ערך, ומעירים על כך בגמרא: **ולא היא, לא כן היה הדבר, אלא ההיא [אותו] חלום כדי ליתובי דעתיה** [גיישב את דעתו] **שלא יצטער, הוא דאחוזו ליה** [שהראו לו].

ב תנא [שנינו]: **קבלה היא במסורת שמסכת עדיות בו ביום נשנית. וכל היכא דאמרינן [שנאנו אומרים] לשון "בו ביום", ההוא יומא הוה [אותו היום היה].** ובגלל התרבות תלמידי החכמים, והגישה החדשה בבית המדרש לא היתה הלכה שהיתה תלויה (מסופקת) בבית המדרש שלא פירשהו, והגיעו בה לכלל מסקנה הלכה למעשה. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, שלא נטר שנאה או קנאה למדיחו ונשאר יושב כאחד מבני החבורה, בבית המדרש, ועסק עימם בבירור ההלכה. דתנן [שכן שנינו בברייתא]: **בו ביום** (וכאמור: "בו ביום" — הוא יום הדרת רבן גמליאל) בא יהודה שהיה גר עמוני לפנינהם, לפני התלמידים בבית המדרש. ואמר להם: **מה אני לבא בקהל? כלומר, האם מותר לי לשאת בת ישראל? אמר לו רבן גמליאל: אסור אתה לבא בקהל.** אמר לו ר' יהושע: **מותר אתה לבא בקהל.** אמר לו רבן גמליאל לר' יהושע: **והלא כבר נאמר "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'".** גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם" (דברים כג, ד), וכיצד אפשר להתירו לקהל? אמר לו ר' יהושע: **וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין? הרי כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, והושיב עמים אחרים במקום יושבי עמון, ואם כן יושבי עמון ומואב באותה תקופה אינם עמונים ומואבים על פי גזעם, שנאמר על סנחריב: "ואסיר גבלות עמים ועתודותיהם שושתי ואוריד כביר יושבים" (ישעיהו י, יג).** ואף שיתכן שאותו גר הוא כן מצאצאיהם, מכל מקום אין לחשוש לכן שכן כלל הוא בהלכה **שכל דפריש [הפורש] — מרובא פריש [מן הרוב הוא פורש].** ואנו מניחים כי פרט היוצא מתוך תערובת שאין אנו מבחינים בין האסור והמותר שבה, יש לשער כי הוא היה שייך לרוב. ועל כן, מאחר שגרים מרוב האומות מותרים לבוא בקהל, גם גר זה שאין אנו יודעים את מוצאו הגזעי יש להתירו בקהל. אמר לו רבן גמליאל: **והלא כבר נאמר "ואחרי כן אישב את שבות בני עמון נאם ה'"** (ירמיהו מט, ו), **וכבר שבו, שודאי חזרו כבר העמונים המקוריים לארצם, וגר זה הוא איפוא מצאצאיהם! אמר לו ר' יהושע: אין מכאן ראייה, שכן והלא כבר נאמר בנבואה גם כן "ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם ועשו גנות ואכלו את פריהם" (עמוס ט, יד)** ועדיין לא שבו, ואין לנו אם כן להתחשב אלא בדברים שידועים אנו בבטחה שקרו. מיד התירוהו לבא בקהל. ואגב הדברים למדנו שאף באותם הימים ישב רבן גמליאל כרגיל בבית המדרש ונשא ונתן בהלכה.

ג אמר רבן גמליאל בלבו: הואיל והכי הוה [וכן היה] והואיל והכי הוה [וכן היה] שעהם כולו נטה אחרי ר' יהושע סימן הוא לצדקתו, ואם כן ראוי הוא כי איזיל ואפיסיה [אזל ואפיסו] לר' יהושע. כי מטא לביתיה, חזינהו לאשיתא דביתיה דמשחרן [כאשר הגיע לביתו של ר' יהושע, ראה את כתלי ביתו שהם שחורים]. אמר ליה [לו] בתמיהה: מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה, שעד אז לא ידע שר' יהושע נזקק היה לעבודה קשה של נפחות כדי להתפרנס. אמר ליה [לו] ר' יהושע: אוי לו לדוד שאתה פרנסו, שאי (אין) אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים, כמה הם מתפרנסים וכמה הם נזונים. הוסיף ר' יהושע להוכיחו על שיטתו בהיותו נשיא הסנהדרין. אמר לו רבן גמליאל: **נעניתי לך [פגעתי בכבודך] ומעתה מחול לי. **לא אשגח ביה [השגיח בו] ר' יהושע, ולא מחל. הוסיף ובקשו: עשה בשביל כבוד אבא, הוא רבן שמעון בן גמליאל שהיה מראשי ישראל בזמן החורבן. פייס [התפייס].** ומאחר שאין ר' יהושע עוד מקפיד, טבעי הוא שיחזור רבן גמליאל למקומו. אמרו: **מאן ניזיל ולימא להו לרבנן [מי ילך ויאמר להם לחכמים].** שלא רצו כנראה לקבל על עצמם שליחות זו שיש בה משום הצעה להשבת הסדרים הקודמים למקומם והורדת ר' אלעזר בן עזריה מנשיאותו. אמר להו ההוא **כובס [להם כובס אחז].** אמר להו [להם] ר' יהושע **לבי מדרשא [לבית המדרש] על ידי הכובס את השליחות הבאה: מאן דלביש מדא [מי שלובש מדים] — ילבש מדא [מדי].** כלומר, ישאר הנשיא הרגיל בנשיאותו, כדי שלא יקרה שמאן [מי] **שלא לביש מדא [לובש מדים] יימר ליה למאן דלביש מדא: "שלח מדך ואנא אלבשיה?"** [יאמר לו למי שלובש מדים: פשוט את מדיך ואני אלבשם].**

ד רבי יוחנן: פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן, חד אמר: אתוספו ארבע מאה ספסלי. וחד אמר: שבע מאה ספסלי. הוה קא חלשה דעתיה דרבן גמליאל, אמר: **דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל.** **אחוזו ליה בחלמיה חצבי חיורי דמליין קטמא. ולא היא, ההיא ליתובי דעתיה הוא דאחוזו ליה.**

ה תנא: עדיות בו ביום נשנית, וכל היכא דאמרינן "בו ביום" — ההוא יומא הוה. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשהו. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, דתנן: **בו ביום בא יהודה גר עמוני לפנינהם בבית המדרש, אמר להם: **מה אני לבא בקהל? אמר לו רבן גמליאל: אסור אתה לבא בקהל.** אמר לו רבי יהושע: **מותר אתה לבא בקהל.** אמר לו רבן גמליאל: **והלא כבר נאמר "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'!"** אמר לו רבי יהושע: **וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין?! כִּכְּרַ עָלָה סִנְחַרִּיב מֶלֶךְ אַשּׁוּר וּבִלְבַל אֶת כָּל הָאוֹמוֹת, שִׁנְאַמְר: "וְאָסִיר גְּבוּלוֹת עַמִּים וְעִתּוּדוֹתֵיהֶם שׁוֹשְׁתִי וְאוֹרִיד כְּפַבִּיר יוֹשְׁבִים", יוֹכֵל דְּפָרְשִׁי — מְרֻבָּא פְּרִישׁ. אָמַר לוֹ רַבְּנָן גְּמִלְיָאֵל: וְהֵלֵא פְּכָר נְאַמְר: "וְאַחֲרֵי כֵן אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹת בְּנֵי עַמּוֹן נָאם ה'," וְכַכְּרַ שְׁבוּ. אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ: וְהֵלֵא פְּכָר נְאַמְר: "וְיִשְׁבְּתִי אֶת שְׁבוֹת עַמִּי יִשְׂרָאֵל," וְעַדִּיין לָא שְׁבוּ. מִיָּד הִתִּירוּהוּ לִבְּאָה בְּקַהֲלָא,****

ו אמר רבן גמליאל: הואיל והכי הוה, איזיל ואפיסייה לרבי יהושע. פי מטא לביתיה, חזינהו לאשיתא דביתיה דמשחרן. אמר ליה: מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. אמר לו: אוי לו לדוד שאתה פרנסו, שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים כמה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים. אמר לו: נעניתי לך, מחול לי! לא אשגח ביה. עשה בשביל כבוד אבא! פייס. אמרו: מאן ניזיל ולימא להו לרבנן? אמר להו ההוא כובס: אנא אזילנא. שלח להו רבי יהושע לבי מדרשא: מאן דלביש מדא — ילבש מדא, ומאן דלא לביש מדא יימר ליה למאן דלביש מדא "שלח מדך ואנא אלבשיה"?

ו תנא [שנינו]: קבלה היא במסורת שמסכת עדיות בו ביום נשנית. וכל היכא דאמרינן [שנאנו אומרים] לשון "בו ביום", ההוא יומא הוה [אותו היום היה]. ובגלל התרבות תלמידי החכמים, והגישה החדשה בבית המדרש לא היתה הלכה שהיתה תלויה (מסופקת) בבית המדרש שלא פירשהו, והגיעו בה לכלל מסקנה הלכה למעשה. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת, שלא נטר שנאה או קנאה למדיחו ונשאר יושב כאחד מבני החבורה, בבית המדרש, ועסק עימם בבירור ההלכה. דתנן [שכן שנינו בברייתא]: **בו ביום** (וכאמור: "בו ביום" — הוא יום הדרת רבן גמליאל) בא יהודה שהיה גר עמוני לפנינהם, לפני התלמידים בבית המדרש. ואמר להם: **מה אני לבא בקהל? כלומר, האם מותר לי לשאת בת ישראל? אמר לו רבן גמליאל: אסור אתה לבא בקהל.** אמר לו ר' יהושע: **מותר אתה לבא בקהל.** אמר לו רבן גמליאל לר' יהושע: **והלא כבר נאמר "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'".** גם דור עשירי לא יבוא להם בקהל ה' עד עולם" (דברים כג, ד), וכיצד אפשר להתירו לקהל? אמר לו ר' יהושע: **וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין? הרי כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, והושיב עמים אחרים במקום יושבי עמון, ואם כן יושבי עמון ומואב באותה תקופה אינם עמונים ומואבים על פי גזעם, שנאמר על סנחריב: "ואסיר גבלות עמים ועתודותיהם שושתי ואוריד כביר יושבים" (ישעיהו י, יג).** ואף שיתכן שאותו גר הוא כן מצאצאיהם, מכל מקום אין לחשוש לכן שכן כלל הוא בהלכה **שכל דפריש [הפורש] — מרובא פריש [מן הרוב הוא פורש].** ואנו מניחים כי פרט היוצא מתוך תערובת שאין אנו מבחינים בין האסור והמותר שבה, יש לשער כי הוא היה שייך לרוב. ועל כן, מאחר שגרים מרוב האומות מותרים לבוא בקהל, גם גר זה שאין אנו יודעים את מוצאו הגזעי יש להתירו בקהל. אמר לו רבן גמליאל: **והלא כבר נאמר "ואחרי כן אישב את שבות בני עמון נאם ה'"** (ירמיהו מט, ו), **וכבר שבו, שודאי חזרו כבר העמונים המקוריים לארצם, וגר זה הוא איפוא מצאצאיהם! אמר לו ר' יהושע: אין מכאן ראייה, שכן והלא כבר נאמר בנבואה גם כן "ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם ועשו גנות ואכלו את פריהם" (עמוס ט, יד)** ועדיין לא שבו, ואין לנו אם כן להתחשב אלא בדברים שידועים אנו בבטחה שקרו. מיד התירוהו לבא בקהל. ואגב הדברים למדנו שאף באותם הימים ישב רבן גמליאל כרגיל בבית המדרש ונשא ונתן בהלכה.

ז אמר רבן גמליאל בלבו: הואיל והכי הוה [וכן היה] שעהם כולו נטה אחרי ר' יהושע סימן הוא לצדקתו, ואם כן ראוי הוא כי איזיל ואפיסייה [אזל ואפיסו] לר' יהושע. כי מטא לביתיה, חזינהו לאשיתא דביתיה דמשחרן [כאשר הגיע לביתו של ר' יהושע, ראה את כתלי ביתו שהם שחורים]. אמר ליה [לו] בתמיהה: מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה, שעד אז לא ידע שר' יהושע נזקק היה לעבודה קשה של נפחות כדי להתפרנס. אמר ליה [לו] ר' יהושע: אוי לו לדוד שאתה פרנסו, שאי (אין) אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים, כמה הם מתפרנסים וכמה הם נזונים. הוסיף ר' יהושע להוכיחו על שיטתו בהיותו נשיא הסנהדרין. אמר לו רבן גמליאל: **נעניתי לך [פגעתי בכבודך] ומעתה מחול לי. **לא אשגח ביה [השגיח בו] ר' יהושע, ולא מחל. הוסיף ובקשו: עשה בשביל כבוד אבא, הוא רבן שמעון בן גמליאל שהיה מראשי ישראל בזמן החורבן. פייס [התפייס].** ומאחר שאין ר' יהושע עוד מקפיד, טבעי הוא שיחזור רבן גמליאל למקומו. אמרו: **מאן ניזיל ולימא להו לרבנן [מי ילך ויאמר להם לחכמים].** שלא רצו כנראה לקבל על עצמם שליחות זו שיש בה משום הצעה להשבת הסדרים הקודמים למקומם והורדת ר' אלעזר בן עזריה מנשיאותו. אמר להו ההוא **כובס [להם כובס אחז].** אמר להו [להם] ר' יהושע **לבי מדרשא [לבית המדרש] על ידי הכובס את השליחות הבאה: מאן דלביש מדא [מי שלובש מדים] — ילבש מדא [מדי].** כלומר, ישאר הנשיא הרגיל בנשיאותו, כדי שלא יקרה שמאן [מי] **שלא לביש מדא [לובש מדים] יימר ליה למאן דלביש מדא: "שלח מדך ואנא אלבשיה?"** [יאמר לו למי שלובש מדים: פשוט את מדיך ואני אלבשם].**

עיונים
 וכל דפריש מרובא פריש כלל זה משמש בענין בעיות מרובות השייכות לדיני תערובות בכלל. משמעותו של כלל זה, כי אפשר לסמוך על ההנחה שפרט מסויים שייך באמת לרוב רק במקרים מסוימים. כלומר, יש צורך שהפרט יבוא מעצמו מתוך תערובת שאחוזי המרכיבים בה ידועים לנו. מה שאין כן כאשר אין תערובת כגון זו, הדגימה אינה מושלמת, ויש לחשוש כי התוצאה אינה מבטאה את היחס האמיתי (בהלכה: "כל קבוע כמחצה על מחצה דמי").
הואיל והכי הוה רעיון זה מבוסס על ההנחה כי כל עוד לא נתגבשה ההלכה והגיעה לידי "מנין" (הצבעה) בבית המדרש אין לקבוע את מדת האמיתות שבה. ואולם לאחר שהכריעו זקני ישראל בעיבה מסויימת, הרי מתאמתת היא במוחלט. מכאן שצדקתו של ר' יהושע מוכרת על ידי קביעתה המסקנית של ההלכה.

אורח ההלכה
 עמוני ומואבי השוכנים בעמון ומואב בימינו אין בהם דין עמוני ומואבי וגיריהם מותרים לבוא בקהל ישראל. כשיטת ר' יהושע. (רמב"ם ספר קדושה הלכות איסורי ביאה פ"ב הכ"ה. שו"ע אה"ע ד, ט).

מזה בן מזה – כהן בן כהן, זה את מי חטאת. אפר מקלה = אפר הקלוי נתמרים ונכירות, כלומר: אפר קטם. שבת של מי היתה – נמסכת מניגה. ואותו תלמיד – ששאל "מפלת ערצית רשות או חובה" רבי שמעון בן יוחאי הוא. ונקרא פושע – המאחר כל כך. מתפלל של להקדימה נחלת זמנה, שלא יקרא "פושע" גם עליה. ואחר כך של מוספין – הוליל וליחור, ומנה לינו עובר. דהא אמרי רנן: "ושל מוספין כל היום". שזו מצוה עוברת – רבי יהודה לטעמיה, דאמר: עד שבע שעות ומו לא. כי חלפי רבנן אמר הלכה בי מדרשא – מי מנני היטינה אמר ציפת המדרש שלככה כרבי יהודה. חדא היא לך או חדת היא לך – אמת היא לך – שלא למדת דבר משמו של רבי יוחנן אלא זו בלבד, לכן חגיגה היא לך; או מדשה היא לך – שהיית סבור שאלה מן האחרים אמרה. הכי גרסינן: אמר ליה חדת היא לי דמספקא לי ברבי יהושע בן לוי – סבור הייתי יהושע בן לוי אמרה. אמר רבי יהושע בן לוי – גרסינן, ולא גרסינן "דאמר". ממורעד – מתמם שהענינו מועדי הפולחן והסגיס, יהו נוגיס ואסופים וכלים.

תוספות

ושל מוספין כל היום – הקשה הרב רבינו שמעון זכרוננו לברכה, דאמרינן בפרק "יתמיד נשחט" (נח,א): מוספין בשש, בויכין בשבע! וכי תימא: הני מילי – למצוה, אבל דיעבד – כל יומא נמי זמניה הוא, הרי בתמורה (יד,א) משמע שהמוספין היו נשחטין עם התמיד ונקטרין עמו! ותירץ: הדתם מייירי בשבת. **הלכה** מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף – מכאן יש לזהר ביום הכפורים להתפלל תפלת שחרית קודם שעות ומצוה, דהיינו קודם שיגיע שעת המנחה, דאם לא כן היו צריכין להתפלל תפלת המנחה קודם. והרב רבינו יצחק אומר דאינו צריך, דהא דקאמר שיתפלל תפלת המנחה קודם – היינו כשיש לו לעשות צרכיו, שלא יוכל להתפלל תפלת המנחה בזמנה וצריך להתפלל שניהם מיד, כגון שהיה לו לילך לסעודה גדולה, כמו לנשואין, ומתיירא שמא ימושך בסעודתו או שישתכר. אבל אם היה לו שרות להתפלל אחר תפלת מוסף תפלת המנחה בזמנה – אין לו להקדים תפלת המנחה אלא יתפלל כסדר, מוסף ואחר כך מנחה.

כדמתרגם רב יוסף על דאחרו זמני מועדיא – ואי משתעי ברגלים – אין שייך לומר לשון "איחור", שהרי אין להם תשלומין, אלא על כרחך בתפלה משתעי קרא.

דאחרו זמני מועדיא דבירושלים. אמר רבי אלעזר: כל המתפלל תפלה של שחרית לא אחר ארבע שעות לרבי יהודה, עליו הפתוב אומר: "נוגי ממועד אספתיה ממועד היום". מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דתברא הוא? – פדמתרגם רב יוסף: "תברא אתי על שניאיהון דבית ישראל על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים". אמר רבי אלעזר: כל המתפלל תפלה של שחרית לא אחר ארבע שעות ביום לרבי יהודה, עליו הפתוב אומר: "נוגי ממועד אספתיה ממועד היום". מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דצעררא הוא? – דלפה נפשי מתוגה. רב נחמן בר יצחק אמר, מהכא: "בתולתיה נוגות והיא מר לה".

החכמים כנראה חשבו ששליחות זו באה ביזמת רבן גמליאל ולא השגיחו בה, ועל כן אמר להו [להם] ר' עקיבא לרבנן [לחכמים]: טרוקו גלי [נעלו את החמרים] כדי שלא ליחו [יבואו] עבדי רבן גמליאל ולצערו לרבנן [ויצערו את החכמים]. כשנודע הדבר אמר ר' יהושע: מוטב דאיקום ואיזיל אנא לגבייהו [שאנמוד ואלך אני אליהם]. אתא טרף אבכא [הלך והקיש על הדלת] וחזר ואמר להו [להם] בשינוי צורה את הפתגם ששלח: **מזה בן מזה** – יזה, כלומר, הכהן שתפקידו להזות מים טהורים ראוי שימשיך בתפקידו, ואין זה ראוי שמי שאינו לא מזה ולא בן מזה יאמר למזה בן מזה: **מיומך מי מערה** (מי מקוה ולא מים חיים) ואפרך אפר מקלה (סתם אפר כירה, ולא מאפרה של הפרה האדומה). כיוון שכן אמר ליה [לו] ר' עקיבא: ר' יהושע, נתפייסת? כלום עשינו כל אותה הרהר אלא בשביל כבודך, ואם אתה מוחל על כבודך אין איש מאתנו מתנגד ולמחר אני ואתה נשכים לפתחו של רבן גמליאל לבקש שיקבל על עצמו את הנשיאות. ואולם נתעוררה השאלה מה לעשות בר' אלעזר בן עזריה. אמרי [אמרנו]: היכי נעביד [איך נעשה], נעבריה [נעביר אותו מכהונתו] – אין זה נאה, שהרי גמרי [מקובלנו] כהלכה שמעלין בקדש ואין מורדין, ועל כן אדם שהיה נשיא הסנהדרין אין להורידו (גאונים) מדרגה זו. ואם נדרוש מר חדא שבתא ומר חדא שבתא [נאם ידרוש חכם זה שבת אחת וחכם זה שבת אחת] – אתי לקנאויי [יבואו לקנא] זה בזה, שבהכרח יצטרכו להגיע להחלטה מי הוא נשיא הסנהדרין בפועל, ועל כן יש להכריע בדבר מראש. אלא: לדרוש [ידרוש] רבן גמליאל תלתא שבתו [שלוש שבתות] ור' אלעזר בן עזריה ידרוש כראש ישיבה חדא שבתא [שבת אחת]. ואכן נקבע סידור זה, והיינו [והווי הסיבה] שמצאנו שאמר מר [החכם] בלשון שבת של מי היתה – של ר' אלעזר בן עזריה היתה, שלא בכל שבת ישב הוא בראש. כדי להשלים את הסיפור מוסיפים שאותו תלמיד ששאל את השאלה מתחילה ר' שמעון בן יוחאי הוא [היה].

ד' ועוד שנינו במשנה שתפילה של מוספין זמנה כל היום. אמר ר' יוחנן: ואף על פי כן נקרא "פושע" אם הוא מאחר כל כך את זמן התפילה. תנו רבנן [שנו חכמים] בכרייתא: מי שהיו לפניו שתי תפלות להתפלל, אחת של מנחה ואחת של מוסף – מקדים ומתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף, לפי שזו, תפילת מנחה ר' יהודה אומר: מתפלל בתחילה של מוסף ואחר כך מתפלל של מנחה, שכן זו, תפילת המוסף היא מצוה עוברת, שזמנה עובר קודם (עד שבע שעות, לדעתו), וזו, תפילת מנחה היא מצוה שאינה עוברת, שזמנה ארוך יותר. אמר ר' יוחנן: הלכה היא שמתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף, כדעת חכמים. בנושא זה מובאים מקורות נוספים אגב סיפור: ר' זירא כי הוה חליש מגירסיה הוה אזיל ויתיב אפתחא דבי [כאשר היה נחלש מרוב אכלתה מוקמייהו ואקבל אגרא [כאשר יעברו חכמים בכניסתם נפק אתא [יצא ובא] ר' נתן בר טובי עצמו, אמר ליה [לו] ר' זירא: מאן שאלמך בי מדרשא [בבית המדרש], כעת? אמר ליה [לו] ר' נתן בר טובי: הכי [כך] אמר ר' יוחנן בשעה זו בבית המדרש שאין הלכה כר' יהודה [לו] ר' נתן: אין [כן]. תנא מיניה ארבעין זמנין [שנה ממנו ארבעים פעמים] אימרה זו וקבעה בזכרונו. אמר ליה [לו] ר' נתן: חדא [אחת] היא לך שלא שמעת דבר הלכה אחר משמו של ר' יוחנן ועל כן היא כה חביבה בעיניך, או חדת [חדשה היא] היא לך, שנתחדש לך דבר מה בהלכה זו? אמר ליה [לו] ר' זירא: חדת [חדשה] היא לי במשהו, משום דמספקא [שמסופקת] היתה לי הלכה זו שעד כה ידעתי שנאמרה משמו של ר' יהושע בן לוי ועתה מתברר לי כי בעל ההלכה הוא ר' יוחנן.

ד' אמר רבי יהושע בן לוי: כל המתפלל תפלה של מוספין לא אחר שבע שעות לרבי יהודה, עליו הפתוב אומר: "נוגי ממועד אספתיה ממועד היום". מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דתברא הוא? – פדמתרגם רב יוסף: "תברא אתי על שניאיהון דבית ישראל על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים". אמר רבי אלעזר: כל המתפלל תפלה של שחרית לא אחר ארבע שעות לרבי יהודה, עליו הפתוב אומר: "נוגי ממועד אספתיה ממועד היום". מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דצעררא הוא? – דלפה נפשי מתוגה. רב נחמן בר יצחק אמר, מהכא: "בתולתיה נוגות והיא מר לה".

ליומיו היה הולך ויושב על פתח בית המדרש של ר' נתן בר טובי. אמר בלבו: כי חלפי רבנן אז איקום מקמייהו ואקבל אגרא [כאשר יעברו חכמים בכניסתם יציאתם מבית ר' נתן אז אנמוד מפניהם ואקבל שכר על המצווה לכבד תלמידי חכמים]. נפק אתא [יצא ובא] ר' נתן בר טובי עצמו, אמר ליה [לו] ר' זירא: מאן שאלמך בי מדרשא [בבית המדרש], כעת? אמר ליה [לו] ר' נתן בר טובי: הכי [כך] אמר ר' יוחנן בשעה זו בבית המדרש שאין הלכה כר' יהודה [לו] ר' נתן: אין [כן]. תנא מיניה ארבעין זמנין [שנה ממנו ארבעים פעמים] אימרה זו וקבעה בזכרונו. אמר ליה [לו] ר' נתן: חדא [אחת] היא לך שלא שמעת דבר הלכה אחר משמו של ר' יוחנן ועל כן היא כה חביבה בעיניך, או חדת [חדשה היא] היא לך, שנתחדש לך דבר מה בהלכה זו? אמר ליה [לו] ר' זירא: חדת [חדשה] היא לי במשהו, משום דמספקא [שמסופקת] היתה לי הלכה זו שעד כה ידעתי שנאמרה משמו של ר' יהושע בן לוי ועתה מתברר לי כי בעל ההלכה הוא ר' יוחנן.

ד' אמר ר' יהושע בן לוי: כל המתפלל תפלה של מוספין לא אחר שבע שעות לרבי יהודה, עליו הפתוב אומר: "נוגי ממועד אספתיה ממועד היום". מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דתברא הוא? – פדמתרגם רב יוסף: "תברא אתי על שניאיהון דבית ישראל על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים". ומכאן שהמאחר מצווה ואינו מקיימה בזמנה נאמר עליו פסוק זה של פורענות. ומעין זה אמר ר' אלעזר: כל המתפלל תפלה של שחרית לא אחר ארבע שעות ביום לרבי יהודה, עליו הפתוב אומר: "נוגי ממועד אספתיה ממועד היום". מאי משמע דהאי "נוגי" לישנא דצעררא [לשון צער] הוא? – דלפה נפשי מתוגה [תהלים קיט, כח]. רב נחמן בר יצחק אמר: הראיה לכך שמשמעות לשון "נוגי" הוא צער מהכא [מכאן]. מכתוב אחר, שנאמר: "בתולותיה נוגות והיא מר לה" (איכה א, ד).

מסורת הש"ס
ה. (ההלכה) יומא יב.ב. עג.א. מגילה ט.ב. כא.ב. הוריות יב.ב. שבת כא.ב. מנחות ט.א. צט.א. תמיד לא.ב.
ו. (הביטוי) חגיגה ג.א. מכלותא בא טו. ירושלמי חגיגה פ"א ה"א. שם סוטה פ"ג ה"ד. במדבר פ"ד.
ז. ברכות כז.א. ירושלמי ברכות פ"ד ה"א. דב"ר פ"ח.
ח. זבחים יב.א. צא.א. ט. (מעין זה) ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג.
י. (הביטוי) פסחים עב.א. מגילה ז.ב. כתובות כב.ב. נ.א.

גרסות

תלתא שבתו ובמקורות: **תרתו שבתו**... **חדא שבתא** והיא גרסה עדיפה.

אישים

ר' אלעזר בן עזריה מחשובי התנאים בדור שלאחר חורבן הבית. מוצאו ממשפחה גדולה בחכמה, ביחוס ובעשר. גם אביו עזריה היה תלמיד חכם ועשיר מופלג ופירסם את אחיו החכם שמעון, המכונה בשל כך שמעון אחי עזריה. משפחת ר' אלעזר בן עזריה היתה משפחת כהנים המתייחסת לעזרא הסופר, והיו מסורות שאף סיפור שהיה דמיון בנייהם. במחלוקת הגדולה שבח הודח רבן גמליאל ממצא ר' אלעזר בן עזריה, שהיה אז צעיר מאד (בן שמונה עשרה או שש עשרה), המועמד הראוי למשרה משום המעלות שמנו בו חכמים, ומשום שהיה ביחסים טובים עם הכל. אף לאחר שנעשה כעין "ישיא שני" המשיך בפעילות ציבורית רבה ונסע עם ראשי חכמי ישראל כנגד העם לרומי.

על אף צעירותו התייחסו אליו גדולי החכמים שבדור כאל שווה להם (יש משערים כי ר' אלעזר היה רבו של ר' אלעזר בן עזריה) ואף הוא הביע דעתו עליהם בתוקף. עם זאת נמנע מלהווג הלכה למעשה, כאשר היתה דעתו חלוקה על חבריו, והיה מתענה זמן רב לכפר על שגרים להכשיל את שכניו בעבירה (אף כי הוא עצמו סבר שהדבר מותר).

ר' אלעזר בן עזריה היה מגדולי הדרשנים שבדור, ואף ר' יהושע התפעל ממנו ואמר "איך דור יתום שר' אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו".

ר' אלעזר בן עזריה האריך ימים למעלה משבעים שנה (ירושלמי). אין אנו יודעים על קורות משפחתו, אולם בין האמוראים בארץ ישראל נזכר ר' עזרא בן ר' אבטולס שהיה דור עשירי לר' אלעזר בן עזריה ואף הוא היה חכם ודרשו.

מנחה – יתפלל קודם תפילת מנחה, שמנחה קודמת למוסף. כמסקנת הגמרא כאן. ואם הקדים את מוסף – יצא. יש אומרים שזו דווקא אם חייב עתה להתפלל את שתייהן, וכגון שרוצה לאכול ואינו יכול להתפלל עד שיתפלל מנחה, אבל אם לא – יכול להתפלל מוסף תחילה ומאחר יותר יתפלל מנחה. ואולם אם הגיע זמן מנחה קטנה – יתפלל קודם מנחה (שעה"י. רמב"ם שם ד"א. שו"ע שם, סעיף ד' בהגהה).

אורה ההלכה
ושל מוספין כל היום זמן תפילת מוסף הוא לכתחילה עד שבע שעות ביום, והמאחר נקרא "פושע". ואף על פי כן, אם אחר – יצא, כיון שזמנה כל היום. כדברי חכמים, הסבורים שהזמן הקבוע לתפילת המוספים הוא למצוה, אך אינו מעכב. (רמב"ם ספר אהבה הליכות תפילה פ"ג ה"ד. שו"ע א"ח רפז, א.)

היו לפניו שתי תפלות אחת של מנחה ואחת של מוסף לא התפלל מוסף וכבר הגיע זמן

לא על לפרקא דרב יוסף — שהיה ראש הישיבה בפומבדיתא, והיה דורש בשבת קודם תפלת המוספין, ולאחר הדרשה היו הולכים לצית הכנסת ומתפללים תפלת המוספין. בעבור שנו — אם הוא ציית הכנסת עם הצבור, לא יקדים להחפלו.

משנה מה מקום — כלומר: מה טיבה.

גמרא ולא אכשל — וישמחו חזרי על כשלוני. הרי רעות שמים שינאו על ידי, שאגרום להם שיעשו. מיושבי קרנות = מנוונים, או עמי הארץ, שעוסקים בדבר שוטה. מההגיון — לא מרגילים במקרא יותר מדאי, משום דמשכא. לטון אחר: משיחת ילדים. דעו לפני מי וכו' — כדי שתתפללו ציאלה וכוונה. עמוד הימיני — שני עמודים העמיד שלמה באלו, שם הימני "יפין" ושם השמאלי "נועז" (מלמס א' ז). הימני לעולם משוה. פטיש — המפולץ, פי"ק נלנו. אוסרני = מונע אומי. מיתת עולם — לעולם הבא. הייתי בוכה — מאימת משפטו, אם לדין מוליכין אומי לפניו.

תוספות

כיון שהגיע זמן תפלת המנחה אסור לטעום כלום וכו' — ואית ליה לרבי יהושע מפסיקין, ואפילו מן האכילה, ולא היא.

כיון שהוזכר ענין זמן תפלת מוסף ועד מתי מותר לאחור, מסופר: רב אויא חלש [חלה] ולא אתא לפרקא [בא לדרשת השבת] של רב יוסף. למחר כי אתא, בעא [כאשר בא רב אויא, רצה] אביי לאנוחי דעתיה [להניח דעתו] של רב יוסף, ולברר בדרך שאלות ותשובות מתוך זלוול בכבוד רב יוסף. על כן אמר ליה [ל?]: מאי טעמא [מה טעם] לא אתא מר לפרקא [בא אדוני לדרשה]? אמר ליה [ל?]: רב אויא: דהוה חליש לבאי [שהיה לבי חלודש] ולא מציינא [מדוע] לא טעמת מידי ואחתי [דבר ובאת?]: אמר ליה [ל?]: רב אויא: וכי לא סבר לה מר להא [אין אדוני סובר, מקבל, את ההלכה הזו] שאמר רב הונא? שאמר רב הונא: אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלת תפלת המוספין! אמר ליה [ל?]: אביי: איבעי ליה למר לצלויי צלותא [היה לו לאדוני להתפלל תפלת] המוספין ביחיד, ולטעום מידי ולמייתי [דבר ולבוא לדרשה]. אמר ליה [ל?]: רב אויא: ולא סבר לה מר להא [וכי אין אדוני סובר, מקבל, את ההלכה הזו] שאמר ר' יוחנן: אסור לו לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הצבור? אמר ליה [ל?]: אביי: וכי לאו אתמר עלה [לא נאמר עליה, על הלכה זו] הגבלה זו שאמר ר' אבא שבצבור שנו, כלומר, שרק אדם הנמצא עם הציבור אסור לו להקדים להתפלל לפניו. ואף על פי שלא צדק רב אויא, מכל מקום הוסבר מתוך דבריו משום מה לא בא. ומסכמים: ולית הלכתא [ואין הלכה] לא כרב הונא ולא כר' יהושע בן לוי בענין אסור אכילה לפני תפלת מוסף ומנחה. ומפרטים: כר' הונא — הא דאמרן [זו שאמרנו]. בתפלת המוסף. כר' יהושע בן לוי — שאמר ר' יהושע בן לוי: כיון שהגיע זמן תפלת מנחה, אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלת תפלת המנחה, ואין הלכה כמותו בענין זה.

ב משנה

בנוסף להלכותיהן של התפילות הקבועות

מסופר כי ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו ממנו תפלה קצרה. אמרו לו: מה מקום התפלה זו? שהיה אין בית המדרש מקום סכנה שיש להקדים תפילה לפני הכניסה אליו ואחר היציאה ממנו, אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי בהיותי בבית המדרש. וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי (גורלי).

ג גמרא

בברייתא את הנוסח

המלא של תפילת ר' נחוניא בן הקנה: בכניסתו מהו אומר? — "יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא יארע דבר תקלה בפסק הלכה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה, וישמחו בי חברי העוסקים יחד אתי בכיורו ההלכה. ופירוט הדברים (מהרש"א): ולא אומר על דבר טמא שהוא טהור, ולא על דבר טהור שהוא טמא. ולא יכשל חברי

בדבר הלכה, ואשמח בהם". ביציאתו מהו אומר? —

בטלים היושבים בפנית הרחוב. שאני משכים, והם משכימים — אני משכים לדברי תורה, והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים — אני עמל ומקבל שכר, והם עמלים ואינם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים — אני רץ לחיי העולם הבא, והם רצים לבאר שחת".

אגב דברי ר' נחוניא בהערות חלקו בין יושבי בית המדרש מובאים עוד סיפורים הנוגעים לנושא זה מצדדים שונים. תנו רבנן [שנו חכמים]: כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: למדנו אורחות חיים (אמרו לנו כללים בהנהגת חיינו) כדי שנזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: סיכם להם: הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו את בניכם מן ההגיון במקראות שיש בהם נטיה למינות (גאוניות), והושיבוכם לבניכם בין ברכי תלמידי חכמים עוד בקטנותם, וכשאתם מתפללים — דעו לפני מי אתם עומדים. ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא. בדומה לזה מסופר על רבו של ר' אליעזר, ר' יוחנן בן זכאי. שכשחלה ר' יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: אתה שהגך "נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק" האיש שכל המשך הקיום של העם היהודי נתמך על ידו, מפני מה אתה בוכה? מה הוא המצער אותך בחיים שלמים כשלך? אמר להם: בוכה אני מפני מורא דין מעלה, שאין דיני בית דין זה דומה לדיני אדם. שכן אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שחיי הם אך חיי שעה שהיום הוא כאן ומחר הוא מת וניתן בקבר, שאם כועס עלי — אין כעסו כעס עולם, ולפיכך אין ביכולתו לענוש עונשי עולם ואם אוסרני בבית האסורים, אין איסורו איסור עולם, שיש תקוה לאחריתי שאשתחרר מן המאסר, ואם ממיתני — אין מיתתו מיתת עולם, שיש חיים לאחר המיתה שהוא גזוז, ויותר מכך — אני יכול לפייסו בדברים ואף על פי כן הייתי בוכה מהתרגשות אחר שעלי לעמוד לפני דין מלכותי, ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכתי הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי — כעסו כעס עולם, ואם אוסרני — איסורו איסור עולם, ואם ממיתני — מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא

עיונים

אני רץ והם רצים במרוצת ימי שנותיו של אדם הרי הכל רצים למיתה, והעוסק בתורה רץ, איפוא, לחיי העולם הבא, והעוסקים בדברים בטלים — לבאר שחת (תרי"ג).

ומנעו בניכם מן ההגיון פירושים רבים נאמרו לפרש ביטוי זה. לדעת רש"י הוא מניעה מלהרבות בלימוד המקרא בכלל. יש אומרים כי הוא דווקא כשהילדים רק הוגים את דברי המקרא בלא הבנה, ולכן יש להושיבם בין ברכי תלמידי חכמים להבינם משמעות הדברים (הכותב). והיו שפירשו שהוא להרחיק את הבנים הקטנים מלימוד את חכמת ההגיון (לוגיקה) בכלל (רב האי גאון). או שהוא לתרגם פסוק בצורתו ולא כדעת חז"ל (ערוך).

התחיל לבכות יש מפרשים שבכה כדי להגדיל בעיניהם את פחד דין שמים כדי שידורו בתורה ומצוות (הכותב, חפץ ה').

מסורת הש"ס

א. ירושלמי סוכה פ"ב חיב (הענין).

ב. שבת ט"א. ירושלמי ברכות פ"ד חי"א (בשנינו).

ג. ירושלמי ברכות פ"ו חי"ב.

גרסות

ולא אכשל... וישמחו... ולא יכשלו... ואשמח בכתיי: ולא אכשל... ולא יכשלו. וישמחו בי חברי ואשמח אני בהם. לחיי העולם הבא בכתיי: לגן עדו.

אישים

רבנן יוחנן בן זכאי

נשיא הסנהדרין לאחר חורבן הבית. מגדולי מנהיגי ישראל שבכל הדורות.

רבנן יוחנן בן זכאי (הכהן) היה מצערי תלמידיו של הלל הזקן, ואולם האריך ימים הרבה והנהיג את ישראל שנים רבות. מקום מושבו לפני החורבן היה בעיירה ברור חיל, ואחר כך בעיר ערב.

שבח גדולתו נאמרו דברים הרבה. "לא הניח דבר גדול ודבר קטן שלא למד, ממשעי מרכבה עד לחיות אבי ורבא, שיחת דקלים ושיחת כובסים ומשלי שועלים". ועליו אמרו שלא שח שיחת חולין מימיו והיו תפילין בראשו בכל עת. ועם זאת היה צנוע ביותר בדרכיו ונהג להקדים שלום לכל, אפילו לגוי בשוק.

עוד בזמן הבית היה מגדולי הדור ורוב החכמים היו תלמידיו. עם פרוץ המרד הגדול, הביע דעתו בכל עת כנגד המרד ופעל להבאת שלום. ואולם כאשר ראה בתוך המצור על ירושלים כי קרוב קיצה של העיר, הצליח בעזרת בן אוחותו שהיה ממנהיגי המורדים, לצאת מן העיר עם כמה מתלמידיו. שם התקבל בכבוד רב על ידי אספסינוס, ר' יוחנן ניבא לו שהוא עתיד להיות קיסר רומי בקרוב. קיומה של הבטחה זו הועלה את מעמדו בעיני הקיסר והוא נענה לבקשתו להניחו להקים מרכז חדש של תורה ביבנה, שבו יחא מושב הסנהדרין והנהגת האומה. ואף הציל את רבן גמליאל (דיבנא), שאביו, רבן שמעון בן גמליאל, היה ממנהיגי המרד, בכך המשיך את הנשיאות המורשתית לבית הלל.

בבנה פעל רבן יוחנן פעילה גדולה מאד בתיווך תקנות שונות שנועדו מצד אחד לשמור את זכרון המקדש והתקנה לבנותו בקרוב, ומצד שני לתת בסיס של קיום רוחני לעם באין בית מקדש ומבחינות מסויימות אפשר לומר שבית ישראל בכל הדורות ממשך בדרכים שהתווה רבן יוחנן ביבנה.

חכמי הדור — ר' אליעזר, ר' יהושע ועוד — היו כולם תלמידיו. ומחם פשטה התורה בכל ישראל. הוא גם הכין את רבן גמליאל להיות ממלא מקומו כנשיא אחרייו (יש אומרים אף בחייו), משום כך לא יפלא מדוע השתמשו תלמידיו כלפני בנייני העירצה המופלגה הללו.

רבן יוחנן בן זכאי האריך ימים עד מאה ועשרים שנה שרובם הוקדשו לצרכי העם.

לרבן יוחנן היה בן, ר' יהודה, אף הוא מן החכמים.

*פי"ק מן הצרפתית העתיקה

pic — מקבת. פטיש.

א רב אויא חלש ולא אתא לפרקא דרב יוסף. למחר כי אתא, בעא אביי לאנוחי דעתיה [להניח דעתו] של רב יוסף, ולברר בדרך שאלות ותשובות מתוך זלוול בכבוד רב יוסף. על כן אמר ליה [ל?]: מאי טעמא [מה טעם] לא אתא מר לפרקא [בא אדוני לדרשה]? אמר ליה [ל?]: רב אויא: דהוה חליש לבאי [שהיה לבי חלודש] ולא מציינא [מדוע] לא טעמת מידי ואחתי [דבר ובאת?]: אמר ליה [ל?]: רב אויא: וכי לא סבר לה מר להא [אין אדוני סובר, מקבל, את ההלכה הזו] שאמר רב הונא? שאמר רב הונא: אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלת תפלת המוספין! אמר ליה [ל?]: אביי: איבעי ליה למר לצלויי צלותא [היה לו לאדוני להתפלל תפלת] המוספין ביחיד, ולטעום מידי ולמייתי [דבר ולבוא לדרשה]. אמר ליה [ל?]: רב אויא: ולא סבר לה מר להא [וכי אין אדוני סובר, מקבל, את ההלכה הזו] שאמר ר' יוחנן: אסור לו לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הצבור? אמר ליה [ל?]: אביי: וכי לאו אתמר עלה [לא נאמר עליה, על הלכה זו] הגבלה זו שאמר ר' אבא שבצבור שנו, כלומר, שרק אדם הנמצא עם הציבור אסור לו להקדים להתפלל לפניו. ואף על פי שלא צדק רב אויא, מכל מקום הוסבר מתוך דבריו משום מה לא בא. ומסכמים: ולית הלכתא [ואין הלכה] לא כרב הונא ולא כר' יהושע בן לוי בענין אסור אכילה לפני תפלת מוסף ומנחה. ומפרטים: כר' הונא — הא דאמרן [זו שאמרנו]. בתפלת המוסף. כר' יהושע בן לוי — שאמר ר' יהושע בן לוי: כיון שהגיע זמן תפלת מנחה, אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלת תפלת המנחה, ואין הלכה כמותו בענין זה.

ב משנה

בנוסף להלכותיהן של התפילות הקבועות

מסופר כי ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו ממנו תפלה קצרה. אמרו לו: מה מקום התפלה זו? שהיה אין בית המדרש מקום סכנה שיש להקדים תפילה לפני הכניסה אליו ואחר היציאה ממנו, אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי בהיותי בבית המדרש. וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי (גורלי).

ג גמרא בברייתא את הנוסח המלא של תפילת ר' נחוניא בן הקנה: בכניסתו מהו אומר? — "יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה, וישמחו בי חברי העוסקים יחד אתי בכיורו ההלכה. ופירוט הדברים (מהרש"א): ולא אומר על דבר טמא שהוא טהור, ולא על דבר טהור שהוא טמא. ולא יכשל חברי בדבר הלכה, ואשמח בהם". ביציאתו מהו אומר? — בטלים היושבים בפנית הרחוב. שאני משכים, והם משכימים — אני משכים לדברי תורה, והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים — אני עמל ומקבל שכר, והם עמלים ואינם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים — אני רץ לחיי העולם הבא, והם רצים לבאר שחת".

אגב דברי ר' נחוניא בהערות חלקו בין יושבי בית המדרש מובאים עוד סיפורים הנוגעים לנושא זה מצדדים שונים. תנו רבנן [שנו חכמים]: כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: למדנו אורחות חיים (אמרו לנו כללים בהנהגת חיינו) כדי שנזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: סיכם להם: הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו את בניכם מן ההגיון במקראות שיש בהם נטיה למינות (גאוניות), והושיבוכם לבניכם בין ברכי תלמידי חכמים עוד בקטנותם, וכשאתם מתפללים — דעו לפני מי אתם עומדים. ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא. בדומה לזה מסופר על רבו של ר' אליעזר, ר' יוחנן בן זכאי. שכשחלה ר' יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: אתה שהגך "נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק" האיש שכל המשך הקיום של העם היהודי נתמך על ידו, מפני מה אתה בוכה? מה הוא המצער אותך בחיים שלמים כשלך? אמר להם: בוכה אני מפני מורא דין מעלה, שאין דיני בית דין זה דומה לדיני אדם. שכן אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שחיי הם אך חיי שעה שהיום הוא כאן ומחר הוא מת וניתן בקבר, שאם כועס עלי — אין כעסו כעס עולם, ולפיכך אין ביכולתו לענוש עונשי עולם ואם אוסרני בבית האסורים, אין איסורו איסור עולם, שיש תקוה לאחריתי שאשתחרר מן המאסר, ואם ממיתני — אין מיתתו מיתת עולם, שיש חיים לאחר המיתה שהוא גזוז, ויותר מכך — אני יכול לפייסו בדברים ואף על פי כן הייתי בוכה מהתרגשות אחר שעלי לעמוד לפני דין מלכותי, ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכתי הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי — כעסו כעס עולם, ואם אוסרני — איסורו איסור עולם, ואם ממיתני — מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא

אורח ההלכה

אסור לו לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הצבור המתפלל בציבור אסור לו להקדים תפילתו לתפלת הצבור. אלא אם כן עובר זמן התפילה והציבור מאריך בפיוטים או מתעכבים מסיבה אחרת. כמסקנת הגמרא מדברי ר' יוחנן. (רמב"ם ספר אהבה הלבנות תפילה פ"י ט"ז. שו"ע א"ח צ' ז).

טעימה קודם מוסף מותר לטעום מעט מזון קודם תפילת מוסף. והוא שיאכל פירות וכדומה (ואפילו הרבה). או אפילו לחם, ובשיעור שלא יעלה על כביצה. ואולם סעודה ממש — אסורה. כדברי הגמרא. ובמחוז האיטלי, יש אומרים שהוא מן הדיון (שו"ע שם רפ"ג). והוא מטעם מנהג בלבד (בי"ח ומג"א). (שו"ע שם רפ"ג).

טעימה קודם מנחה מותר לטעום קודם תפילת המנחה, והוא שיאכל פירות וכדומה (ואפילו הרבה). או אפילו לחם, ובשיעור שלא יעלה על כביצה. והוא מטעם ממש — אסורה. כדברי הגמרא. (שו"ע שם רל"ב, א).

עד כאן — נתמיה, כלומר: ולא יותר ממורא נשך ודס? ולואי — שיהא כמורא נשך ודס, שאם כן תתלו מעצמות הרצה. עבירה — נסמך, ממורא הנריות, וידוע שהכל הוא גלוי להקדוש ברוך הוא, ואינו מניח נשך. מפני הטומאה — עומאת אהל המת ככל הניח. לחזקיהו שבא — אלי ללוואי.

משנה מעין שמנה עשרה — נגמרת מפרש. הושע ה' וכו' — זו תפלה קצרה. בכל פרשת העבור כו' — מפרש נגמרת. אם אינו יכול לירד — שאין לו מי שאלח את חמורו. יחזיר את פניו — לנד ירושלים. באסדא — כמו 'תשם נשך רגלי' (איוז יג) = צית הסהר שקורין *ל'יפ"ש גלע. לשון אחר: עיני הקסורים זה עם זה הרצה יחד, ונלשון מקרא קורא אומס רפסודות (דברי הימים ב) ונלעו: *2'די"ל, ונלשון אשכנז: *3'לו"ם, ומשטן צנהר להוליך ממקום למקום ויחלין להלך עליהן כמו נספיהה.

גמרא הבו לה' בני אלים — שהוא רמז לאבות וגבורות וקדושת השם, כדאמרינן בראש השנה (לכ"ג): מניין שאומרים אבות? תלמוד לומר: "הבו לה' בני אלים" כו'. שיתפקקו — שיראו הפקקים, הם הקשרים, כמו ששינו (צבא נחמה ב), נקיים ונגפיים מן הפקק שלמעלה, והיא הקשר שהלל הקנה פקוק וסמוס שס. איסר — שי קמטיס, אחד מלמטה ואחד מלמעלה, וכאסר רוח נשך נלמטע. דמצער נפשיה — שהוא ניכר שחפץ לכווע, אלא שהוא מלמטע. בבינה תקנהה — לאחר זמן מרובה. הפקולי — מוכר פקולי אמר גפן שקורין *4'קטורין.

לשחרו בממוץ. ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואינו יודע באיזו דרך מוליכים אותי, ואיך אם כן לא אבכה? אמרו לו תלמידיו: רבינו, ברכנו! אמר להם: "יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם". תמהו ואמרו לו תלמידיו: עד כאן ולא יותר? אמר להם: ולואי, כלומר, אכן אם יגיע אדם לידי יראת שמים כזו — דיו! וראייה לדבר: תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר הוא בלבו: "שלא יראני אדם", ואם יחבייש מהקדוש ברוך הוא כדרך שהוא מחבייש מבני אדם, לא יגיע לידי חטא. ומסופר: בשעת פטירתו, ממש לפני מיתתו הורה ואמר להם ר' אליעזר לתלמידיו שני דברים: פנו כלים שבבית והוציאוהו הוצה לו מפני הטומאה, כדי שלא יטמאו (טומאת אוהל) מגופו המת, וכן הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא מעולם העליון ללוות אותו.

ה משנה רבן גמליאל אומר: בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה. רבי יהושע אומר: מעין שמונה עשרה. רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו — מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו — מעין שמונה עשרה. רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע — אין תפלתו תחוננים. רבי יהושע אומר: ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, ואומר: "הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך. ברוך אתה ה' שומע תפלה".

היה רוכב על החמור — ירד ויתפלל. ואם אינו יכול לירד — יחזיר את פניו. ואם אינו יכול להחזיר את פניו — יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדושים. היה מהלך בספינה או באסדא — יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדושים. הני שמונה עשרה כנגד מי? אמר רבי הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני: כנגד שמונה עשרה אצפרות שאמר דוד ב'הבו לה' בני אלים". רב יוסף אומר: כנגד שמונה עשרה אצפרות שבקריאת שמע. אמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה. ואמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. עולא אמר: עד כדי שיראה איסר כנגד לבו. רבי חנינא אמר: כיון שנענע ראשו — שוב אינו צריך. אמר רבא: והוא — דמצער נפשיה ומחזי כמאן דכרע.

הני תמני סרי, תשסרי הוין! אמר רבי לוי: ברפת המינים ביבנה תקנוה. כנגד מי תקנוה? אמר רבי לוי: לרבי יהושע בן לוי: לרבי הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני — כנגד "אל הכבוד הרעים"; לרב יוסף — כנגד "אחד" שבקריאת שמע; לרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי — כנגד חוליא קטנה שבשדרה. תנו רבנן: ישמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת הצדוקים? עמד שמואל הקטן ותקנה, לשנה אחרת שכחה, נחמני: כנגד שמונה עשרה אצפרות (שמות ה') שאמר דוד המלך במזמור "הבו לה' בני אלים" (תהלים כט). רב יוסף אמר: כנגד שמונה עשרה אצפרות שבקריאת שמע. אמר ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי: הוא כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה למטה מן הצלעות. ומאחר שר' יהושע בן לוי סמך בדרך זו את התפילה לשמונה עשרה החוליות בשדרה, מובא מאמר אחר שלו המקשר את שני אלה. אמר ר' תנחום, אמר ר' יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיכרע באותן ברכות שחובה לכרוע עד שיתפקקו (יתבלטו) כל החוליות שבשדרה. עולא קבע סימן אחר למידת הכריעה ואמר: עד כדי שיראה איסר (מטבע קטנה) כנגד לבו, כלומר, שיתכופף עד שיוכל לראות מטבע קטנה של איסר המונחת לפניו (רה"ג). ר' חנינא אמר: יש להקל ולומר כי כיון שנענע ראשו — שוב אינו צריך להתכופף עוד. ואולם אמר רבא: והוא שדי בכך זהו רק כשמצער נפשיה (נצמון). מתאמץ, ומחזי כמאן דכרע (ונראה כמו שכורע) אבל לכתחילה יש להתכופף יותר. ועד כאן דובר על שמונה עשרה ברכות, ככינוייה המקובל של התפילה. ואולם תמוה הדבר: וכי הני תמני סרי [אלה שמונה עשרה] ברכות הן?! והלא היה הוין [תשע עשרה הן]! אמר ר' לוי: ברכת המינים (הברכה הקלה למלשינים) ביבנה תקנה ואינה ממנין הברכות המקורי. ואולם מאחר וסמכו את מנין הברכות על רמזים מתחומים שונים, על כן יש לברר ברכה זו, התשע עשרה במספר, כנגד מי תקנה? אמר ר' לוי: לשיטת ר' הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני: ברכה זו מבוססת כנגד (על) אצרת ה' שאיננה שם הויה, מכל מקום היא מבטאת את תמצית האמונה. ולדעת ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי: הברכה הנוספת היא כנגד המלה "אחד" שבקריאת שמע, שאף שאיננה שם הויה, מכל מקום היא מבטאת את תמצית האמונה. ולדעת ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי: הברכה הנוספת היא כנגד חוליא קטנה שבסוף השדרה. ואגב הזכרת ברכת המינים מסופר כיצד הותקנה ברכה זו. תנו רבנן [שנו בחכמים]: שמעון הפקולי הסדיר את שמונה עשרה הברכות שהיו עוד בזמן הכנסת הגדולה וקבען לפני רבן גמליאל נשיא הסנהדרין של יבנה על הסדר ביבנה. ואולם היה צורך גם לפי מצב הזמנים בהתקנת ברכה חדשה כנגד המינים ועל כן אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת הצדוקים? עמד שמואל הקטן שהיה מגדולי חסידי הדור ותקנה. וספרו שבשנה אחרת כשעבר שמואל הקטן לפני התיבה שכחה, את הברכה הזו,

עיונים והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא יש אומרים שנגלה לו חזקיהו משום שרבן יוחנן היה מצאצאי (רס"ג). ויש אומרים כי היה זה חזקיהו דווקא משום שמלך זה הרבה תורה בישראל (עין משלי כה, א), וכמוהו הגדיל לעשות רבן יוחנן (הכותב). ובדרך רמז נתפרש כי חזקיהו הוא סמל בית דוד שרצה רבי יוחנן בן זכאי לרמז כי אף שהוא היה נשיא במקום הנשיאים מבית הלל (שנתייחסו לדוד) אין המלך הזה כועס עליו כלל. רמז עוד שהנשיאות ("הכסא") תחזור לצאצאי בית דוד — שהנשיא אחריו יהיה מבית הלל (רבן גמליאל) (צ"ח). והיו שפירושו כי ביאתו של חזקיהו המלך שלא נבע לפני אשור היתה לרמז שאף הוא הסכים כי רבן יוחנן בכניעתו לשלטון הרומי מעשה גדול עשה לשעתו, ולכך בא ללוותו (רי"א הרצוג).

הני שמונה עשרה כנגד מי הוצרכו לשאול על מספרים אלה מאחר שכבר דנו לגבי הארכה ויתרה בשבח של ה'. על כן הראו שיש רמז מכוון לכל מספר של ברכות (פנ"י). ובתלמוד הירושלמי הוסיפו עטמים: כנגד שמונה עשרה פעמים שמוכרים "אברהם, יצחק ויעקב" במקרא בפסוק אחד וכנגד שמונה עשרה ציוויים שנאמרו במלאכת המשכן. **כדי שיראה איסר כנגד לבו** פירושים שונים ניתנו לדבר. יש מפרש "שיראה איסר כנגד לבו" — כששואו מתכופף יהיה קמט בשר בגודל איסר כנגד לבו (רש"י). ויש שפירושו: יראה איסר, וכוונתו שהעומד מול המשחוח לא יראה אלא בגודל איסר כנגד לבו (רש"י בתרי"י).

ה משנה רבן גמליאל אומר: בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה. רבי יהושע אומר: מעין שמונה עשרה. רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו — מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו — מעין שמונה עשרה. רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע — אין תפלתו תחוננים. רבי יהושע אומר: ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, ואומר: "הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך. ברוך אתה ה' שומע תפלה".

ה משנה רבן גמליאל אומר: בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה. רבי יהושע אומר: מעין שמונה עשרה. רבי עקיבא אומר: אם שגורה תפלתו בפיו — מתפלל שמונה עשרה, ואם לאו — מעין שמונה עשרה. רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע — אין תפלתו תחוננים. רבי יהושע אומר: ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, ואומר: "הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך. ברוך אתה ה' שומע תפלה".

בשעת התפילה על המתפלל לפנות לכיוון בית המקדש. ולפיכך אם היה רוכב על החמור, אם יכול — ירד מעליו ויתפלל במנוחה. ואם אינו יכול לרדת מעליו — יחזיר (יפנה) את פניו לעבר מקום המקדש. ואם אינו יכול להחזיר את פניו — דיו בכך שיכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדושים. וכן הדין אם היה מהלך בספינה או באסדא (רפסודה) שאינו יכול לפנות לעבר ירושלים — יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדושים.

גמרא מאחר שמשנה זו עוסקת בעצם חיובה של תפילת שמונה עשרה, מבררים בגמרא בעיות יסוד השייכות לתפילה זו. הני [אותן] שמונה עשרה ברכות כנגד מי תקנון? כלומר, על מה בססו בשעה שתקינו תפילה זו, מספר זה של ברכות? אמר ר' הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני: כנגד שמונה עשרה אצפרות (שמות ה') שאמר דוד המלך במזמור "הבו לה' בני אלים" (תהלים כט). רב יוסף אמר: כנגד שמונה עשרה אצפרות שבקריאת שמע. אמר ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי: הוא כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה למטה מן הצלעות. ומאחר שר' יהושע בן לוי סמך בדרך זו את התפילה לשמונה עשרה החוליות בשדרה, מובא מאמר אחר שלו המקשר את שני אלה. אמר ר' תנחום, אמר ר' יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיכרע באותן ברכות שחובה לכרוע עד שיתפקקו (יתבלטו) כל החוליות שבשדרה. עולא קבע סימן אחר למידת הכריעה ואמר: עד כדי שיראה איסר (מטבע קטנה) כנגד לבו, כלומר, שיתכופף עד שיוכל לראות מטבע קטנה של איסר המונחת לפניו (רה"ג). ר' חנינא אמר: יש להקל ולומר כי כיון שנענע ראשו — שוב אינו צריך להתכופף עוד. ואולם אמר רבא: והוא שדי בכך זהו רק כשמצער נפשיה (נצמון). מתאמץ, ומחזי כמאן דכרע (ונראה כמו שכורע) אבל לכתחילה יש להתכופף יותר. ועד כאן דובר על שמונה עשרה ברכות, ככינוייה המקובל של התפילה. ואולם תמוה הדבר: וכי הני תמני סרי [אלה שמונה עשרה] ברכות הן?! והלא היה הוין [תשע עשרה הן]! אמר ר' לוי: ברכת המינים (הברכה הקלה למלשינים) ביבנה תקנה ואינה ממנין הברכות המקורי. ואולם מאחר וסמכו את מנין הברכות על רמזים מתחומים שונים, על כן יש לברר ברכה זו, התשע עשרה במספר, כנגד מי תקנה? אמר ר' לוי: לשיטת ר' הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני: ברכה זו מבוססת כנגד (על) אצרת ה' שאיננה שם הויה, מכל מקום היא מבטאת את תמצית האמונה. ולדעת ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי: הברכה הנוספת היא כנגד המלה "אחד" שבקריאת שמע, שאף שאיננה שם הויה, מכל מקום היא מבטאת את תמצית האמונה. ולדעת ר' תנחום אמר ר' יהושע בן לוי: הברכה הנוספת היא כנגד חוליא קטנה שבסוף השדרה. ואגב הזכרת ברכת המינים מסופר כיצד הותקנה ברכה זו. תנו רבנן [שנו בחכמים]: שמעון הפקולי הסדיר את שמונה עשרה הברכות שהיו עוד בזמן הכנסת הגדולה וקבען לפני רבן גמליאל נשיא הסנהדרין של יבנה על הסדר ביבנה. ואולם היה צורך גם לפי מצב הזמנים בהתקנת ברכה חדשה כנגד המינים ועל כן אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת הצדוקים? עמד שמואל הקטן שהיה מגדולי חסידי הדור ותקנה. וספרו שבשנה אחרת כשעבר שמואל הקטן לפני התיבה שכחה, את הברכה הזו,

הסדר... על הסדר אנשי כנסת הגדולה אמנם תקנו נוסח הברכות אבל היה כל אחד ואחד אומר רק את הברכה הצריכה לו (תרי"י). או שלא היה כלל סדר מעכב (חפץ ה'), ובא שמעון הפקולי והסדיר. והסדיר על הסדר בא להגיש סדר זה, לפחות ביסודו (קהלת יעקב) הוא סדר מעכב (אלפ"י).

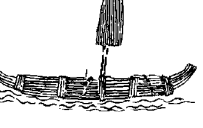
אורח ההלכה אם שגורה תפלתו בפיו מתפלל שמונה עשרה ואם לאו מעין שמונה עשרה העומד להתפלל, אם שגורה תפלתו בפיו — מתפלל שמונה עשרה שלימות. כדברי ר' עקיבא שראהו כפוסק הלכה בין שני חכמים שאינם שווים בדעתם, והלכה כמותו מחבירו. ובשעת הדחק בלבד (כשודיתה השעה עוברת או בין עובדי דרכים) מתפלל במעומר שלוש ברכות ראשונות של שמונה עשרה, ואחר כך אומר "הביננו", ולאחר מכן שלוש הברכות האחרונות. ואף שאחר כך יכול הוא להתפלל תפילה כתיקנה — אינו צריך לחזור ולהתפלל. (רמב"ם שם פ"ה ה"ב. ש"ע שם ק, א). **המתפלל צריך שיכרע וכו'** המתפלל צריך שיכרע בשמונה עשרה באותן ברכות שחובה לכרוע בהן עד כדי שיתבלטו חוליות השדרה כולן. וירכין ראשו ולא יכרע יותר שנראה כיוהרא. חקן או חולה דיו שירכין את ראשו, כשיכניר בו שרצה לכרוע. (רמב"ם שם פ"ה ה"ב. ש"ע שם ק"ג, ג-ה).

מסורת הש"ס
ד. ירושלמי סוף סוטה. ע"ז פ"ג ה"א.
ה. (כל הענין) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג. ילקי"ש תורה תתלו.
ו. תוספתא ברכות פ"ג. ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג. ב"ר פמ"ט. ויקי"ר פ"א. במדב"ר פ"ב. תנחומא וירא.
ז. מגילה י"ב.

גרסות
הסדיר בכתיב: סדר.

לשון
הפקולי שמעון הפקולי נקרא על שם אומנותו, שהיה עוסק בצרורות. המלה מיוונית φάκαλος (פקלוס) — צרור עצים.

החיים
אסדה

רפסודה בבית מתקופת הבית הראשון

איסר

שני צדי איסר

האיסר היה אחת מן המטבעות הקטנים (אף כי הפרוטה היתה אך שמינית האיסר), ובדרך כלל עשוי נחושת. גדלו של האיסר משמש כציון גודל בכמה עניינים בתלמוד.

*1 ציפ"ש מן הצרפתית ceps — סד ברזל לרגליים.

*2 רדי"ל כנראה מן הפרובנסלית radel — רפסודה.

*3 ולו"ס מן הגרמנית vlos — רפסודה.

*4 קיטיו"ן מן הצרפתית coton — צמר גפן.

- מסורת הש"ס**
- א. אבות פי"ב מ"ד. ירושלמי שבת פי"א ה"ג.
 - ב. יומא ט,א.
 - ג. ירושלמי ברכות פי"ד ה"ג. שם תענית פי"ב ה"ב.
 - ד. ירושלמי שם.
 - ה. ר"ה י"א,א. יבמות סד,ב. ירושלמי ר"ה פי"א ה"ב.
 - ו. ירושלמי ברכות פי"ד ה"ג. תענית פי"ב ה"ב.
 - ז. שבת ל"א. מ"ק ט,א. סנהדרין ק"ב.
 - ח. ירושלמי ברכות פי"ד ה"ג. תענית פי"ב ה"ב.

גרסות

לייט עלה אביי... דמצלי הבינו בכת"י ובמקורות: דמצלי הבינו במתא.

אישים

שמואל הקטן
מן התנאים בימי חורבן הבית. מגדולי החסידים שבו, והיה מפורסם בענותו ובאהבת הבריות שבו. מסופר שיצאה בת קול שהוא מן הראויים לרוח הקודש אלא שאין הדור זכאי לכך. ואכן סופר על דברי נבואה שאמר בשעת מיתו. כבר בדורות ראשונים לא ידעו בבירור משום מה כנהו "הקטן", ויש שאמרו שהוא משום שהיה מקטין עצמו בפני הבריות. ויש אומרים משום שרק "ימט היה קטן משמואל הרמתי". בשל מדותיו הטובות דוקא נחרו באדם שכמותו לחבר את ברכת המינים, שרק הוא שיוכל לחברה שלא מתוך שנהא אישית. שמואל הקטן לא הניח אחריו בניס.

ועמד והשקיף (התבונן וניסה להזכר) בה במשך שנים ושלש שעות, ולא העלוהו (הפסיקו אותו מלעמוד לפני התיבה). ושואלים: אמאי [מדוע] לא העלוהו? והאמר [והרי אמר] רב יהודה אמר רב: שליח ציבור שטעה בכל אחת מן הברכות כלן – אין מעלין בברכת הצדוקים – מעלין אותו. והטעם: חיישינן [חוששים] אנו שמיא מין הוא ואינו רוצה לקלל את עצמו. ואם כן, מדוע לא הפסיקו את שמואל הקטן? ומשיבים: שאני [שונה] שמואל הקטן דאיהו [שהוא] תקנה לברכה זו, ואין לחוש לו. ושואלים עוד: וניחוש דלמא הדר ביה [ונחשוש שמוא חזר בו] ואף שהיה צדיק חזר בו והרשיע. על כך אמר אביי: גמירי, טבא לא הוי בישא [למודים] אנו, מן המסורת, כי טוב אינו נעשה רע. על כך מקשים: ולא (והאם אין זה כך)?! והכתיב [והרי נאמר] במפורש: "ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ככל התועבות אשר עשה הרשע יעשה וחי, כל צדקותיו אשר עשה לא תזכרנה במעלו אשר מעל ובחטאתו אשר חטא במ ימות" (יחזקאל יח, כד). על כך משיב אביי: הכתוב הוא מדבר בצדיק שהיה רשע מעיקרו (מתחילתו) ועשה תשובה ואחר כך שב והרשיע, אבל צדיק מעיקרו – לא יעשה רשע. ושוב תמהים: ולא?! והאין זה קורה? והאין תנן [והרי שנינו במשנה]: אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן גדול שמש ככהונה גדולה שמנים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. ואם כן אף אדם גדול בצדקתו עשוי שיהפוך והוא מין! על כך אמר אביי: הוא ינאי, הוא יוחנן. כלומר, כל שושלת החשמונאים זהה היתה, מתחילתה, ביחסה החיובי אל הצדוקים, ולא היה הבדל כלל בין יוחנן הורקנוס לבין אלכסנדר ינאי. ואולם רבא אמר: ינאי לחוד ויוחנן לחוד, ינאי – רשע מעיקרו, ויוחנן – צדיק מעיקרו. ואם כן, הניחא [זה נוח, מובן] לשיטת אביי, אלא לשיטת רבא קשיא [קשה] כיצד להסביר שהצדיק שב והרשיע! על כך משיבים: אמר [יבול היה לומר] לך רבא: צדיק מעיקרו נמי דלמא הדר ביה [גם כן, יש לחשוש, שמוא חזר בו] כדרך שאירע ליוחנן כהן גדול. ואם כן שבה עתה הקושיה הראשונה: אי הכי, אמאי [אם כך מדוע] לא אסקוהו [העלוהו, הפסיקוהו] את שמואל הקטן? על כך הוא עונה: שאני [שונה] שמואל הקטן דאתחיל [שהתחיל] בה ושכח באמצע את סיומה, ועל כן אין לחשוש שמיא גם הוא בין המינים. וכן אמנם אמר רב יהודה אמר רב, ואיתמא [ויש אומרים] שאמר זאת ר' יהושע בן לוי: לא שנו, שהטועה בברכת המינים מפסיקים אותו אלא באופן שעדיין לא התחיל בה, אבל אם כבר התחיל בה – מניחים לו להזכר ולגומרה.

והשקיף בה שנים ושלש שעות, ולא העלוהו? והאמר רב יהודה אמר רב: שליח ציבור שטעה בכל אחת מן הברכות כלן – אין מעלין אותו. חיישינן שמיא מין הוא! – שאני שמואל הקטן, דאיהו תקנה. – וניחוש דלמא הדר ביה! – אמר אביי, גמירי: טבא לא הוי בישא. – ולא?! והכתיב: "ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול"! – ההוא רשע מעיקרו, אבל צדיק מעיקרו – לא. – ולא?! והאין תנן: אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן גדול שמש ככהונה גדולה שמנים שנה ולבסוף נעשה צדוקי! אמר אביי: הוא ינאי הוא יוחנן. רבא אמר: ינאי לחוד ויוחנן לחוד, ינאי – רשע מעיקרו, ויוחנן – צדיק מעיקרו. הניחא לאביי, אלא לרבא קשיא! – אמר לך רבא: צדיק מעיקרו נמי דלמא הדר ביה. – אי הכי, אמאי לא אסקוהו? – שאני שמואל הקטן דאתחיל בה. דאמר רב יהודה אמר רב, ואיתמא רבי יהושע בן לוי: לא שנו אלא שלא התחיל בה, אבל התחיל בה – גומרה.

א הני שבע דשבתא כנגד מי? אמר רבי חלפתא בן שאול: כנגד שבועה "קולות" שאמר דוד על המים. הני תשע דראש השנה כנגד מי? אמר רבי יצחק דמן קרטיגנין: כנגד תשעה אפירות שאמרה חנה בתפלתה, דאמר מר: "בראש השנה נפקדה שרה רחל ורחנה. הני עשרים וארבע דתעניתא כנגד מי? אמר רבי חלבא: כנגד עשרים וארבע "רננות" שאמר רבי חלבא בלית קדשי הקדשים. – אי הכי, פל יומא נמי גמרינהו! – אימת אמרינהו שלמה – ביומא דרחמי, אנו נמי ביומא דרחמי אמרי להו.

ב "רבי יהושע אומר: מעין שמנה עשרה". מאי "מעין שמנה עשרה"? רב אמר: מעין כל ברכה וברכה, ושמואל אמר: "הבינו ה' אלהינו לדעת דרכיך, ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות גאולים, ורחקנו ממכאובינו, ודשנו בנאות ארצך, ונפוצותינו מארבע תקבץ, והתועים על דעתך ישפטו, ועל הרשעים תניף ידך, וישמחו צדיקים בבגן עירך ובתקון היכלך, ובצמיחת קרן לרוד עבדך ובצריכת נר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תענה. ברוך אתה ה' שומע תפלה". לייט עלה אביי אמאן דמצלי "הבינו".

ג אמר רב נחמן אמר שמואל: כל השנה כולה מתפלל אדם "הבינו", חוץ ממוצאי שבת וממוצאי ימים טובים, מפני שצריך לומר הבדלה ב"חונן הדעת".

עד כאן נאמרו רמזים לשמונה עשרה הברכות של תפילת החול כנגד מה נאמרו. ומעתה שואלים: הני [אלה] שבע הברכות דשבתא [שבתפילה של שבת] כנגד מי תקנון? ומשיבים: אמר ר' חלפתא בן שאול: כנגד שבועה "קולות" שאמר דוד על המים, כלומר, כנגד שבע פעמים שנזכר "קול ה'" במזמור כט בתהלים שממנו למדו גם תפילת חול. ומוסיפים לשאול: הני [אלה] תשע הברכות של מוסף ראש השנה כנגד מי תקנון? אמר ר' יצחק דמן קרטיגנין: הוא כנגד תשעה אזכרות של שם ה' שאמרה חנה בתפלתה (שמואל א ב, א–י), והקשר בין תפילת חנה לבין תפילת ראש השנה מובן על פי מה שאמר מר [החכם]: בראש השנה נפקדה [בבן] שרה רחל ורחנה. ומוסיפים לשאול: הני [אלה] עשרים וארבע ברכות דתעניתא [הנאמרות בתפילת שמונה עשרה שביום התענית] כנגד מי תקנון? אמר ר' חלבא: כנגד עשרים וארבע "רננות" שאמר שלמה בשעה שהכניס את הארון לבית קדשי הקדשים בחנוכת הבית, שמוכרות שם (מלכים א פרק ח) עשרים וארבע פעמים לשונות רנה תפילה ותחינה. על כך שואלים: אי הכי, בכל יומא נמי גמרינהו [אם כן, נאמרם] עשרים וארבע ברכות! ועונים: אימת אמרינהו [אימתי אמרן] שלמה – ביומא דרחמי [ביום של בקשת רחמים], אנו נמי ביומא דרחמי אמרי להו [אנחנו גם כן ביום של בקשת רחמים אומרים אותן]. שנינו במשנה שר' יהושע אומר שבכל יום ויום מתפלל אדם מעין שמנה עשרה. ונחלקו הדעות מאי [מה] משמעות הביטוי "מעין שמנה עשרה"? רב אמר: מעין כל ברכה וברכה, שאפשר לומר את כל הברכות בקיצור ובכל נוסח. ושמואל אמר: הכוונה לברכה מיוחדת הנאמרת במקום שלוש עשרה הברכות האמצעיות בשמונה עשרה, ויש בה מילים אחדות כנגד כל ברכה. ונוסחה: "הבינו ה' אלהינו לדעת דרכיך, ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות גאולים, ורחקנו ממכאובינו, ודשנו בנאות ארצך, ונפוצותינו מארבע תקבץ, והתועים על דעתך ישפטו, ועל הרשעים תניף ידך, וישמחו צדיקים בבגן עירך ובתקון היכלך, ובצמיחת קרן לרוד עבדך ובצריכת נר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תענה. ברוך אתה ה' שומע תפלה". אף על פי שהזכירו חכמים את התפילה הקצרה הזו ("הבינו") לייט עלה אביי אמאן דמצלי [היה אביי מקלל את מי שנתפלל] "הבינו", כי לדעתו מותר להתפלל "הבינו" רק בשעת הדחק (ר"ח, המאירי).

את ההיתר להתפלל תפילה קצרה זו עדיין מגבילים והולכים. אמר רב נחמן אמר שמואל: כל השנה כולה מתפלל אדם "הבינו", חוץ ממוצאי שבת וממוצאי ימים טובים, מפני שצריך לומר הבדלה בתוך ברכת "חונן הדעת".

עיונים

רשע מעיקרו יש המוצאים ראיה לכך מסגנון הכתוב "ובשוב צדיק מצדקתו", כלומר, שהוא שב לדרכיו הראשונות (מהרי"י).

הוא ינאי הוא יוחנן מחלוקת זו ברבר ינאי יוחנן מרומת ננראה על הערכת בית החשמונאים בכלל. יוחנן כהן גדול הוא כאן סמל לכל מלכי החשמונאים שיכהנו בערך כשמונים שנה ולבסוף ניכרה יותר ויותר התרחקותם ממסורת הפרושים והתקרבותם לצדוקים, במיוחד אצל אלכסנדר ינאי. וכאן נחלקו אם אמנם פגומה היתה שושלת זו מתחילתה, או ששינתה לאחר זמן את מגמתה.

לייט עלה פירוש הדברים, שהיה אביי מתרעם על מנהג זה ואומר דברים קשים על הנהגים

והשקיף – משך לזכור אותה. לשון סוכה, דממרגמינן "וישקף" ואסתמי (נראשית) וס' רשע מעיקרו – ושב מרשעתו, פעמים שחזר ונעשה רשע. הוא ינאי – ששנינו נקדוקין (פ"ג טו,א) שהרג חכמי ישראל. ינאי רשע מעיקרו – ונעשה זליק, וחזר לרשעתו. דאתחיל בה – התחיל לאומרה וטעה צלמנעיתה. לא שנו – הא דאמר רב יהודה "מעלין אותו". שבעה קולות – נזמור "קול ה' על המים" (תהלים טו). שאמרה חנה – צפרשת "עלן לבי" (שמואל א ג). עשרים וארבע רננות – צפרשת "ועמוד שלמה" (מלכים א ח). רנה, תפלה, תחנה כללן עשרים וארבע איכא. ביומא דרחמי – שהולך לנקש רחמים, שנזקו עשרים זה זיה ולא היו מניחין להכניס ארון לביט קדשי הקדשים, כדאמרין נמועד קטן (ט,א). מעין כל ברכה – אומר נזקל, ומנצח על כל אמת ואמת. הבינו – ואינו מנצח אלא "שומע תפלה" בכל הנרכות שכן שלש ראשונות לשלש אחרונות. "הבינו" כנגד "אמת חונן", ו"מול את לבבנו" כנגד "השינו", "לסלח לנו" – כנגד "סלח לנו", "להיות גאולים" – כנגד גאולה, וכן כולם. בנאות ארצך – לשון נוח, כמו "נאות דשא ירבינו" (תהלים נג). והוא כנגד צרכי השנים והתועים על דעתך – כנגד נזקק ומשפט. דניך. ישפטו – והתועים נמשפט על דעתך ישפטו, והתועים ללמד לשפטו כדניך, וכן עיקר נראה לי וכן בהלכות גדולות. לייט עלה אביי – לפי שמדלג הברכות וכולן בצרכה אחת.

תוספות

לייט עלה אביי אמאן דמצלי הבינו – והכי קיימא לך. ויש ספרים דמסיק: הני מילי במתא, אבל בדרך שרי, כדמשמע במכילתין גבי רבי יוסי וכו'.

אורה ההלכה
טעה בכל הברכות – שליח ציבור שטעה ודילג ברכה (ואפילו כמה ברכות. ט"ו, פרישה) בתפילת "שמונה עשרה" – אין מעבירים אותו מן התפילה, אלא שהיה מעט ומזכירים לו, ואז חזר למקום שטעה. והמדלג על ברכת המינים – מסלקים אותו מיד, ואם התחיל בה – אין מסלקים אותו, כמסקנת הגמרא כאן. ואף בברכות אחרות אם דילג על אחת מהן במיד – מסלקים אותו מיד (מ"ב). (רמב"ם ספר אהבה הברכות תפילה פ"י ה"ג. שו"ע או"ח קכו, ח).

כל השנה מי עבדינן כרבי עקיבא — כלומר: כשאנו מתפללין שמונה עשרה שלמות מי עבדינן כרבי עקיבא לומר נרצה רביעית צפני עזמנה, דהשתא כשמתפללין "הביננו" נעבד כומיה? שבע תקון — שלש ראשונות ושלוש אחרונות ו"הביננו". ונכללה — להגדלה. מכלל — בתוך "הביננו", כדרך שהוא כולל "חונן הדעת". ויאמר: "הביננו ה' אלהינו המגדיל בן קדש לנול לנעת דרכיך". לאטרודי — לטעות. בתחלה — התפלה יכול אדם לכון דעמו יותר מן האמנע. גבורות גשמים — הזכרה נעלמה היא, לפיכך מחזירין אותה, שאינה תפלה שכול לאומרה "שומע תפלה". ביחיד — מחזירין אותו. בצבור — יחיד המתפלל עם הלווי. דאדכר קודם שומע תפלה — אין מחזירין אותו, שכול לאומרה "שומע תפלה".

תוספות

ונכללה בהביננו — והיא דאמרין בפרק קמא דנדה (ח,ב): כל השנה כולה מתפלל אדם שמונה עשרה, חוץ ממוצאי יום הכפורים מפני טורח צבור מפני התענית, ויש אומרים שמתפללים שמונה עשרה שלמות מפני שצריך לומר הבדלה ב"חונן הדעת". ותימה: אמאי לא פריך ונכללה ב"הביננו"? — ויש לומר: דלא דמי, התימ כל השנה כולה מתפלל שמונה עשרה ואין לנו להקשות ונכללה מכלל, כדי לשנות המנהג של כל השנה. אבל הכא, שכל השנה מתפלל "הביננו", פריך שפיר: למה לי לשנות המנהג בשביל "אתה חוננתנו" ונכללה ב"הביננו". **מפני** שיכול לאומרה בשומע תפלה — כדאמר (ברכות לא,א) (עבודה זרה ח,ג): שואל אדם צרכיו ב"שומע תפלה". ודוקא צרכיו, כגון שיש לו חולה בתוך ביתו או שצריך שדחה מים שהוא מעין תפלה, וכן שאלה. אבל הזכרה והבדלה ושאר שבחים — אסור, שאינה מעין "שומע תפלה". ונראה שכל האומר "ברוך אתה ה' שומע תפלה" אחר שסיים דברי תחנונים מיושב — מגונה, כדאמרין (מגילה יח,א): מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של מקום, כלומר: להוסיף ברכות על אלו. ואפילו אם בא להתפלל שמונה עשרה עוד פעם אחרת — אסור, שנראה כמוסיף על הברכות. והא דאמר לעיל (כא,א): ולואי שיתפלל אדם כל היום — היינו דוקא ספק התפלל, אבל ודאי — אוקמינן לעיל שפוסק אפילו באמצע ברכה, כשמואל בפרק "מי שמתו" (שם). ומה ששליח צבור שונה בהן — היינו להוציא רבים ידי חובתן, ומה שמתפלל בלחש — היינו כדי להסדיר תפלתו, כדמוקמינן בפרק ברתא דראש השנה (לד,ב).

מתקיף לה [מקשה עליה] רבה בר שמואל: ונימרה [ונאמר אותה] ברכה רביעית בפני עצמה! שאחרי שלוש ברכות הפתיחה יאמרו ברכה רביעית לעצמה להבדלה ואחר כך "הביננו". וראייה שיש אפשרות כזו — מי [האם] לא תנן [שנינו במשנה] שר' עקיבא אומר: אומרה [את ההבדלה בתפילה] ברכה רביעית בפני עצמה. ר' אליעזר אומר: ההבדלה נאמרת בהודאה (בברכה המתחילה "מודים"). ומשיבים: אטו [וכי] כל השנה כולה מי עבדינן [האם עושים אנו] בענין זה כשיטת ר' עקיבא, דהשתא נמי נעבד [שעכשיו גם כן נעשה] כן? הלא כל השנה כולה מאי טעמא לא עבדינן [מה טעם איננו עושים] כר' עקיבא — כי תמני סרי תקון [שמונה עשרה ברכות תקון], תשסרי [תשע עשרה] לא תקון [תקנו]. הכא נמי [כאן גם כן] שבע ברכות תקון [תקנו] תמני [שמונה] לא תקון [תקנו], ואין אם כן להוסיף ברכה רביעית להבדלה לעצמה. על עיקר הדברים מתקיף לה [מקשה עליה] על הלכה זו מר זוטרא: ונכללה מכלל [ונכלול אותה, את הברכה הרביעית] בתוך תפילת "הביננו" בנוסח זה: "הביננו ה' אלהינו המגדיל בן קדש לחול"! על קושיה זו לא ניתנה תשובה והדבר נשאר קשיא [קשה].

ד אָמַר רַב בִּיבִי בַר אֲבִי: כָּל הַשָּׁנָה כּוֹלֵה מִתְּפִלָּה אָדָם "הַבִּינְנוּ", חוּץ מִיָּמֹת הַגְּשָׁמִים, מִפְּנֵי שְׁצָרֵיהֶּ לּוֹמֵר שְׂאֵלָה בְּכִרְפַת "הַשְּׁנִים". מִתְּקִיף לָהּ מֶר זוּטְרָא: וְנִכְלְלָהּ מִכָּל "וּדְשִׁינְנוּ בְּנֵאֻת אֲרָצָה, וְתָן טַל וּמְטָר"! אֲתִי לְאֶטְרוּדִי. — אִי הֲכִי, הַבְּדֵלָה בְּ"חֹנֵן הַדְּעַת" נִמְי אֲתִי לְאֶטְרוּדִי! — אֲמָרִי: הֵתָם פִּיּוֹן דְּאֲתִיָּא בְּתַחֲלַת צְלוֹתָא — לָא מְטְרִיד, הֲכָא פִּיּוֹן דְּאֲתִיָּא בְּאֲמַצַּע צְלוֹתָא — מְטְרִיד. מִתְּקִיף לָהּ רַב אֲשִׁי: וְנִימְרָה בְּ"שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה"! דְּאָמַר רַבִּי תַנְחוּם אָמַר רַב אֲסִי: טְעָה וְלֹא הִזְכִּיר גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים בְּ"תַחֲיִית הַמֵּתִים" — מְחִזְרִין אוֹתוֹ, שְׂאֵלָה בְּכִרְפַת "הַשְּׁנִים" — אֵין מְחִזְרִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שְׂיָכוֹל לְאוֹמְרָה בְּ"שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה", וְהַבְּדֵלָה בְּ"חֹנֵן הַדְּעַת" — אֵין מְחִזְרִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שְׂיָכוֹל לְאוֹמְרָה עַל הַכּוֹס! — טְעָה שְׂאֲנִי. **ה** גּוֹפָא, אָמַר רַבִּי תַנְחוּם אָמַר רַב אֲסִי: טְעָה וְלֹא הִזְכִּיר גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים בְּ"תַחֲיִית הַמֵּתִים" — מְחִזְרִין אוֹתוֹ, שְׂאֵלָה בְּכִרְפַת "הַשְּׁנִים" — אֵין מְחִזְרִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שְׂיָכוֹל לְאוֹמְרָה בְּ"שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה", וְהַבְּדֵלָה בְּ"חֹנֵן הַדְּעַת" — אֵין מְחִזְרִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שְׂיָכוֹל לְאוֹמְרָה עַל הַכּוֹס. מִיְתִיבִי: "טְעָה וְלֹא הִזְכִּיר גְּבוּרוֹת גְּשָׁמִים בְּ"תַחֲיִית הַמֵּתִים" — מְחִזְרִין אוֹתוֹ, שְׂאֵלָה בְּכִרְפַת "הַשְּׁנִים" — מְחִזְרִין אוֹתוֹ, וְהַבְּדֵלָה בְּ"חֹנֵן הַדְּעַת" — אֵין מְחִזְרִין אוֹתוֹ, מִפְּנֵי שְׂיָכוֹל לְאוֹמְרָה עַל הַכּוֹס! לָא קְשִׁיָּא: הָא — בְּיָחִיד, הָא — בְּצַבּוּר. בְּצַבּוּר מְאִי טְעָמָא לָא — מְשׁוּם דְּשִׁמְעָה מְשָׁלִיחַ צַבּוּר, אִי הֲכִי, הָא "מִפְּנֵי שְׂיָכוֹל לְאוֹמְרָה בְּשׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה" — "מִפְּנֵי שְׂשׁוֹמֵעַ מְשָׁלִיחַ צַבּוּר" מִיבְעֵי לֵיהּ! אָלָא, אִידִי וְאִידִי בְּיָחִיד, וְלָא קְשִׁיָּא: הָא — דְּאֲדַפְרֵי קוֹדָם "שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה",

המתים" — מחזירין אותו לתחילת התפילה. אך אם לא הזכיר שאלה של גשמים בברכת "השנים" — אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה ב"שומע תפלה" עם שאר בקשות. וכן השוכח לומר הבדלה בברכת "חונן הדעת" — אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה, על הכוס. ומכאן שאפשר לשאול גשמים ב"שומע תפילה" ולפיכך במקביל אפשר לומר זאת בסוף "הביננו" בלא להתבלבל. על כך משיבים: טעה שאני [שנוהג] ואין למדים מדינו של טועה לעשות כן לכתחילה.

ד קודם נמסרו דברי ר' תנחום בשם ר' אסי אגב הדיון. מעתה באים אנו לדון לגופא [91] הענין, אמר ר' תנחום אמר רב אסי: טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בברכת "תחיית המתים" — מחזירין אותו. טעה ולא הזכיר שאלה של גשמים בברכת "השנים" — אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה בברכת "שומע תפלה". ואם טעה ולא הזכיר הבדלה ב"חונן הדעת" — אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס. מיתביי [מקשים על כך] ממה ששינוי בתוספתא: טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בברכת "תחיית המתים" — מחזירין אותו. טעה ולא הזכיר שאלה של גשמים בברכת "השנים" — מחזירין אותו, ואם טעה ולא הזכיר הבדלה ב"חונן הדעת" — אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס. ואם כן ההלכות השניות, זו שבתוספתא וזו של רב תנחום, בענין טעה ולא הזכיר שאלה בברכת השנים סותרות זו את זו! ומשיבים: לא קשיא [אינו קשה]. הא [זה] ששינוי שמחזירין אותו הרי זה מדובר במתפלל ביחיד, הא [זה] ששינוי שאין מחזירין אותו הרי זה במתפלל בצבור. על כך מקשים: בצבור מאי טעמא [מה טעם] הוא לא צריך לחזור — משום שכבר שמעה משליח צבור בחזרת התפילה, והוא מוציא ידו חובה, אי הכי [אם כן] שזהו טעמו של דבר, סגנון הדברים אינו מדויק, שכן האי [לשון זו] "מפני שיכול לאומרה בשומע תפילה" אינה מדויקת, ו"מפני ששומע משליח ציבור" מיבעי ליה [צריך היה לו לומר]. והרי זו הוכחה שהטעם שונה מזה שאמרנו. אלא אידי ואידי [זה זה, דברי ר' תנחום והתוספתא]. ביחיד, ולא קשיא [קשה]. הא [זה] ששינוי שאין מחזירין אותו, הרי זה באופן דאדכר [שנוכח] בטעותו קודם ברכת "שומע תפלה", ויכול עדיין לשאול על הגשמים בברכת "שומע תפילה".

אורח ההלכה

כל השנה כולה מתפלל אדם "הביננו" חוץ... אין אומרים "הביננו" בימות הגשמים, מפני שצריך לשאול על הגשמים ואין שאלת גשמים בנוסח "הביננו". וכן אין אומרים "הביננו" במוצאי שבת, כיון אין בה נוסח הבדלה. ויש הנותנים טעם לדבר משום שיראה כאילו נפסקה הלכה כשיטת ר' עקיבא. ויש מי שמסתפק אם יש להחיר לומר "הביננו" במוצאי שבת אף שאין בה הבדלה בשעת הצורך, וכגון שעומד לעבור זמן תפילה (רעק"א). ובה"ל הכריע שיש להחיר. (רמב"ם שם פ"ב ה"ד—ד. שו"ע שם ק"א).

טעה ולא הזכיר גבורות גשמים שכן בימות הגשמים ולא הזכיר בברכת "מחיה המתים" משיב הרוח ומוריד הגשם" וסיים את הברכה וכבר התחיל לומר "אתה קדוש" — מחזירין אותו לראש התפילה. ואם נזכר קודם שסיים ברכת "מחיה המתים" — יזכיר במקום שנוכר.

ואפילו כבר סיים הברכה אלא שעדיין לא התחיל לומר "אתה קדוש" — אינו צריך לחזור ויזכיר במקום שאחזו בלא חתימה. ובכל אופן, אם הזכיר "מוריד הטל" אף שלא הזכיר "מוריד הגשם" — אין מחזירין אותו כלל. (רמב"ם שם פ"י ה"ח. שו"ע שם סימן קיד סעיפים ה—ו).

טעה... שאלה בברכת השנים שכן לשאול גשמים בברכת השנים — שואל בברכת "שומע תפילה", ואם נזכר לאחר "שומע תפילה", אם עוד לא התחיל לומר "רצה" — אומר מיד משיב הרוח ומוריד הגשם", ואחר כך ממשיך "רצה". ואם כבר התחיל לומר "רצה", אם עדיין לא סיים את התפילה — חזר לברכת השנים, ולאחר סיים התפילה — חזר לראש התפילה. כן בוורה מסקנת ההלכה בגמרא ע"פ הריף והרמב"ם. (רמב"ם שם הי"ד. שו"ע שם ק"ו, ה).

- ט. ברכות לג,א. נדה ת,א.
- י. ברכות לג,ב.
- יא. תוספתא ברכות פ"ג.
- ברכות כו,ב. לג,א. תענית ג,ב.

מסורת הש"ס

מסורת הש"ס
 א. ירושלמי ברכות פ"ה
 ה"ב. שם תענית פ"א ה"א.
 ג. ירושלמי ברכות פ"ד
 ה"ד.

הא [זה] ששינוי שמחזירים אותו, הרי זה באופן דאדכר [שנזכר] בטעותו **בתר** [לאחר] "שומע תפלה", ושוב אינו יכול לשאול על הגשמים ולכן צריך לחזור לראש התפילה.

מתוך הקשר הדברים ובגלל שם החכם המוסר אותם, מזכירים עוד מה שאמר ר' תנחום, אמר רב

אסי, אמר ר' יהושע בן לוי: טעה ולא הזכיר בתפילת ראש חודש את ההוספה המיוחדת של ראש חדש ("יעלה ויבוא") בברכת ה"עבודה" שבתפילת שמונה עשרה – חוזר ל"עבודה". וכן אם נזכר בברכת "הודאה" שהיא הברכה שלאחריה – חוזר ל"עבודה". נזכר בברכת "שים שלום" – חוזר ל"עבודה".

ואם נזכר רק לאחר שסיים את תפילת שמונה עשרה כולה – חוזר לראש התפילה. אמר רב פפא בריה [בגן] של רב אחא בר אדא: הא דאמרן [זה שאמרנו] שאם כבר סיים תפילתו – חוזר לראש, לא אמרן [אמרנו] אלא במקרה שכבר עקר רגליו מן המקום שבו עמד בתפילתו, אבל אם עדיין לא עקר רגליו – חוזר לברכת ה"עבודה", ואומר בתוכה "יעלה ויבוא". אמרו ליה [ל?] בני הישיבה: מנא לך הא [מנין] לך הלכה [זה?] אמר להו [להם]: מאבא מרי שמיע לי [מאבי מורי, רב אחא בר אדא שמעתי] זאת, ואבא מרי [ואבי מורי] שמע זאת מרב. מעין זה אמר רב נחמן בר יצחק: הא דאמרן [זה שאמרנו] שאם כבר עקר רגליו חוזר לראש התפילה לא אמרן [אמרנו] אלא באופן שאינו רגיל לומר תחנונים נוספים אחר תפלתו, אבל אם רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו ובתוך כך נזכר שהחסיר מתפילתו – חוזר לברכת ה"עבודה" ומשלים את החסר. איכא דאמרי [יש שאומרים] שכן אמר רב נחמן בר יצחק: הא דאמרן [זה שאמרנו] כי [שכאשר] עדיין לא עקר רגליו חוזר לברכת ה"עבודה" לא אמרן [אמרנו] אלא באופן שרגיל לומר תחנונים נוספים אחר תפלתו, אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו זה נחשב כאילו כבר סיים תפילתו וחוזר לראש התפילה.

ב שנינו במשנה שר' אליעזר אומר שכל העושה תפלתו קבע אין תפילתו תחנונים. ושואלים: מאי [מה משמעות] המלה "קבע" בהקשר זה? אמר ר' יעקב בר אידי: הרי זה כל שתפלתו דומה עליו כמשוי [כמשא] שהוא ממהר להפטר ממנו. ורבנן אמרי [וחכמים אומרים] שהכוונה היא לכל מי שאינו אומר תפילה בלשון תחנונים, אלא כדרך אמירת קבע ולא הבעת רגש. רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו [שאמרו שניהם]: העושה תפילתו קבע הוא כל מי שאינו יכול לחדש בה, בתפילתו, דבר מצרכיו שלו, ואומר רק את הנוסח הקבוע. על כך אמר ר' זירא:

מטר לכך מחזירין אותו, הא דהזכיר של טל ומטר. ולא נהירא, דפשיטא אם הזכיר שניהם – דאין מחזירין אותו, ואם לא הזכיר כלל – פשיטא דמחזירין אותו! אלא ודאי יש לפרש: הא דאדכר טל, הא דלא אדכר כלל לא טל ולא מטר, לפיכך מחזירין אותו. אבל אם הזכיר טל אף בימות הגשמים – אין מחזירין אותו. לכך יש בני אדם שאומרים כל שעה טל מתוך שהם רגילים, אם כן בימות הגשמים אם שכח "מוריד הגשם" – אין מחזירין אותו.

טעה ולא הזכיר של ראש חדש בעבודה חוזר לעבודה – ובהלכות גדולות פירש: דוקא ביחיד, אבל בצבור אינו חוזר מפני ששומעה משליח צבור. מיהו, צריך לדקדק מפי החזן כל אות ואות של תפלה אף על פי שהוא בקי, דהא אמרין בראש השנה (לד, ב): כשם שמוציא את שאינו בקי – כך מוציא הבקי. ואף על גב דאמרין התם: לא פטר רבן גמליאל אלא העם שבשדות, משום דאניסי וטרידי אבל טעה – לא, יש לומר: היינו שלא התפלל כלל, אבל היכא שהתפלל כבר – לא חשבינן ליה כאילו לא התפלל כלל. והוא הדין לכל דבר שמחזירין אותו אי הדר שמע ליה משלוחא דצבורא מראש ועד סוף – נפיק. והרב רבינו מאיר פסק: דוקא שכח להזכיר של ראש חדש, אבל שכח ברכה שלמה – מחזירין אותו, ואינו יוצא בשמיעתו משליח צבור. **איכא** דאמרי אמר רב נחמן וכו' – רב אלפס פסק כאיכא דאמרי, דברגיל לומר תחנונים ולא עקר רגליו – אינו חוזר לראש, ואם אינו רגיל – גם כי לא עקר רגליו – חוזר לראש, ואם עקר גם כי רגיל לומר תחנונים כמו "אלהי נצור לשוני" – חוזר לראש.

כל שאינו יכול לומר תחנונים – פירש רבינו חננאל: דאם יכול לומר לשון תחנונים, אפילו עליו כמשא – הוי תפלה מעליא, דלא בעינן אלא לשון תחנונים בלבד.

עיונים

קבע ותחנונים ההבדל בין ר' יעקב בר אידי וחכמים הריהו בכך שלדעת ר' יעקב בר אידי עיקר ההדגשה הוא על כוונה והרגשת הלב הפנימית, ואילו לדעת חכמים די לו לאדם אם הוא פונה לה' בהבעת תחנונים בלבד (ר"ח).

אורה ההלכה

טעה ולא הזכיר של ראש חדש שכח לומר בראש חודש בתפילת שחרית או מנחה

תחנונים – כגון "אלהי נצור לשוני מרע" שאנו אומרים בעמידה אחר תפלה. אבל אם אינו רגיל – הויא סיוס תפלתו כעקירה, אפילו לא עקר. כמשוי – והיינו לשון "קבע", מוק קבוע הוא עליו להתפלל וצריך ליה לזאת ידי חובתו. מי שאינו יכול – לכוין לצו לשאול לרכיו. לחדש בה דבר – צנקשמו, והיינו לשון קבע – כיוס כן אתמול כן מחר.

תוספות

הא דאדכר (אחר) [בתר] שומע תפלה – אז ודאי מחזירין אותו. מיהו, אם לא עקר רגליו – אינו צריך לחזור לראש, ולא לברכת השנים, אלא חוזר ל"שומע תפלה". וכן משמע בירושלמי פרק "אין עומדין", דקאמר: אם לא שאל בברכת "השנים" – מחזירין אותו, ולהיכן חוזר? רבי שמעון בשם רבי יוחנן אמר: בראש חדש אם עקר רגליו – חוזר לראש, ואם לאו – חוזר לעבודה, הכי נמי, אם עקר רגליו – חוזר לראש, ואם לאו – חוזר ל"שומע תפלה". אלמא משמע בהדיא דאינו חוזר אלא ל"שומע תפלה" כי לא עקר רגליו. מיהו הירושלמי פליג אנמרא דין בגבורות גשמים; דהכא קתני: "לא הזכיר גבורות גשמים – מחזירין אותו", ולא קאמר לאומרו ב"שומע תפלה", ובירושלמי קאמר: אם לא שאל בברכת "השנים" – אומרה ב"שומע תפלה", ודכותה אם לא הזכיר גבורות גשמים ב"תחיית המתים" – מזכיר ב"שומע תפלה", ומה אם שאלה שהיא מדוחק – אומרה ב"שומע תפלה", הזכרה שהיא מרויח – לא כל שכן. אלמא דבהדיא איתא התם דחוזר בגבורות גשמים ל"שומע תפלה" ואפשר להיות שהגמרא שלנו לא חשש לפרשו משום הקל וחומר, כדאיתא בירושלמי. והא דקתני: "לא הזכיר גבורות גשמים מחזירין אותו" – איירי שלא הזכיר כלל ב"שומע תפלה", והא ליתא, דהא במסקנא מוקי האי מימרא בנוכר

קודם "שומע תפלה" משום פירכא דשאלה, ובירושלמי קאמר: היה עומד בטל והזכיר של גשם – מחזירין אותו, פירוש: בימות הקיץ. ופריך, והא תניא: בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, והכי פריך: כי היכי דאם לא הזכיר כלל מטל אינו עיכוב, ואם היה רוצה להזכיר – מזכיר, הכי נמי, אם עמד בטל והזכיר של גשם – אין לחוש, דלא גרע מלא הזכיר טל כלל. ומשני: דלא דמי ההוא דמקל ומצלי, לההוא דמצלי ולא מקל. פירוש: מקלל, כלומר: אינו דומה כשעומד בטל והזכיר של גשם – שהוא סימן קללה, למי שאינו מזכיר כלל לא טל ולא גשם, שאינו מקלל. וכן הלכה למעשה: שאם עומד בשל טל והזכיר של גשם – דמחזירין אותו, ואם לא הזכיר שניהם כלל – אין מחזירין אותו. והדר קאמר בירושלמי: קאי בגשם והזכיר בשל טל – אין מחזירין אותו. ופריך מהכא, והתניא: או שלא הזכיר גבורות גשמים – מחזירין אותו, ומשני: הא דאדכר, הא דלא אדכר, הא דלא אדכר לא טל ולא

מטר לכך מחזירין אותו, הא דהזכיר של טל ומטר. ולא נהירא, דפשיטא אם הזכיר שניהם – דאין מחזירין אותו, ואם לא הזכיר כלל – פשיטא דמחזירין אותו! אלא ודאי יש לפרש: הא דאדכר טל, הא דלא אדכר כלל לא טל ולא מטר, לפיכך מחזירין אותו. אבל אם הזכיר טל אף בימות הגשמים – אין מחזירין אותו. לכך יש בני אדם שאומרים כל שעה טל מתוך שהם רגילים, אם כן בימות הגשמים אם שכח "מוריד הגשם" – אין מחזירין אותו.

טעה ולא הזכיר של ראש חדש בעבודה חוזר לעבודה – ובהלכות גדולות פירש: דוקא ביחיד, אבל בצבור אינו חוזר מפני ששומעה משליח צבור. מיהו, צריך לדקדק מפי החזן כל אות ואות של תפלה אף על פי שהוא בקי, דהא אמרין בראש השנה (לד, ב): כשם שמוציא את שאינו בקי – כך מוציא הבקי. ואף על גב דאמרין התם: לא פטר רבן גמליאל אלא העם שבשדות, משום דאניסי וטרידי אבל טעה – לא, יש לומר: היינו שלא התפלל כלל, אבל היכא שהתפלל כבר – לא חשבינן ליה כאילו לא התפלל כלל. והוא הדין לכל דבר שמחזירין אותו אי הדר שמע ליה משלוחא דצבורא מראש ועד סוף – נפיק. והרב רבינו מאיר פסק: דוקא שכח להזכיר של ראש חדש, אבל שכח ברכה שלמה – מחזירין אותו, ואינו יוצא בשמיעתו משליח צבור. **איכא** דאמרי אמר רב נחמן וכו' – רב אלפס פסק כאיכא דאמרי, דברגיל לומר תחנונים ולא עקר רגליו – אינו חוזר לראש, ואם אינו רגיל – גם כי לא עקר רגליו – חוזר לראש, ואם עקר גם כי רגיל לומר תחנונים כמו "אלהי נצור לשוני" – חוזר לראש.

כל שאינו יכול לומר תחנונים – פירש רבינו חננאל: דאם יכול לומר לשון תחנונים, אפילו עליו כמשא – הוי תפלה מעליא, דלא בעינן אלא לשון תחנונים בלבד.

"יעלה ויבוא", אם נזכר קודם "מודים" (ואפילו כבר סיים ברכת "ותחזינה" – אומרו שם. נזכר בסוף תפילתו – חזר ל"רצה". התחיל כבר "מודים" ועדיין לא סיים תפילתו – חזר ל"רצה". נזכר רק לאחר שכבר סיים תפילתו – חזר לראש התפילה. ואף אם כבר סיים תפילתו, אם עדיין לא עקר רגליו והוא רגיל לומר תחנונים לאחר תפילתו – חזר ל"רצה". ואם שכח לומר "יעלה ויבוא" בתפילת ערבית, בין אם היה ראש חודש בין יום אחד או יומיים – אינו חוזר. כמסקנת הגמרא כאן. (רמב"ם ספר אהבה הלכות תפילה פ"א ה"י. שו"ע שם, תכב, א).

דילמא מטרדינא — שמה אטעה, ולא אדע לחזור למקום שהפסקתי. שאינו מתפלל עם דמדומי חמה — והיינו לשון "קצע" — תפלתו עליו חוק קצוע ללאת ידי חובה, ואינו מקפיד לחזור אחר שעת מלוה ועת רלון. עם דמדומי חמה — תפלת "יוצר" עם הנך החמה, ותפלת המנחה עם שקיעת החמה. ייראוך עם שמש — זו תפלת "יוצר". ולפני ירח — זו מנחה. לייטי במערבא — על מי שמשהה תפלת המנחה עד דמדומי חמה, שמה מטרף לו השעה על ידי אונס ועבר הזמן. בכל פרשת העבור וכו' — כמו פרישת העבור. אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה — והכי משמע כל עניני פרישת העבור כגון עברה צערה. יהיו כל צרכיהם — גלוס לפניך לחס עליהם. אפילו בשעה שהם עוברים — ולשון פרשת העבור — שהן פורשין לעזרה. עשה רצונך בשמים — שאין שם חטא, ואין רלון עליהם אלא לטוב, ועבור לחמיוס על רלון. ותן — להם ליראך. נחת רוח — שלא יתערבב רוחם על ידי הצרכים, כגון על ידי חיות ולסטים. והטוב בעיניך עשה — אתה להם. ודוגמא זו מנינו בספר שופטים ('): "ויאמרו בני ישראל חטאנו עשה אתה לנו (כטוב) [ככל הטוב] בעיניך אך האלנו" וגו'. שועת — לשון גניחה יתר מתפלה. ודעת קצרה — ואינם יודעים לפרש צרכיהם. לא תרתח ולא תחטי — לא תכעס, שמתוך הכעס אתה נא לידי חטא. לא תרוי — לא תשמך ציין. המלך — טול רשות.

אָנָא יְכִילְנָא לְחַדוּשֵׁי בְּהַ מִילְתָּא, וּמְסַתְפִּינָא דְלָמָא מְטְרִידְנָא. אַבְיֵי בְּרַ אָבִין וְרַבִּי חֲנִינָא בְּרַ אָבִין דְאָמְרֵי תְרוּיָהּ: כָּל שְׁאִין מְתַפְּלָל עִם דְמַדוּמֵי חַמָּה. דְאָמַר רַבִּי חֲזִיא בְּרַ אָבָא, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: מְצוּהָ לְהַתְּפַלֵּל עִם דְמַדוּמֵי חַמָּה. וְאִמַּר ר' זִירָא: מָאֵי קְרָאָה? מָאֵי קְרָאָה? — "יִירְאוּךָ עִם שְׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרַח דְדוֹר דוֹרִים". לְיִיטֵי עֲלָהּ בְּמַעְרַבָא אֲמַאן דְמַצְלֵי עִם דְמַדוּמֵי חַמָּה, מָאֵי טַעְמָא? דְלָמָא מִיְטְרָפָא לִיָּה שְׁעַתָּא.

ג' רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמַר הִמְהַלֵּךְ בְּמַקוּם סַפְנָה מְתַפְּלָל תְּפִלָּה קְצָרָה וְכוּ' בְּכָל פְּרִשְׁתַּת הָעֵבֹרִי. **ד' מָאֵי "פְּרִשְׁתַּת הָעֵבֹרִי"? אָמַר רַב חֲסֵדָא, אָמַר מָר עוּקְבָא: אֲפִילוּ בְּשַׁעַת שְׁאַתָּה מְתַמְלָא עֲלֵיהֶם עֵבְרָה כְּאִשָּׁה עוֹבְרָה — יְהִי כָּל צְרִיכֵיהֶם לְפָנֶיךָ. אֵיכָא דְאָמְרֵי, אָמַר רַב חֲסֵדָא אָמַר מָר עוּקְבָא: אֲפִילוּ בְּשַׁעַת שְׁהֶם עוֹבְרִים עַל דְבְרֵי תוֹרָה — יְהִי כָּל צְרִיכֵיהֶם לְפָנֶיךָ. תַּנּוּ רַבִּין: הִמְהַלֵּךְ בְּמַקוּם גְּדוּדֵי חִיָּה וְלִסְטִים — מְתַפְּלָל תְּפִלָּה קְצָרָה. וְאִיזָה הִיא תְּפִלָּה קְצָרָה? — רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמַר: "עֲשֵׂה רְצוֹנְךָ בְּשָׂמִים מִמַּעַל, וְתֵן נַחַת רוּחַ לִירְאֶיךָ מִתַּחַת, וְהֵטוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשֵׂה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה". רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ תְּפִלָּה. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי צְדוּק אוֹמַר: "שְׁמַע צַעֲקַת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל, וְעֲשֵׂה מְהֵרָה בְּקַשְׁתֶּם. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה. ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה". אֲחֵרִים אוֹמְרִים: "צְרִכֵי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל מְרוּבִין וְדַעַתְם קְצָרָה. יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ, שְׁתַּתֵּן לְכָל אֶחָד וְאֶחָד פְּדֵי פְּרִנְסַתּוֹ וְלְכָל גּוֹיָהּ וְגוֹיָהּ דֵּי מַחְסוּרָה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה". אָמַר רַב הוֹנָא: הֵלְכָה כְּאַחֲרִים.**

ד' אָמַר לִיָּה אֱלִיָּהוּ לְרַב יְהוֹדָה אַחוּהָ רַב סְלָא חֲסִידָא: לָא תִרְתַּח וְלָא תַחֲטִי. לָא תְרוּי וְלָא תַחֲטִי. וּכְשֶׁאַתָּה יוֹצֵא לְדֶרֶךְ — הִמְלִיךְ בְּקוֹנְךָ וְצֵא. מָאֵי "הִמְלִיךְ בְּקוֹנְךָ וְצֵא"? אָמַר רַבִּי יַעֲקֹב אָמַר רַב חֲסֵדָא: זו תְּפִלַּת הַדֶּרֶךְ. וְאָמַר רַבִּי יַעֲקֹב אָמַר רַב חֲסֵדָא: כָּל הַיּוֹצֵא לְדֶרֶךְ צְרִיךְ לְהַתְּפַלֵּל תְּפִלַּת הַדֶּרֶךְ. מָאֵי תְּפִלַּת הַדֶּרֶךְ? — "יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵי, שְׁתּוּלִיכְנִי לְשָׁלוֹם, וְתַצְעִידְנִי לְשָׁלוֹם, וְתַסְמְכְנִי לְשָׁלוֹם, וְתַצְלִינִי מִכַּף כָּל אוֹיֵב וְאוֹרֵב בְּדֶרֶךְ, וְתִשְׁלַח בְּרָכָה בְּמַעֲשֵׂי יָדַי, וְתַתְּנֵנִי לַחֵן לְחֹסֵד וּלְרַחֲמִים בְּעֵינֶיךָ וּבְעֵינֵי כָּל רוּאֵי. בְּרוּךְ אַתָּה ה' שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה". אָמַר אַבְיֵי: לְעוֹלָם

מתפלל "צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה ולכן אינם יכולים לפרש תפילתם כראוי (מהרש"א). על כן יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, ולכל גויה (גוף) וגויה די מחסורה. ברוך אתה ה' שומע תפלה". אמר רב הונא: הלכה כשיטת אחרים בנוסח התפלה במקום סכנה.

ד' בקשר לתפילות הנאמרות בדרכים ובשעת סכנה מובאים גם דברים ביחס לתפילת הדרך. תחילת הדבר בדברים אמר ליה [ל?] אליהו הנביא כשנגלה לו לרב יהודה אחוה [אחי] של רב סלא חסידא [החסיד]: לא תרתח [אל תכעס] ולא תחטי [תחטא]. לא תרוי [אל תשתכר] ולא תחטי [תחטא]. וכשאתה יוצא לדרך, המלך בקונך (שאל עצה, בקש רשות, מה), וצא. ושואלים: מאי [מה משמעות] "המלך בקונך וצא"? — אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: זו היא תפלת הדרך. ועוד אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: אין זו עצה טובה בלבד אלא הלכה פסוקה היא שכל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך לפני יציאתו. ושואלים: מאי [מה] תפלת הדרך? מה נוסחה של תפלה זו? ומשיבים: "יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שתוליכני לשלום, ותצעידני לשלום, ותסמכני לשלום, ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך, ותשלח ברכה במעשי ידי, ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי. ברוך אתה ה' שומע תפלה". אמר אביי: לעולם

אורח ההלכה

המהלך במקום גדולי חיה... מתפלל תפלה קצרה ההולך במקום סכנה — מתפלל תפילה קצרה. ונוסחה כאחרים ("צרכי עמך מרובים" וכו'). כפסק רב הונא כאן. ואולם אם הספיק להגיע למקום ישוב ועדיין לא עבר זמן תפילה — חזר ומתפלל תפילת שמונה עשרה כתיקנה. ואם לא חזר והתפלל, דינו כשכח להתפלל ומשלימה בתפילה

אנא יכילנא לחדושי [אני יכול לחדש] בה מילתא [דבר] בכל תפילה, ומסתפינא דלמא מטרדינא [ואולם אני חושש שמא אתבלבל]. ולפי זה אין לחייב אם כן את הרבים לחדש בתפילה. האחים אביי בר אבין ור' חנינא בר אבין דאמרי תרוייהו [שאמרו שניהם]: העושה תפילתו קבע הוא כל מי שאין מתפלל עם דמדומי חמה, שהיא שעת רצון לתפילה והוא אינו טורח למצוא שעה כזו. שאמר ר' חייא בר אבא, אמר ר' יוחנן: מצוה להתפלל עם דמדומי חמה. ואמר ר' זירא: מאי קראה [מהו הפסוק] בו נרמז הדבר — מה שנאמר: "ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים" (תהלים עב, ה), כלומר, ביטוי יראת ה', התפילה, צריכה להיות עם שמש, קרוב לזריחתה או לשקיעתה של השמש. אף על פי כן לייטי עלה במערבא אמאן דמצלי [מקללים היו בארץ ישראל את מי שמתפלל] עם דמדומי חמה. מאי טעמא [מה טעם] — דלמא מיטרפא ליה שעתא [שמא תיטרף לו השעה] ולא יספיק להתפלל בזמן.

ג' שנינו במשנה שר' יהושע אומר שהמהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, שהיא: "בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך", ושואלים: מאי [מה פירוש] "פרשת העבור"? אמר רב חסדא, אמר מר עוקבא: יש לפרש זאת בדרך המדגישה את המלה "עבור" בשתי משמעויות: אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה (כעס) כאשה עוברה (הרה) — יהיו כל צרכיהם לפניך. איכא דאמרי [יש שאומרים] שאמר רב חסדא, אמר מר עוקבא בגירסה אחרת: אפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה (ומשמעות "עבור" — עבירה) יהיו כל צרכיהם לפניך. במשנה הובאה רק נוסחה אחת של תפילה לשעת הסכנה, ואולם בתוספתא מובאות נוסחאות אחרות. תנו רבנן [שנו חכמים]: המהלך במקום גדולי חיה ולסטים (שודדים) — מתפלל תפלה קצרה, ואיזה היא תפלה קצרה — ר' אליעזר אומר: מתפלל "עשה רצונך בשמים ממעל, ותן נחת רוח ליראיך מתחת, והטוב בעיניך עשה. ברוך אתה ה' שומע תפלה". ר' יהושע אומר: מתפלל "שמע שועת עמך ישראל, ועשה מהרה בקשתם. ברוך אתה ה' שומע תפלה". ר' אלעזר בר' צדוק אומר: מתפלל "שמע צעקת עמך ישראל, ועשה מהרה בקשתם. ברוך אתה ה' שומע תפלה". אחרים אומרים:

על כן יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי. ברוך אתה ה' שומע תפלה". אמר אביי: לעולם

מסורת הש"ס
ג. ירושלמי ברכות פ"ד ה"א. ב"ר פצ"ב. תנומנא מקץ ט.
ד. ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (בשנינו).
ה. תוספתא ברכות פ"ג.
ו. ירושלמי שם.

גרסות

לכל גויה די מחסורה
הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש מוסיפים: **והטוב בעיניך עשה.**

אישים

רב חסדא
מגדולי האמוראים בדור השני לאמוראי בבל.

רב חסדא (הכהן) היה מתלמידי הצעירים של רב. לאחר מות רב עוד היה כתלמיד חבר אצל תלמידו רב הונא. כל ימיו היה קשור בחיבה יתירה בדברי רב רבון, והיה משתדל להוסיף ולשמע דברי תורה נוספים משמו.

אף כי בצעירותו חי בדוחק, התעשר אחר כך ומרבית ימיו היו בשפע ורוח טובה. בדרכי חייו היה מרבה להטיב עם הבריות ודאג במסירות לתלמידיו, בניו ובנותיו, להדריכם בדרך ישרה גם בעיני העולם.

בדרך לימודו נחשב רב חסדא מן החריפים והמפולפלים בדורו, במיוחד לעומת ידיו וכן מחלוקתו, הבקי הגדול רב ששת.

רב חסדא שימש כדיין בסורא במשך שנים רבות יחד עם רב הונא, ושניהם המשיכו את מסורת בית רב. לאחר מותו של רב הונא שימש רב חסדא במקומו כראש ישיבת סורא. רב חסדא נחשב בין חסידיו בכל, ורבות סופר על מעשי צדקתו. עוד סופר עליו כי אף מלאך המות לא יכול היה לשלוט בו.

רב חסדא האריך ימים ובמותו היה בן תשעים ושתיים שנה. רבים מחכמי הדור הבא היו תלמידיו. לרב חסדא היו כמה בנינים שהיו אף הם תלמידי חכמים: רב חנן בר רב חסדא, מר ינוקא ומר קישושא, רב מרי, רב פנחס, רב תחליפא. ואולם רב חסדא היה אומר שבנותיו עדיפות לו מבניו כי הן נישאו לגדולי הדור — למר עוקבא בר חמא, ולרמי בר חמא אחיו. ובת זו (י"ב) רב חסדא) היא שנישאה אחר כך לרבא.

שלאחריה. (רמב"ם שם פ"ד הט"ז. ש"ע שם קי, א). תפילת הדרך היוצא לדרך מתפלל "יהי רצון" וכו', כנוסחה בגמרא כאן. ואומרה בלשון רבים, כדברי אביי. (רמב"ם שם הלכות ברכות פ"י הכ"ה. ש"ע שם, קי, ד).

לישתף אינש נפשיה בהדי צבורא [ישתף אדם עצמו עם הציבור] וראוי שלא יתפלל על עצמו בלבד. היכי נימר [כיצד יאמר]? — יהיה רצון מלפניך ה' אלהינו שתוליכנו לשלום וכו' בלשון רבים. ומעתה באים לברר פרטים בדני תפילה זו. אימת מצלי [נתי מתפלל]? אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: משעה שמהלך בדרך ולא קודם. ועד כמה? כלומר, על איזו דרך ראוי לו להתפלל? (בה"א). אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: עד פרסה. והיכי מצלי לה [כיצד מתפלל אותה]? רב חסדא אמר: דיוקא כשהוא מעומד. ואילו רב ששת אמר: אפילו כשהוא מהלך או יושב. ומסופר: רב חסדא ורב ששת הוו קאזלי באורחא (היו הולכים בדרך). קם [עמד] רב חסדא וקא מצלי [והתפלל] תפלת הדרך. מאחר שהיה רב ששת עוור ולא ראה את חברו, אמר ליה [לו] רב ששת לשמעיה [לשמעון]: מאי קא עביד [מה עושה] רב חסדא כעת? אמר לו: קאי ומצלי [עומד ומתפלל]. אמר ליה [לו] רב ששת לשמשו: אוקמן נמי לדידי ואצלי [העמד גם כן אותי ואתפלל]. כי אף שלדעתו אין צורך לעמוד בשעת תפילה זו, בכל אופן "מהיות טוב אל תקרא רע", כלומר, אם יכול אדם להיות טוב, בלי להפסיד בשל כך דבר (שהרי רב חסדא עומד בין כה וכה) מדוע להיות רע ולא לעמוד.

תוספות

והיכי מצלי לה — אתפלת הדרך קאי. ורב ששת אמר אפילו מהלך. וקיימא לן כרב ששת. ומיהו, בתוספות פסק הרב רבינו יוסף כרב חסדא, וכן רב אלפס פירש, דרב חסדא עדיפא ליה טפי. **מאי** איכא בין הבינו לתפלה קצרה — תימה: לימא דאיכא בינייהו, התפלה קצרה אינו מתפלל אלא במקום סכנה, ויחיבינו" מתפלל אפילו שלא במקום סכנה! ויש לומר דהכי קא בעי: מאי בינייהו, כל אחד במקומו, תפלה קצרה במקום סכנה, ויחיבינו" שלא במקום סכנה. **הלכה** כרבי — שלא ירד למטה. ואפילו שלא במקום סכנה, ואפילו במהלך מתפלל, ואינו צריך להחזיר פניו כנגד ירושלים.

היה עומד בחוץ לארץ יכוין כנגד ארץ ישראל — ולא גרסינן "לבין", דאפניו קאי, כדקתני סיפא: היה עומד במזרח מחזיר פניו למערב. **לתלפיות** תל שכל פיות פונים בו — וכחך שמעתתא קיימא לן. וכן מסקינן ב"לא יחפור" (בבא בתרא כה, ב) דקאמר: "אתון דקיימתון לצפונא דארץ ישראל — אדרימו". ולא כהני אמוראי דלעיל (שם) דפליגי אי השכינה במזרח או במערב. עכשו אנו במערכה של ארץ ישראל, על כן אנו פונין למזרח.

יש לו מי שיאחז את חמורו — ירד למטה ויתפלל, ואם לאו [לא] — ישב במקומו ויתפלל. רבי אומר: בין כך ובין כך, בין אם יש מי שיכול להחזיק בחמור בזמן שיתפלל ובין אם אין, ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו, שהוא ממחר לדרכו וירידה מעל החמור ועמידה לתפלה ורכיבה מחדש על החמור עשויה לגרום לעיכוב אשר עלול להפריע לו בהתרכזותו בתפילה. אמר רבא, ואיתימא [ויש] אומר [ויש] שאמר זאת ר' יהושע בן לוי: הלכה בענין זה כרבי.

תנו רבנן [שנו חכמים] בתוספתא: סומא [עוור] וכן כל מי שאינו יכול לכיין את הרוחות (כיוונים), ובשל כך אינו יודע היכן ירושלים כדי שיתפלל לעברה — דיו שיכוין לבו כנגד אביו שבשמים, שנאמר: "והתפללו אל ה'" (מלכים א ח, מד). והיכול לכוון את מקומו, אם היה עומד בתפלה בחוץ לארץ — יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל, שנאמר: "והתפללו אל ה'" (דברי הימים ב ו, לב). היה עומד בבית המקדש — יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר: "והתפללו אל המקום הזה" (דברי הימים א ח, לה). היה עומד בבית קדשי הקדשים — יכוין את לבו כנגד בית הכפורת שעל הארון שהיא משכן כבוד ה'. היה עומד אחורי בית הכפורת — יראה עצמו כאילו לפני הכפורת ויפנה אליה. ונמצא שהעומד בתפילה במזרח מחזיר פניו למערב. והעומד במערב — מחזיר פניו למזרח. בדרום — מחזיר פניו לצפון. בצפון — מחזיר פניו לדרום. ובכך נמצאו

לישתף אינש נפשיה בהדי צבורא [ישתף אדם עצמו עם הציבור] וראוי שלא יתפלל על עצמו בלבד. היכי נימר [כיצד יאמר]? — יהיה רצון מלפניך ה' אלהינו שתוליכנו לשלום וכו' בלשון רבים. ומעתה באים לברר פרטים בדני תפילה זו. אימת מצלי [נתי מתפלל]? אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: משעה שמהלך בדרך ולא קודם. ועד כמה? כלומר, על איזו דרך ראוי לו להתפלל? (בה"א). אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: עד פרסה. והיכי מצלי לה [כיצד מתפלל אותה]? רב חסדא אמר: דיוקא כשהוא מעומד. ואילו רב ששת אמר: אפילו כשהוא מהלך או יושב. ומסופר: רב חסדא ורב ששת הוו קאזלי באורחא (היו הולכים בדרך). קם [עמד] רב חסדא וקא מצלי [והתפלל] תפלת הדרך. מאחר שהיה רב ששת עוור ולא ראה את חברו, אמר ליה [לו] רב ששת לשמעיה [לשמעון]: מאי קא עביד [מה עושה] רב חסדא כעת? אמר לו: קאי ומצלי [עומד ומתפלל]. אמר ליה [לו] רב ששת לשמשו: אוקמן נמי לדידי ואצלי [העמד גם כן אותי ואתפלל]. כי אף שלדעתו אין צורך לעמוד בשעת תפילה זו, בכל אופן "מהיות טוב אל תקרא רע", כלומר, אם יכול אדם להיות טוב, בלי להפסיד בשל כך דבר (שהרי רב חסדא עומד בין כה וכה) מדוע להיות רע ולא לעמוד.

א

דובר על התפילה הקצרה הנאמרת בעת הסכנה וכן על התפילה הקצרה "הבינו". ושואלים: מאי איכא [מה הברכה הלכה למעשה יש] בין "הבינו" לתפלה קצרה? ומשיבים: מי שמתפלל "הבינו" בעי לצלויה תלת קמייתא ותלת בתרייתא [צריך להתפלל לפניו שלוש ברכות ראשונות ואחריה שלוש אחרונות]. וכי מטי לביתיה לא בעי למהדר לצלויה [וכאשר הוא מגיע לביתו אינו צריך לחזור ולהתפלל]. ואילו בתפלה קצרה, לא בעי לצלויה [אינו צריך להתפלל] לא תלת קמייתא [שלוש ראשונות] ולא תלת בתרייתא [שלוש אחרונות]. וכי מטי לביתיה בעי למהדר לצלויה [וכאשר הוא מגיע לביתו הוא צריך לחזור להתפלל]. ש"הבינו" דינה כתפילת שמונה עשרה, על אף קיצורה. ואילו התפילה הקצרה נאמרת רק כתחליף לשעת הדחק לתפילה ממש. והלכתא [והלכה היא]: "הבינו" כיון שכאמור חשובה היא כתפילת שמונה עשרה, צריך לאומרה כשהוא מעומד, ואילו תפלה קצרה כיון שנופלת היא בחשיבותה, לכן יכול לאומרה בין מעומד בין מהלך.

ב

שנינו במשנה שאם היה רוכב על החמור והגיע זמן התפילה — ירד מעל החמור ויתפלל, ורק בשעת הדחק יכול הוא להתפלל כשהוא רכוב, ויכוין לבו לעבר ירושלים והמקדש. ובענין זה תנו רבנן [שנו חכמים] בתוספתא: היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה, אם יש לו מי שיאחז את חמורו — ירד למטה ויתפלל, ואם לאו [לא] — ישב במקומו ויתפלל. רבי אומר: בין כך ובין כך — ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. ואיתימא רבי יהושע בן לוי: הלכה כרבי. **תנו רבנן**: "סומא ומי שאינו יכול לכיין את הרוחות — יכוין לבו כנגד אביו שבשמים, שנאמר: "והתפללו אל ה'". היה עומד בחוץ לארץ — יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל, שנאמר: "והתפללו אל ה' דרך ארצם". היה עומד בארץ ישראל — יכוין את לבו כנגד ירושלים, שנאמר: "והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת". היה עומד בירושלים — יכוין את לבו כנגד בית המקדש, שנאמר: "והתפללו אל המקום הזה". היה עומד בבית המקדש — יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר: "והתפללו אל המקום הזה". היה עומד אחורי בית הכפורת — יראה עצמו כאילו לפני הכפורת ויפנה אליה. ונמצא שהעומד בתפילה במזרח מחזיר פניו למערב. והעומד במערב — מחזיר פניו למזרח. בדרום — מחזיר פניו לצפון. בצפון — מחזיר פניו לדרום. ובכך נמצאו

מסורת הש"ס
 א. ב"ק פא, ב.
 ב. עין ירושלמי ברכות פי"ד ה"ד.
 ג. תוספתא ברכות פג. ירושלמי פי"ד ה"ה.
 ד. ירושלמי שם.
 ה. תוספתא שם. ירושלמי שם.
 ו. ירושלמי שם (בשנינו). שה"ר פי"ד.

גרסות

כנגד אביו שבשמים
 בכת"מ ובפוסקים: לאביו שבשמים.

א

היה עומד בחוץ לארץ יכוין כנגד ארץ ישראל — ולא גרסינן "לבין", דאפניו קאי, כדקתני סיפא: היה עומד במזרח מחזיר פניו למערב. **לתלפיות** תל שכל פיות פונים בו — וכחך שמעתתא קיימא לן. וכן מסקינן ב"לא יחפור" (בבא בתרא כה, ב) דקאמר: "אתון דקיימתון לצפונא דארץ ישראל — אדרימו". ולא כהני אמוראי דלעיל (שם) דפליגי אי השכינה במזרח או במערב. עכשו אנו במערכה של ארץ ישראל, על כן אנו פונין למזרח.

ב

יש לו מי שיאחז את חמורו — ירד למטה ויתפלל, ואם לאו [לא] — ישב במקומו ויתפלל. רבי אומר: בין כך ובין כך, בין אם יש מי שיכול להחזיק בחמור בזמן שיתפלל ובין אם אין, ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו, שהוא ממחר לדרכו וירידה מעל החמור ועמידה לתפלה ורכיבה מחדש על החמור עשויה לגרום לעיכוב אשר עלול להפריע לו בהתרכזותו בתפילה. אמר רבא, ואיתימא [ויש] אומר [ויש] שאמר זאת ר' יהושע בן לוי: הלכה בענין זה כרבי.

אורח ההלכה
 משעה שמהלך בדרך תפילת הדרך אומרים משעה שמוחזקים בדרך. ומשמעו — משעה שיצא אדם מן העיר (א"ר, פמ"ג). ויש אומרים שהמחזיק בדרך נחשב כבר משעה שהחליט ללכת לדרך (ט"ז). ומלכתחילה יש לנהוג כשיטת הא"ר (שעה"ר, מ"ב). (ש"ע או"ח ק, ז).
עד פרסה תפילת הדרך אינה נאמרת אלא אם מתכוין ללכת למרחק של פרסה ומעלה. ואם מתכוין ללכת פחות מפרסה, לא יחתום ב"ברוך". ולכתחילה יש לאומרה בפרסה הראשונה (רמ"א). (ש"ע שם ובהגהה).
תפילת הדרך במהלך נחלקו הראשונים אם יש לפסוק כאן כדעת רב ששת, וכפי שפוסקים כרגיל כמותו, או במקרה זה לומר שמאחר שנהג רב ששת כדעת רב חסדא — הלכה כמותו. ונפסק כי לכתחילה טוב שיעמוד במקומו ויאמרה, ואם הוא רכוב על גבי בהמה — אינו צריך לעמוד. ואולם אם אפשר יעמיד את הבהמה במקומה ויאמרה. (ש"ע שם, סעיף ד).
"הבינו" מעומד תפילת "הבינו" יש להתפלל מעומד כתפילת שמונה עשרה רגילה. (רמב"ם

ספר אהבה הלכות תפילה פ"ב ה"ב. ש"ע שם, סעיף א).
תפילה קצרה בין מעומד בין מהלך כאשר הותר לאדם להתפלל תפילה קצרה, ובגון כשהוא מהלך במקום גודי חיה וליסטים, מותר לו לאומרה אפילו הוא מהלך, ואם יכול — יעמוד (רמב"ם). וכשמגיע למקום ישוב יחזור ויתפלל תפילת שמונה עשרה כתיקונה. כדברי הגמרא באן. (רמב"ם שם. ש"ע שם, סעיף א).
היה רוכב על החמור הרכוב על חמור — אינו צריך לרדת מן החמור כדי להתפלל, ואפילו יש מי שיחזיק את החמור. כמסקנת הגמרא ע"פ דברי ר' יהושע בן לוי. (רמב"ם שם פ"ה ה"ב. ש"ע שם, צ"ד).
הפניה בתפילה הכל פונים בתפילתם אל עבר מקום קודש הקדשים בירושלים. כך שהמעריבים ממקום זה פונים למזרח בתפילתם וכו'. ואולם מי שאינו יכול לכיין את את הכייון — אין הדבר מעכב את תפילתו אלא יכוין לבו לשמים וכו'. כדברי הגמרא באן. (רמב"ם שם. ש"ע שם, סעיפים א—ג).

הוּוּ מַקְדָּמִי — קוּדֵס הַיּוֹם. בַּקֶּרֶן וּבַסְפִּינָה — אֵיכָא זַעמַתָּא דַּמֵּיָא. קוּרָא קְרִיאַת שְׁמַע — יִמְתִּין עַד שִׁגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע וּיקְרָאנָה, וְאַחַר כֵּן יִתְפַּלֵּל. תְּפִלָּה מֵעוֹמֵד עַדִּיף — שִׁכּוֹל לִכוּן אֶת לְבֹ. לִפְיֶכָּהּ הָיוּ מַקְדָּמִין לְהַתְפַּלֵּל מֵעוֹמֵד צְנִיחָס, שְׁלֵא יִטְרָכוּ לְהַתְפַּלֵּל צֶדֶךְ צְנִיחָךְ. בְּשַׁבְתָּא דְרַגְלָא — שְׁלַפְנֵי פַסְתָּא וְעֲזָרַת וּסְכוּכָת. וּמְרִימָנָה צְעִירו וּמַר זוּטְרָא צְעִירו, הָיוּ הִדְרַשְׁתִּים. וְשַׁחְרִית הָיוּ הָעַס הוֹלְכִים לְצִיַּת הַמַּדְרַשׁ, וּכְשִׁמְגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, — קוֹרִין, וְהִדְרַשְׁן דּוֹרַשׁ, וְהָעַס נִשְׁמַטִּים וּמִתְפַּלְלִים אִישׁ אִישׁ לְבַדּוֹ. וְלִכְן, הֵס הָיוּ מֵאַסְפִּין לְהַס עֶשְׂרָה שַׁחְרִית קוּדֵס שִׁלְכוּ לְצִיַּת הַמַּדְרַשׁ וּקוֹרִין קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלְלִים צְנִיחָתָא גְּאוּלָּה לְתַפְלָה, וְהִדְרָ נִפְקִי לְפִרְקָא וְדִרְשֵׁי. וּמִצְלִי בַּהַדִּי צְבוּרָא — לֹא גִרְסִין. רַב אֲשִׁי — הִיָּה רַאשׁ יִשְׂרָאֵל צְנִיחָתָא מִחֻסָּא וְדוֹרַשׁ. וְהוּא לֹא הִיָּה מִתְפַּלֵּל קוּדֵס צִיַּת הַמַּדְרַשׁ, אֲלֵא כְּשִׁמְגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע לַחֲזָה יַחַד לְמַתוּרְגַּמְן הָעוֹמֵד לְפָנָיו, וְצַעֲדֵי שְׁהַמְתוּרְגַּמְן מִשְׁמִיעַ לְבָרִיס הוּא קוּרָא אֶת "שְׁמַע", וְסוּמָךְ גְּאוּלָּה לְתַפְלָה וּמִתְפַּלֵּל מְיוּשָׁב. שְׁלֵא הִיָּה רוּחָה לְלֵאחָה, שְׁלֵא לְהִטְרִיחַ אֶת הַצְּבוּר לְקוּס מִפְּנֵיו. בַּהַדִּי צְבוּרָא — צַעֲדָה שְׁהִצְצוּר נִשְׁמַטִּין וּמִתְפַּלְלִין. אִי נִמְנִי: צַהֲדִי צְבוּרָא — כִּמּוּ שְׁהוּא יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ הַצְּבוּר, כְּלוּמַר: שְׁאִינוּ יוֹזָא. וְכִי הוּא אֲחִי לְצִיַּחֲהּ חוּזר וּמִתְפַּלֵּל מֵעוֹמֵד לִכוּן אֶת לְבֹ. טְרִיחָא לִי מִילְתָּא — לְאַחַר צִיַּת הַמַּדְרַשׁ עַד שְׁאַתְּפַלֵּל. וְלַעֲבִיד מַר כִּאֲבוּה דְשִׁמוּאֵל וְלוי — שְׁמִתְפַּלְלִין קוּדֵס הַיּוֹם צְנִיחָס מֵעוֹמֵד, וְלֹא תִנְטֹרֶךְ לִשְׂמֵי תְּפִלוֹת. וּמִשּׁוּם מַסְמַךְ גְּאוּלָּה לְתַפְלָה, כִּיּוֹן דְּמִצְלֵי קוּדֵס קְרִיאַת שְׁמַע — לֹא קִפְדִי. לֹא חִזִּין לְהוּוּ לְרַבְּנָן קְשִׁישֵׁי מִיַּגְן דְּעַבְדֵי הַכִּי — שִׁקְדִּינוּ תְּפִלָּה לְקְרִיאַת שְׁמַע. הַלֵּךְ: כִּיּוֹן דְּמִתְמַתִּין מִתְפַּלָּה עַד זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, מְנָה לְסַמּוֹךְ תְּפִלָּה אַחַר גְּאוּלָּה, לְפִיכֶךְ מִתְפַּלֵּל מְיוּשָׁב צְנִיחָתָא. וְלִפִּי שְׁאִין דַּעֲתוּ מְיוּשָׁב עָלָיו כֹּל כֶּךְ — זֵרִיךְ לְחֻזַר וְלַהַתְפַּלֵּל צְנִיחָו.

מִשְׁנָה אֵין תְּפִלַּת הַמוּסְפִין אֵלֹא בַּחֲבַר עִיר — לֹא תְּקִינָה אֲלֵא בְּצִיַּר. "חֲבַר עִיר" — חֲזוּרַת הָעִיר, אֲזָל לֹא לִיחִיד. מִשְׁמוֹ — שֶׁל רַבִּי אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה. כֹּל מִקּוּם כּוֹי — וּנְגַמְרָא פְּרִיךְ: הֵיִינוּ תַנָּא קַמָּא אֲלִינָא דְרַבִּי אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה.

גְּמָרָא יַחֲדִי שְׁלֵא בַּחֲבַר עִיר — יַחֲדִי הִדְרָ צְעִיר שְׁאִין שֵׁס עֶשְׂרֵה, לְתַנָּא קַמָּא אֲלִינָא דְרַבִּי אֲלַעֲזָר דְאָמַר לֹא תְּקִינָה אֲלֵא צְעַשְׂרָה — יַחֲדִי זֶה פְּטוּר, וְלִרְבִּי יְהוּדָה אֵין יַחֲדִי פְּטוּר אֲלֵא צְנִיחָס עֶשְׂרֵה, שְׁשָׁלִיט צְבוּר פּוּטוּר.

תּוֹסַפּוֹת

אָבוּה דְּשִׁמוּאֵל וְלוי הוּוּ מַקְדָּמִי וּמִצְלֹ — פִּירַשׁ רַשִׁיׁי: קוּדֵס עֲמוּד הַשַּׁחַר. וְלֹא נִרְאָה, דָּאִם כֹּן לֹא הָיוּ יוֹצֵאִין בּו כְּלָל, דְּעִדְיִין אִינוּ יוֹסִי! לְכֶךְ נִרְאָה כְּפִירוּשׁ רַבִּינוּ חֲנַנְאֵל: דְּמִשְׁעָלָה עֲמוּד הַשַּׁחַר קְאָמַר, וְהוּוּ מַקְדָּמִי קוּדֵס הַנֶּחַץ הַחַמָּה קְאָמַר, וְעִדְיִין אִינוּ עֵיקַר זְמַן תְּפִלָּה.

מִסְמַךְ גְּאוּלָּה לְתַפְלָה עַדִּיף — מִלְּהַתְפַּלֵּל מֵעוֹמֵד, וְהַכִּי פַסְקִי בַּהֲלַכּוֹת גְּדוּלוֹת הַלֵּכָה כְּרַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן אֲלַעֲזָר. וּמִשְׁמַע דְּשַׁמוּנָה עֶשְׂרֵה בְּרֻכּוֹת מוֹתֵר לְהַתְפַּלֵּל בְּדֶרֶךְ בְּמַהֲלֶךְ, וְאֵין צְרִיךְ לְעַמּוּד. וְאֵם תֹּאמְרֵ: וּמֵאִי שְׁטָא מִיְּהִיבִינוּ, דְּמִסְקִינָן לְעִיל דְּמַעוּמַד דּוּקָא? וְיֵשׁ לּוּמַר: דְּשִׁאֲנֵי "יְהִיבִינוּ" שְׁהִיא קִצְרָה, וְאֵין כָּאן בְּטוּל דֶּרֶךְ כֹּל כִּי כִּמּוּ בְּשַׁמוּנָה עֶשְׂרֵה בְּרֻכּוֹת. וְעוּד פִּירַשׁ הָרַב רַבִּינוּ מֵאִיר: דְּהַכָּא כִי הִדְרָ לְבִיתְהִיא מִצְלִי מֵעוֹמֵד, כְּדֹאמְרִינָן בְּסַמּוֹךְ: רַב אֲשִׁי מִצְלִי בַּהַדִּי צְבוּרָא בִּיחֲדִי מְיוּשָׁב כְּדִי לְקַרְוֹת קְרִיאַת שְׁמַע בְּשַׁעֲתָהּ, וְכִי הִדְרָ לְבִיתְהִיא מִצְלִי מֵעוֹמֵד. וְרַבִּינוּ חֲנַנְאֵל פַּסַּק כִּאֲבוּה דְּשִׁמוּאֵל וְלוי. וּמֵיחַוּ, מְדַקְאֵמַר רַב אֲשִׁי "לֹא חוּינָן לְרַבְּנָן קְשִׁישֵׁי דְקָא עַבְדֵי הַכִּי", מִשְׁמַע דֹּאֵין הַלֵּכָה כְּמוֹתָם.

ו גְּמָרָא

לְכֹאוּרָה נִרְאָה שְׁאִין הַבְּדֵל בֵּין דְּבַרִּי ר' אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה לְבִין דְּבַרִּי הַמוּבָאִים בְּשִׁמוֹ עַל יְדֵי ר' יְהוּדָה, וְלִכְן שְׁאֵלוּ: הַשִּׁיטָה שְׁהִבִּיא ר' יְהוּדָה הֵיִינוּ תַנָּא קַמָּא [וְהוּוּ בְּדִיוק שִׁיטַת הַתַּנָּא הוּא שׁוֹן] בְּדַבְרֵי ר' אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה! אִיכָּא בִּינֵיהוּ [יֵשׁ בִּינֵיהוּ. מַחְלוּקַת] דְּבַרִּי יַחֲדִי שְׁלֵא בַּחֲבַר עִיר, שְׁאִין בְּאוּתָהּ עִיר צְיָבוּר שְׁל עֶשְׂרֵה מִתְפַּלְלִים, שְׁהַתַּנָּא קַמָּא סַבָּר [וְהוּא שׁוֹן סַבָּר] שְׁשִׁיטַת ר' אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה כְּבַגּוֹן זֶה שְׁהִיחִיד פְּטוּר בְּכָלֵל מִתְּפִילַת הַמוּסְפִים, כִּיּוֹן שְׁלֵא תְּקַנְהוּ אֵלֹא בְּעֶשְׂרֵה. וְר' יְהוּדָה סַבָּר [סַבָּר] שְׁשִׁיטַת ר' אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה כְּבַגּוֹן זֶה שְׁחִיבֵי הִיחִיד לְהַתְפַּלֵּל מוּסָף, שְׁלֹדַעֲתוּ אֵין הִיחִיד נְפֹטֵר אֲלֵא בְּעֶשְׂרֵה, שְׁשִׁלִּיחַ הַצְּיָבוּר פּוּטוּר. אֲמַר רַב הוּנָא בֶּר חִינְנָא, אֲמַר ר' חִינְנָא בֶּר רַב: הַלֵּכָה כְּשִׁיטָה שְׁהִבִּיא ר' יְהוּדָה שְׁאָמַר מִשּׁוּם (בְּשֵׁם) רַבּוֹ ר' אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה. אֲמַר לִיָּה [לֹו] רַב חִינְנָא בֶּר אֲבִין ל' יְהוּדָה לְסִיעֵעוּ: שְׁפִיר קְאָמַרְתָּ [יְנָפָה אֲמַרְתָּ], וְרֵאִיָּה לְדַבַּר, מַמָּה שְׁאָמַר שְׁמוּאֵל: מִימֵי לֹא מִצְלִינָא צְלוּתָא [הַתְּפַלְלָתִי תְּפִילַת] הַמוּסְפִין בִּיחֲדִי עִירוּבִים

כָּל יִשְׂרָאֵל מְכוּוֹנִין אֶת לְבָם לְמַקּוּם אֶחָד. אֶמַר רַבִּי אָבִין, וְאֵיתִימָא רַבִּי אָבִינָא: מֵאִי קְרָאָה — "כְּמַגְדֵּל דְּוִיד צּוֹאֲרֶךְ בְּנוִי לְתַלְפִּיּוֹת אֲלַף הַמַּגֵּן תְּלוּי עָלָיו כֹּל שְׁלֹטֵי הַגְּבוּרִים" (שִׁיר הַשִּׁירִים ד, ד), וְהוּא דוֹרַשׁ "תַּלְפִּיּוֹת" — תַּל שְׁכַל פִּיּוֹת פּוּנִים בּוֹ (אֲלִיו).

דְּ בַּעֲנִין תְּפִילָּה בְּדֶרֶךְ מְסוּפָר כִּי אֲבוּה [אֲבִין] שְׁל שְׁמוּאֵל וְלוי, כִּי הוּוּ בַעו לְמִיפַק לְאוּרְחָא [כְּאֲשֶׁר הָיוּ רוֹצִים. צְרִיכִים, לְצַאת לְדַרְךָ] בְּבוּקָר, הוּוּ מַקְדָּמִי וּמִצְלִי [הָיוּ מַקְדָּמִים לְפָנֵי הַזּוֹרִיחָה וּמִתְפַּלְלִים]. וְכִי הוּוּ מְטִי [וְכֹאשֶׁר הָיָה מְגִיעַ] זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע בְּתוֹךְ הַדֶּרֶךְ, קָרוּ [הָיוּ קוֹרְאִים]. וְעַל כֵּךְ אֹמְרִים: כְּמֵאָן [כְּדַעַת מִן] הָיוּ עוֹשִׂים זֹאת — כִּי הָיָה תַנָּא [כְּדַעַת תַּנָּא זְה] שְׁשִׁנְיוּ דְּבַרִּי בְּתוֹסְפַתָּא. דְּתַנָּא [שְׁשִׁנְיוּ בְּתוֹסְפַתָּא]: הַשְּׁכִים לְצַאת לְדֶרֶךְ עוּד לְפָנֵי זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע לְאַחַר עֲלוֹת הַשַּׁחַר, מִבִּיאִין לוֹ שׁוֹפֵר וְתוֹקַע בּוֹ (אֵם הִיָּה הַדְּבַר בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה), לְוֹלַב וּמִנְעוּנַע בְּסוּכוֹת, מְגִילָה [מְגִילַת אֲסַתֵר] וְקוּרָא בְּהַ בְּפוּרִים, וְכַשִּׁיגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע — קוּרָא. וְכֵן אֵם הַשְּׁכִים לִישַׁב בְּקֶרֶן אֹו בְּסַפִּינָה כְּדִי לְנַסּוֹעַ לְדַרְכּוֹ — מִתְפַּלֵּל, וְכַשִּׁיגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע — קוּרָא. ר' שְׁמַעוֹן בֶּן אֲלַעֲזָר אֹמַר: בֵּין כֶּךְ וּבֵין כֶּךְ, בְּכָל מְקַרְהַ מוּטַב שִׁיחָא קוּרָא קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלֵּל (בְּקֶרֶן) כְּדִי שִׁיטְמוֹךְ גְּאוּלָּה לְתַפְלָה. וּמִסְבִּיבִים: בְּמֵאִי קְמִיפְלִיגִי [בְּמָה הֵם חוֹלְקִים]. מַה יִּסּוּד מַחְלוּקַתְּם? וּמְשִׁיבִים: מִרַ סַבָּר [חֲכָם זְה. הַתַּנָּא הִרְאִישׁוֹן סַבָּר] כִּי תְּפִלָּה מֵעוֹמֵד עַדִּיף [עַדִּיפָּה]. וּמוּטַב אֵם כֵּן שִׁיקְדִים וְיִתְפַּלֵּל בְּבִיתוֹ מֵעוֹמֵד, וּמַר סַבָּר [חֲכָם זְה. ר' שְׁמַעוֹן בֶּן אֲלַעֲזָר סַבָּר] כִּי מִסְמַךְ [לְסַמּוֹךְ] גְּאוּלָּה לְתַפְלָה עַדִּיף, אֵף אֵם כְּתוּצָאה מַכְךָ עַל הַמִּתְפַּלֵּל לוֹוֹתָר עַל הָעַמִּידָה בְּשַׁעֲת הַתְּפִילָּה.

מֵעֵין דְּבַרִּים אֵלוֹ עַל צְרוּרוֹת שׁוֹנוֹת שְׁל תְּפִילָּה שְׁהִיוּ חֲכָמִים מַחְוִיבִים לְעַשׂוֹת שְׁלֹא כְּרַגִּיל, מְסוּפָר כִּי מְרִימָר וּמַר זוּטְרָא הוּוּ מְכַנְפֵי בִי עֶשְׂרֵה בְּשַׁבְתָּא דְּרַגְלָא וּמִצְלֹ, וְהִדְרָ נִפְקִי לְפִרְקָא רַב אֲשִׁי מִצְלִי בַּהַדִּי צְבוּרָא בִּיחֲדִי מְיוּשָׁב, כִּי הָיָה אֲחִי לְבִיתְהִיא הָדֵר וּמִצְלִי מֵעוֹמֵד. אֶמְרִי לִיָּה רַבְּנָן: וְלַעֲבִיד מַר פְּמַרְיָמַר וּמַר זוּטְרָא! — אֶמַר לְהוּוּ: טְרִיחָא לִי מְלִתָּא. — וְלַעֲבִיד מַר כְּאַבוּה דְּשִׁמוּאֵל וְלוי! — אֶמַר לְהוּוּ: לֹא חִזִּינָא לְהוּוּ לְרַבְּנָן קְשִׁישֵׁי מִיַּגְן דְּעַבְדֵי הַכִּי.

הַ מִשְׁנָה רַבִּי אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה אֹמַר: אֵין תְּפִלַּת הַמוּסְפִין אֲלֵא בַּחֲבַר עִיר. וְחֲכָמִים אֹמְרִים: בַּחֲבַר עִיר וְשְׁלֵא בַּחֲבַר עִיר. רַבִּי יְהוּדָה אֹמַר מִשְׁמוֹ: כָּל מְקוּם שִׁישׁ שֶׁם חָבַר עִיר — יַחֲדִי פְּטוּר מִתְּפִילַת הַמוּסְפִין.

ו גְּמָרָא רַבִּי יְהוּדָה הֵיִינוּ תַנָּא קַמָּא! אִיכָּא בִּינֵיהוּ: יַחֲדִי שְׁלֵא בַּחֲבַר עִיר; תַּנָּא קַמָּא סַבָּר: פְּטוּר, וְרַבִּי יְהוּדָה סַבָּר: חֲטִיב. אֶמַר רַב הוּנָא בֶּר חִינְנָא, אֶמַר רַב חִינְנָא בֶּר רַב: הִלְכָּה כְּרַבִּי יְהוּדָה שְׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה. אֶמַר לִיָּה רַב חִינְנָא בֶּר אָבִין: שְׁפִיר קְאָמַרְתָּ, דְאֶמַר שְׁמוּאֵל: לֹא מִצְלִינָא צְלוּתָא דְּמוּסְפִין בִּיחֲדִי

כֹּל יִשְׂרָאֵל מְכוּוֹנִין אֶת לְבָם לְמַקּוּם אֶחָד, בֵּית קִדְשֵׁי הַקְּדוֹשִׁים שְׁבַמְקַדְשֵׁי. וּרְמוּ לְדַבַּר אֲמַר ר' אֲבִין, וְאֵיתִימָא [וְיֵשׁ שְׁאוּמְרִים] שְׁאָמַר זֹאת ר' אֲבִינָא: מֵאִי קְרָאָה [מַהוּ הַפְּסוּק] הַמֵּרְמוֹז עַל כֶּךְ — "כְּמַגְדֵּל דְּוִיד צּוֹאֲרֶךְ בְּנוִי לְתַלְפִּיּוֹת אֲלַף הַמַּגֵּן תְּלוּי עָלָיו כֹּל שְׁלֹטֵי הַגְּבוּרִים" (שִׁיר הַשִּׁירִים ד, ד), וְהוּא דוֹרַשׁ "תַּלְפִּיּוֹת" — תַּל שְׁכַל פִּיּוֹת פּוּנִים בּוֹ (אֲלִיו).

דְּ בַּעֲנִין תְּפִילָּה בְּדֶרֶךְ מְסוּפָר כִּי אֲבוּה [אֲבִין] שְׁל שְׁמוּאֵל וְלוי, כִּי הוּוּ בַעו לְמִיפַק לְאוּרְחָא [כְּאֲשֶׁר הָיוּ רוֹצִים. צְרִיכִים, לְצַאת לְדַרְךָ] בְּבוּקָר, הוּוּ מַקְדָּמִי וּמִצְלִי [הָיוּ מַקְדָּמִים לְפָנֵי הַזּוֹרִיחָה וּמִתְפַּלְלִים]. וְכִי הוּוּ מְטִי [וְכֹאשֶׁר הָיָה מְגִיעַ] זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע בְּתוֹךְ הַדֶּרֶךְ, קָרוּ [הָיוּ קוֹרְאִים]. וְעַל כֵּךְ אֹמְרִים: כְּמֵאָן [כְּדַעַת מִן] הָיוּ עוֹשִׂים זֹאת — כִּי הָיָה תַנָּא [כְּדַעַת תַּנָּא זְה] שְׁשִׁנְיוּ דְּבַרִּי בְּתוֹסְפַתָּא. דְּתַנָּא [שְׁשִׁנְיוּ בְּתוֹסְפַתָּא]: הַשְּׁכִים לְצַאת לְדֶרֶךְ עוּד לְפָנֵי זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע לְאַחַר עֲלוֹת הַשַּׁחַר, מִבִּיאִין לוֹ שׁוֹפֵר וְתוֹקַע בּוֹ (אֵם הִיָּה הַדְּבַר בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה), לְוֹלַב וּמִנְעוּנַע בְּסוּכוֹת, מְגִילָה [מְגִילַת אֲסַתֵר] וְקוּרָא בְּהַ בְּפוּרִים, וְכַשִּׁיגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע — קוּרָא. וְכֵן אֵם הַשְּׁכִים לִישַׁב בְּקֶרֶן אֹו בְּסַפִּינָה כְּדִי לְנַסּוֹעַ לְדַרְכּוֹ — מִתְפַּלֵּל, וְכַשִּׁיגִיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע — קוּרָא. ר' שְׁמַעוֹן בֶּן אֲלַעֲזָר אֹמַר: בֵּין כֶּךְ וּבֵין כֶּךְ, בְּכָל מְקַרְהַ מוּטַב שִׁיחָא קוּרָא קְרִיאַת שְׁמַע וּמִתְפַּלֵּל (בְּקֶרֶן) כְּדִי שִׁיטְמוֹךְ גְּאוּלָּה לְתַפְלָה. וּמִסְבִּיבִים: בְּמֵאִי קְמִיפְלִיגִי [בְּמָה הֵם חוֹלְקִים]. מַה יִּסּוּד מַחְלוּקַתְּם? וּמְשִׁיבִים: מִרַ סַבָּר [חֲכָם זְה. הַתַּנָּא הִרְאִישׁוֹן סַבָּר] כִּי תְּפִלָּה מֵעוֹמֵד עַדִּיף [עַדִּיפָּה]. וּמוּטַב אֵם כֵּן שִׁיקְדִים וְיִתְפַּלֵּל בְּבִיתוֹ מֵעוֹמֵד, וּמַר סַבָּר [חֲכָם זְה. ר' שְׁמַעוֹן בֶּן אֲלַעֲזָר סַבָּר] כִּי מִסְמַךְ [לְסַמּוֹךְ] גְּאוּלָּה לְתַפְלָה עַדִּיף, אֵף אֵם כְּתוּצָאה מַכְךָ עַל הַמִּתְפַּלֵּל לוֹוֹתָר עַל הָעַמִּידָה בְּשַׁעֲת הַתְּפִילָּה.

הַ מִשְׁנָה רַבִּי אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה אֹמַר: אֵין תְּפִלַּת הַמוּסְפִין אֲלֵא בַּחֲבַר עִיר. וְחֲכָמִים אֹמְרִים: בַּחֲבַר עִיר וְשְׁלֵא בַּחֲבַר עִיר. רַבִּי יְהוּדָה אֹמַר מִשְׁמוֹ: כָּל מְקוּם שִׁישׁ שֶׁם חָבַר עִיר — יַחֲדִי פְּטוּר מִתְּפִילַת הַמוּסְפִין.

ו גְּמָרָא רַבִּי יְהוּדָה הֵיִינוּ תַנָּא קַמָּא! אִיכָּא בִּינֵיהוּ: יַחֲדִי שְׁלֵא בַּחֲבַר עִיר; תַּנָּא קַמָּא סַבָּר: פְּטוּר, וְרַבִּי יְהוּדָה סַבָּר: חֲטִיב. אֶמַר רַב הוּנָא בֶּר חִינְנָא, אֶמַר רַב חִינְנָא בֶּר רַב: הִלְכָּה כְּרַבִּי יְהוּדָה שְׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי אֲלַעֲזָר בֶּן עֲזַרְיָה. אֶמַר לִיָּה רַב חִינְנָא בֶּר אָבִין: שְׁפִיר קְאָמַרְתָּ, דְאֶמַר שְׁמוּאֵל: לֹא מִצְלִינָא צְלוּתָא דְּמוּסְפִין בִּיחֲדִי

מֵעֵין דְּבַרִּים אֵלוֹ עַל צְרוּרוֹת שׁוֹנוֹת שְׁל תְּפִילָּה שְׁהִיוּ חֲכָמִים מַחְוִיבִים לְעַשׂוֹת שְׁלֹא כְּרַגִּיל, מְסוּפָר כִּי מְרִימָר וּמַר זוּטְרָא הוּוּ מְכַנְפֵי בִי עֶשְׂרֵה בְּשַׁבְתָּא דְּרַגְלָא וּמִצְלֹ, וְהִדְרָ נִפְקִי לְפִרְקָא רַב אֲשִׁי מִצְלִי בַּהַדִּי צְבוּרָא בִּיחֲדִי מְ

בנהרדעא שיש בה חבר עיר, לבר מההוא יומא דאתא פולמוסא דמלכא למתא [חזן מאותו יום שבא גייס של המלך לעיר], ואטרידו רבנן [ונטרדו חכמים] ולא צלו [התפללו] בציבור, וצלי לי [והתפללתין] ביחיד, והואי [והייתין] יחיד שלא בחבר עיר. הרי שנהג כר' יהודה בענין זה. ואולם לא הכל קבלו דעה זו, ומסופר: יתיב [ישב] ר' חנינא קרא [בעל המקרא] קמיה [לפני] ר' ינאי, ויתיב וקאמר [וישב ואמר]: הלכה כר' יהודה שאמר משום (בשם) ר' אלעזר בן עזריה. אמר ליה [ל] ר' ינאי: פוק קרא קראיך לברא [צא קרא מקראותיך בחזן]. כלומר, הלכה זו אינה מקובלת על חכמי בית המדרש ואין מקומה אלא בחזן, שאין הלכה כר' יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה. ולא רק בבית המדרש, אלא אף אמר ר' יוחנן: אני ראייתא את ר' ינאי דצלי והדר צלי [שהתפלל חוזר והתפלל], ומן הסתם תפילה ראשונה היתה תפילת שחרית והשניה תפילת מוסף, אם כן, הרי שהוא סובר שלא כדעת ר' אלעזר בן עזריה, ודעתו שאף שלא ב"חבר עיר" צריך להתפלל מוסף. כאשר סופר דבר זה לאחר זמן בבית המדרש אמר ליה [ל] ר' ירמיה לר' זירא רבו: ומה מוכיח שאכן התפלל בפעם השניה תפילת מוספים, ודילמא מעיקרא [ושמא מתחילה] לא כוון דעתיה [דעתו, לבר] ולבסוף כוון דעתיה [כיוון ליבו], וחזר והתפלל כדי להתפלל תפילה שניה בכוונה. אמר ליה [ל] ר' זירא: חזי מאן גברא רבא דקמסהיד עליה [ראה מיהו האיש הגדול המעיד עליך], שורדיא התבונן ר' יוחנן יפה כשהעיד דבר זה.

אגב המסופר על תפילות חכמים, מספרים עוד כי ר' אמי ור' אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא [אף על פי שהיו להם שלושה עשר בתי כנסת בטבריא] לא הוו מצלו [היו מתפללים] אלא ביני עמודי, היכא דהוו גרסי [בין העמודים במקום שהיו לומדים], שחיבה היא התפילה במקום תורה דווקא. איתמר [נאמר]: רב יצחק בר אבדימי משום (בשם) רבינו (הוא רב) אמר: הלכה כשיטת ר' יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה. מסופר שר' חייא בר אבא צלי והדר צלי [התפלל חזר והתפלל]. אמר ליה [ל] ר' זירא: מאי טעמא עביד מר הכי [מה טעם עושה אדוני כן?] אילמא [אם תאמר] שאדוני עושה כך משום שלא כוון מר דעתיה [אדוני דעתו בפעם הראשונה, והאמר [והרי אמר] ר' אליעזר: לעולם ימוד [ימדוד, יעריך] אדם את עצמו [לשער כפי יכולתו], אם יוכל הוא לכוין את לבו לתפילה – יתפלל, ואם לא [לא] שאינו יכול – אל יתפלל. אם כן לא משום כך התפלל פעמיים, אלא משום שלא אדכר מר דריש ירחא [הזכיר אדוני את של ראש החודש] ולכן חזר והתפלל. ושואלים: והתניא [והרי שנינו בכרייתא] שאם טעה ולא הזכיר בתפילתו בראש חודש את התוספת המיוחדת של ראש חודש, אם היה זה בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ושכח בשחרית – אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה במנחה. והרי שזו אינה סיבה לחזור ולהתפלל, ובוודאי שלא משום כך חזר ר' חייא בר אבא על תפילתו. אמר ליה [ל] ר' חייא בר אבא: לאו איתמר עלה [האם לא נאמר עליה, על כרייתא זו] שאמר ר' יוחנן שכל האמור בה דווקא בצבור שנו, אבל יחיד שלא הזכיר ראש חודש – חוזר ומתפלל, ואכן כן עשה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

בנהרדעא – לפי שיש שם נצור, והשליח פוטרני. פולמוסא = חיל. דצלי והדר צלי – ולמה ליה שמי תפלות? אלא: אחת של שחרית ואחת של מוספין, שמע מינה: לית ליה דרבי אלעזר בן עזריה. ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה – וטרווייהו לשחרית. מאן גברא רבא דקמסהיד עליה – רבי יוחנן שהעיד על הדבר, יפה דקדק שנשניל תפלת המוספין תפלה ראשונה. משום רבינו – רב בצבור שנו – דאין מחזירין, משום דשמע ליה משליח נצור, ואיכא מקלט הזכרה, אצל צימוד כריך לחזור. ובהלכות גדולות מפרש לה בשליח נצור משום טירחא דנצורה, אצל יחיד הדל. טעה ולא הזכיר במוספין – שהתפלל "אחת חנון". כמה ישנה בין תפילה לתפילה – מי שיש עליו לחזור ולהתפלל, או משום דטעה או משום מוספין, כמה ישנה בין זו לזו. שתתחונן – שמהא דעמו מיושבת לערוך דבריו בלשון חמסה. שתתחולל – לשון חילוי; והיא היא, אלא בלישנא נעלמא פליגי. בחדש מלא – כשהחודש שבער מלא – עושין ראש חודש שני ימים, הלכך יכול לאומרה למחר, דערביית של מתר ראש חודש גמור יותר מן הראשון. מכדי טעמא קאמר – שאין מקדשין את החדש כלל.

הדרן עלך תפלת השחר

תוספות

הכי גרסינן: אין הלכה כרבי יהודה שאמר משום רבי אלעזר בן עזריה – אלא הלכה כרבנן. וכן פסק רבינו חננאל. דלחכי מיייתי רבי אמי ורבי אסי שהיו מתפללים ביחיד כרבנן ביני עמודי דגרסי, לאשמעינן דהלכה כרבנן.

והתניא טעה ולא הזכיר של ראש חודש בערבית אין מחזירין אותו – לא גרסינן ליה. דהא אמרינן בסמוך טעה ולא הזכיר של ראש חודש – אין מחזירין אותו, לפי שאין מקדשין כו'. אי נמי: אי איתא – אגב אחרינא נקט ליה.

כמה ישנה בין תפילה לתפילה – כגון: אדם שטעה ורוצה להתפלל שנית, וכן בין תפלת שחרית לתפלת המוספין.

כדי שתתחולל דעתו עליו – ומפרש בירושלמי דהיינו כשישך ארבע אמות.

לפי שאין מקדשין את החדש כו' – פירש לעיל בריש פרקין (כו,א): מה שמקשין ותיפוק ליה משום רשות! משום דהיינו דוקא לעשות מצוה אחרת עוברת. ויש מפרשים: דוקא בלילה ראשונה אין מחזירין אותו – לפי שאין מקדשין החדש בלילה, אבל בלילה שניה מחזירין אותו – שכבר מקודש מיום שלפניו. ולא נראה לחלק.

מסתברא מילתא דרב בחדש מלא – כלומר: שהיה אותו שלפניו מלא, דאז יכול לאומרה בערבית של מחר שהוא עיקר. והיה אומר הרב רבינו יצחק: לכל דבר שאמרו חכמים "אין מחזירין אותו" – כגון יעלה ויבא בערבית ועל הנסים – לא מביעיא אם עקר רגליו ופתח בברכה שלאחריה – דאין מחזירין אותו, אלא אפילו לא עקר אלא שניים אותה ברכת שתקנו בה לאומרה – אין מחזירין אותו. ולא נהירא לרבינו אלחנן, דהא חזינן בברכת המזון דאותן שאמרו חכמים מחזירין, וגם אותן שאין מחזירין – שוין, היכא דלא עקר רגליו, כדאמר לקמן (מט,א) אם שכח של שבת וסיים הברכה כולה ועדיין לא התחיל בברכת "הטוב והמטיב" – אומר "ברוך אשר נתן שבתות למנוחה" כו'. וקאמר נמי התם: אם טעה ולא הזכיר של ראש חודש קודם שעקר רגליו, דהיינו קודם שיתחיל ברכת "הטוב והמטיב" דאותה קורא "עקר רגליו", אומר: "ברוך אשר נתן ראשי חודשים" כו'. אלמא: היכא דלא עקר – אלו ואלו שוין, ואם עקר רגליו שהתחיל בברכת "הטוב והמטיב" של שבת – חוזר לראש, ושל ראש חודש – מעוות לא יוכל לתקון, והכי נמי: יחזור באותה ברכה, אם לא התחיל בברכה שלאחריה. ומיהו, אין ראייה מהתם, דשאני התם בברכת המזון שכבר בירך שלש ברכות, וברכת "הטוב והמטיב" לאו דאורייתא היא, על כן אין מחזירין אותו לגמרי כי אין דומה שם הפסק כל כך. ואין להביא ממנו ראייה לשמונה עשרה ברכות, דאם יחזירוהו בדבר שאין לו לחזור – הוי כמו הפסקה. ועוד, דאין להביא ראייה לכאן, דאם היית אומר היכא שלא עקר רגליו בשמונה עשרה ברכות שהיה לו לחזור – אם כן היה צריך לחזור ל"רצה", ואין זה הגון. ומיהו, אומר רבינו יצחק, דראה את רבינו תם דהיכא דלא עקר רגליו חזר ל"רצה", אפילו בדברים שאין מחזירין, כגון "על הנסים", וכן עמא דבר.

הדרן עלך תפלת השחר

כונה, שכן סביר להניח כי אף בחזרתו לא יכווין (רמ"א). (רמב"ם שם פ"ד ה"ו). ש"ע שם, קא, א.

שליח ציבור שלא הזכיר "יעלה ויבוא" – שליח ציבור ששכח לומר בחזרת תפילת שחרית "יעלה ויבוא" וכבר סיים תפילתו – אינו חוזר, לפי שעתיד הוא להזכיר את של ראש חודש בתפילת מוסף שלפניו. כדברי ר' יוחנן בגמרא. ואם נזכר לפני קודם שסיים תפילתו – חזר ל"רצה" ואומר "יעלה ויבוא". (ש"ע שם קכו, א).

כמה ישנה בין תפילה לתפילה המתפלל שתי תפילות, וכגון שחרית ומוסף, או שצריך להשלים תפילה ששכח, צריך לשהות בין תפילה לתפילה כדי הילוך ארבע אמות (עי' התלמוד הירושלמי). כדי שתתישב דעתו ויוכל להתחנן לה. שלהלכה אין הבל בין לשון "תתחונן" ו"תתחולל". (רמב"ם שם פ"י ה"ו). ש"ע שם, סימן קה).

טעה ולא הזכיר של ראש חודש ערבית – טעה ולא הזכיר "יעלה ויבוא" חודש בתפילת ערבית של ראש חודש – אינו חוזר, בין אם היה ראש חודש כן יום אחד, בין יומיים. כמסקנת הגמרא ע"פ דברי רב אשי. (רמב"ם שם הג"א. ש"ע שם תכב, א).

בנהרדעא שיש בה חבר עיר, לבר מההוא יומא דאתא פולמוסא דמלכא למתא [חזן מאותו יום שבא גייס של המלך לעיר], ואטרידו רבנן [ונטרדו חכמים] ולא צלו [התפללו] בציבור, וצלי לי [והתפללתין] ביחיד, והואי [והייתין] יחיד שלא בחבר עיר. הרי שנהג כר' יהודה בענין זה. ואולם לא הכל קבלו דעה זו, ומסופר: יתיב [ישב] ר' חנינא קרא [בעל המקרא] קמיה [לפני] ר' ינאי, ויתיב וקאמר [וישב ואמר]: הלכה כר' יהודה שאמר משום (בשם) ר' אלעזר בן עזריה. אמר ליה [ל] ר' ינאי: פוק קרא קראיך לברא [צא קרא מקראותיך בחזן]. כלומר, הלכה זו אינה מקובלת על חכמי בית המדרש ואין מקומה אלא בחזן, שאין הלכה כר' יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה. ולא רק בבית המדרש, אלא אף אמר ר' יוחנן: אני ראייתא את ר' ינאי דצלי והדר צלי [שהתפלל חוזר והתפלל], ומן הסתם תפילה ראשונה היתה תפילת שחרית והשניה תפילת מוסף, אם כן, הרי שהוא סובר שלא כדעת ר' אלעזר בן עזריה, ודעתו שאף שלא ב"חבר עיר" צריך להתפלל מוסף. כאשר סופר דבר זה לאחר זמן בבית המדרש אמר ליה [ל] ר' ירמיה לר' זירא רבו: ומה מוכיח שאכן התפלל בפעם השניה תפילת מוספים, ודילמא מעיקרא [ושמא מתחילה] לא כוון דעתיה [דעתו, לבר] ולבסוף כוון דעתיה [כיוון ליבו], וחזר והתפלל כדי להתפלל תפילה שניה בכוונה. אמר ליה [ל] ר' זירא: חזי מאן גברא רבא דקמסהיד עליה [ראה מיהו האיש הגדול המעיד עליך], שורדיא התבונן ר' יוחנן יפה כשהעיד דבר זה.

אגב המסופר על תפילות חכמים, מספרים עוד כי ר' אמי ור' אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא [אף על פי שהיו להם שלושה עשר בתי כנסת בטבריא] לא הוו מצלו [היו מתפללים] אלא ביני עמודי, היכא דהוו גרסי [בין העמודים במקום שהיו לומדים], שחיבה היא התפילה במקום תורה דווקא. איתמר [נאמר]: רב יצחק בר אבדימי משום (בשם) רבינו (הוא רב) אמר: הלכה כשיטת ר' יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה. מסופר שר' חייא בר אבא צלי והדר צלי [התפלל חזר והתפלל]. אמר ליה [ל] ר' זירא: מאי טעמא עביד מר הכי [מה טעם עושה אדוני כן?] אילמא [אם תאמר] שאדוני עושה כך משום שלא כוון מר דעתיה [אדוני דעתו בפעם הראשונה, והאמר [והרי אמר] ר' אליעזר: לעולם ימוד [ימדוד, יעריך] אדם את עצמו [לשער כפי יכולתו], אם יוכל הוא לכוין את לבו לתפילה – יתפלל, ואם לא [לא] שאינו יכול – אל יתפלל. אם כן לא משום כך התפלל פעמיים, אלא משום שלא אדכר מר דריש ירחא [הזכיר אדוני את של ראש החודש] ולכן חזר והתפלל. ושואלים: והתניא [והרי שנינו בכרייתא] שאם טעה ולא הזכיר בתפילתו בראש חודש את התוספת המיוחדת של ראש חודש, אם היה זה בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ושכח בשחרית – אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה במנחה. והרי שזו אינה סיבה לחזור ולהתפלל, ובוודאי שלא משום כך חזר ר' חייא בר אבא על תפילתו. אמר ליה [ל] ר' חייא בר אבא: לאו איתמר עלה [האם לא נאמר עליה, על כרייתא זו] שאמר ר' יוחנן שכל האמור בה דווקא בצבור שנו, אבל יחיד שלא הזכיר ראש חודש – חוזר ומתפלל, ואכן כן עשה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

ב' כמה ישנה בין תפילה לתפילה? רב הונא ורב חסדא, חד אמר: כדי שתתחונן דעתו עליו; וחד אמר: כדי שתתחולל דעתו עליו. מאן דאמר "כדי שתתחונן דעתו עליו" – דכתיב: "ואתחנן אל ה'". ומאן דאמר "כדי שתתחולל דעתו עליו" – דכתיב: "ויחל משה". אמר רב ענן אמר רב: טעה ולא הזכיר של ראש חודש ערבית – אין מחזירין אותו, אלא ביני עמודי, היכא דהוו גרסי [בין העמודים במקום שהיו לומדים], שחיבה היא התפילה במקום תורה דווקא. איתמר [נאמר]: רב יצחק בר אבדימי משום (בשם) רבינו (הוא רב) אמר: הלכה כשיטת ר' יהודה שאמר משום ר' אלעזר בן עזריה. מסופר שר' חייא בר אבא צלי והדר צלי [התפלל חזר והתפלל]. אמר ליה [ל] ר' זירא: מאי טעמא עביד מר הכי [מה טעם עושה אדוני כן?] אילמא [אם תאמר] שאדוני עושה כך משום שלא כוון מר דעתיה [אדוני דעתו בפעם הראשונה, והאמר [והרי אמר] ר' אליעזר: לעולם ימוד [ימדוד, יעריך] אדם את עצמו [לשער כפי יכולתו], אם יוכל הוא לכוין את לבו לתפילה – יתפלל, ואם לא [לא] שאינו יכול – אל יתפלל. אם כן לא משום כך התפלל פעמיים, אלא משום שלא אדכר מר דריש ירחא [הזכיר אדוני את של ראש החודש] ולכן חזר והתפלל. ושואלים: והתניא [והרי שנינו בכרייתא] שאם טעה ולא הזכיר בתפילתו בראש חודש את התוספת המיוחדת של ראש חודש, אם היה זה בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ושכח בשחרית – אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה במנחה. והרי שזו אינה סיבה לחזור ולהתפלל, ובוודאי שלא משום כך חזר ר' חייא בר אבא על תפילתו. אמר ליה [ל] ר' חייא בר אבא: לאו איתמר עלה [האם לא נאמר עליה, על כרייתא זו] שאמר ר' יוחנן שכל האמור בה דווקא בצבור שנו, אבל יחיד שלא הזכיר ראש חודש – חוזר ומתפלל, ואכן כן עשה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

הדרן עלך תפלת השחר

ב' כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

מאחר שדובר עד כאן בתפילה שחוזר אדם ומתפלל, מכל טעם שהוא, שואלים כעת: כמה ישנה בין תפילה לתפילה, להראות שאינו עושה מצוות חבילות שבה אמרו אותם (רש"י). חד [אחד מהם] אמר שצריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שיוכל לומר בלשון תחנונים, וחד [ואחד מהם] אמר: עד שתתחולל דעתו עליו ותתחזק שיוכל להתפלל בענין. ומעירים ששניהם סמכו את הדברים על לשונות תפילה שנאמרו אצל משה. מאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחונן דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ואתחנן אל ה'". [דברים ג, כג]. ומאן דאמר [מי שאומר] בלשון "כדי שתתחולל דעתו עליו", הרי זה כעין דכתיב [שנאמר]: "ויחל משה את פני ה'" (שמות לב, יא), על מנת שהתפילה השניה גם היא תהיה בדרך תחנונים. מאחר שדובר קודם בדבר מי שטעה ולא הזכיר את ראש החודש בערבית – אין מחזירין אותו כלל. וטעמו של דבר – ראש חודש על ידי בית דין מעיקרה שייכת איפוא רק ליום בלבד. אמר אמרימר: יש להגביל את הדברים ולומר כי מסתברא מילתא [מסתברים דבר] רב בחדש מלא, שמאחר שיש אז שני ימים אפשריים של ראש חודש (יום ל' של החודש הקודם או א' של הבא) הרי קידוש החודש תלוי אך בבית דין בלבד. אבל בחדש חסר, שיש בו רק יום אחד ודאי של ראש חודש – מחזירין אותו אף בערב. אמר ליה [ל] רב אשי לאמרימר: מכדי [הרי] רב טעמא קאמר [טעם, נימוק אמר], ואם כן מה לי הבל אם החודש חסר, ומה לי אם הוא מלא, אלא, לא שנוא [קידוש החודש לעולם אינו שייך בלילה.

מסורת הש"ס

- א. (הביטוי) יבמות מ,א. כתובות נ,א.
- ב. ירושלמי ברכות פ"ד חי'.‏
- ג. (הביטוי) חולין ז,א.
- ד. ברכות ח,א.
- ה. (הענין) ירושלמי פ"א חי"ב. פ"ד חי"א. שבת פ"א חי"ב.
- ו. (הענין) ירושלמי פ"ד חי'.

גרסות

במוספין אין מחזירין וכי
הרייף והרא"ש לא גרסו משפט זה.

לשון

פולמוסא
מקור המלה ביוונית πόλεμος (פולימוס) – מלחמה.

אישים

ר' חנינא קרא
ר' חנינא קרא היה מן האמוראים בדור השני לאמוראי ארץ ישראל. כפי הנראה היה לומד תורה מפי ר' חנינא (בן חמא) ומפי ר' ינאי. במקצועו היה מלמד תינוקות. ומכיוון שהדרגה הראשונה של לימוד התינוקות היתה במקרא, קראוהו משום כך "ר' חנינא קרא" – מלמד המקרא. ובתלמוד מוזכרות שאלות שלו הקשורות בהוראת המקרא לילדים.

סיכום פרק "תפילת השחר"

וכיוצא בזה, בעניינה של חובת תפילת העמידה ("שמונה עשרה") היו בדבר שתי גישות מנוגדות: האחת בחיוב אמירת התפילה בדרך קבע בכל יום, והשנייה בזכות תפילה שעיקרה כוונה, ובכל עת שאין אדם יכול לכוון לבו יקצר בתפילה, או אף שלא יתפלל כלל. המסקנה בהלכה היתה בעצם מסקנת ביניים, אך ביסוד הדברים אף הדעה שנתקבלה בהלכה (דעת ר' עקיבא) מקבלת את העקרון שהתפילה ונוסח התפילה אינו בגדר חובה קבועה, אלא הכל לפי האדם ולפי האפשרויות שבידו באותה עת. ואף שבאופן זה נהגו חכמי התלמוד בדורותיהם, עם כל זאת אף כאן ההכרעה של מנהג ישראל היתה כגישה הראשונה – כי יש להתפלל את תפילת העמידה בתפילות השונות במלואה, בכל עת, אף כאשר אי אפשר לדקדק כל כך בכוונת הדברים, וכך נוהגים למעשה. ביחס לתפילת המוסף, היתה ההכרעה לצד החיוב – שחובת התפילה מוטלת על הכל, אף על יחידים שלא בציבור. ולסיכום, דומה כי ההכרעה, כפי שהיא נוהגת בפועל בעם ישראל, היא כגישה ש"תפילות כנגד הקרבנות תקנון". ועם זאת, ניתן מקום גם לתפילת היחיד ולכוונת הלב הפרטית שאינה תמיד מוגדרת בסדרי תפילת הציבור.

רבות מבעיות יסוד הנידונות בפרק זה נשאו בתלמוד ללא הכרעה. ואף בדברים שבהם הגיע התלמוד לכעין סיכום, לא תמיד נשאר סיכום זה קיים במשך הדורות, והכרעות לצד אחד שוננו לצד אחר. ומשום כך, חלק ניכר מן ההלכות נשארו ללא קביעה מוחלטת עד היום.

אמנם נפסקה הלכה ביחס לזמנה של תפילת שחרית (עד ארבע שעות), אך ביחס לזמן תפילת המנחה נחלקו תנאים אם זמנה עד הערב או רק עד זמן פלג המנחה, ואין בענין זה פסק הלכה מוחלט. הסיכום בתלמוד הריהו: "דעבד כמר – עבד, ודעבד כמר – עבד" (העושה כחכם זה – עשה, העושה כחכם זה – עשה). לאמור, ההכרעה נותרה בידי המתפלל כיצד ינהג.

ולמעשה, מתברר, כי חוסר בהירות זה מטשטש גם את הגבולות שבין זמני תפילת מנחה וערבית, ואף בין תפילות חול ושבת – הנכנסות זו בתוך תחומה של זו.

בעיה אחרת, שהוכרעה אמנם בגמרא, היתה בענין חובת תפילת ערבית. בויכוח באשר לבעיה זו, ואשר כמעט ערער את סדרי שלטון הנשיאות, הוכרע כי תפילת ערבית רשות היא. ואף על פי כן, ההכרעה בעם ישראל, במנהג הדורות, היתה שהעם קבלה על עצמו כחובה.